

Sonja Hukantaival

Megaliitit ja ihmisen puuhakkuus

Suuret kivirakennelmat, megaliitit, ovat olleet useiden Euroopan neoliittisten maanviljely-kulttuurien osa. Kävin huhtikuussa konferenssimatkan yhteydessä parin arkeologiystäväni kanssa tutustumassa Etelä-Englannissa sijaitsevaan Aveburyn megaliittialueeseen. Avebury on erityisesti tunnettu maailman suurimmasta (tunnetusta) kivikehästään, mutta lähistöllä on muitakin suuria rakennelmia. Aveburyn kivikehien lisäksi kävimme katsomassa West Kennet Long Barrow -megaliittihautaa ja sen lähistöllä olevaa Silbury Hill -kumpua. Viimeksi mainitu- tu maakumpu on lähes 40 metriä korkeana suurin esihistoriallisen ihmisen tekemä kumpu- rakennelma Euroopassa. Mainitut rakenteet hallitsevat ympäröivää maaseutumaisemaa todella vaikuttavalla tavalla.

Katsellessani näitä valtavia kiviä, maamassoja ja ojarakennelmia mielessäni pyöri sitkeäs- ti yksi suuri kysymys. Megaliitit ovat toki herättäneet kysymyksiä ihmisten mielissä monen monta kertaa: Ovatko ne jättiläisten rakentamia? Onko niiden alla haltijoiden aarre? Minkä- laista yhteisöä rakennetta valtavat rakennelmat heijastavat? Minkä tyyppisiä uskomuksia niiden rakentamiseen on liittynyt? Kauanko niiden rakentamiseen on mennyt aikaa neoliittisen ajan työkaluilla? Minun mielessäni pyörinyt kysymys oli kuitenkin: miksi? Koska olen erikoistunut uskontoarkeologiaan, voisi ehkä arvella, että olisin kiinnostunut nimenomaan siitä, minkä- laiset uskomukset ovat olleet rakentamisen takana. Kysymys oli kuitenkin tätä perustavan- laatuisempi: Mikä vimma saa meidät ihmiset ryhtymään moiseen maisemanmuokkaukseen? Uskomukset ja uskonnollisuus on tähän liian helppo vastaus, joka herättää pian lisäkysymyk- sen: Miksi uskonto vaatisi tällaista ponnistusta, kun uskontoa voi harjoittaa myös vähemmällä vaivalla?

Toinen seurassani olleista ystäväistäni (paikallinen arkeologi) mainitsi sellaisen kiinnosta- van näkökulman, että ainakin rakennelmien on haluttu olevan pysyviä. Tämä harhautti mie- leni hetkeksi pohtimaan neoliittisen ihmisen aikakäsitystä, mutta pian suurin kysymys palasi entistä sinnikkäämpänä: miksi? Kysymykseni ei myöskään tyytynyt megaliittien rakentajayh- teisöiden mahdollisen ”ylimääräisen” energian, työvoiman ja vapaa-ajan pohdintoihin. Eikä luonnollisesti ole kyse vain megaliiteista, myös muut ihmisen ”tarpeettoman” suuret rakennus- ponnistukset kuuluvat saman kysymyksen sisälle. Ihminen tuntuu olevan loputtoman puuha- kas, vaikka arkikokemus on helposti se, että mieluiten säästäisimme energiaa aina kun mahdol- lista (vai olenko vain itse laiska?). Kysymykseni tulee jäämään ilman vastausta, mutta varmaa on se, että mikään yksinkertaistettu evoluutiobiologinen näkökulma ei tässä auta. Kirjoissa ja verkossa olevien kuvien katselu ei tee yhtä suurta vaikutusta, joten suosittelen lämpimäs- ti näillä (ja muilla vastaavilla) kohteilla vierailua ja omaan mieleen putkahtavien kysymysten maistelua.

Tiina Kuokkanen, Sanna Lipkin & Heli Maijanen

"Koskelan sotilaan hauta"

"Soldatgraven från Koskela"

I maj 2016 fick skribenterna till denna artikel en låda med ben, kläder och andra accessoarer att undersöka av Norra Österbottens museum. Uppgifterna om museifyndets ursprung var bristfälliga. Kvar fanns endast en lapp med texten "Koskelan sotilaan hauta" ("Soldatgraven från Koskela"). I denna artikel behandlas lådans innehåll samt hur forskningen som långt påminde om detektivarbete framskred. Benanalysen klargör hur många individers ben det är frågan om, samt information om den dödes ålder, möjliga kön och hälsa. Ur uniformen fick vi uppgifter om dess användares regemente, ställning och hemort. Avslutningsvis funderar vi över hurdant slags liv och död dessa fynd berättar.

Johdanto

Suomen sota oli osa Euroopassa 1800-luvun alussa käytyä niin kutsuttuja Napoleonin sota. Ranska yritti voittaa Britannian asettamalla sen kauppasaartoon eli mannermaasulkemukseen, mihin tarvittiin liittolaisia. Ranskan liittolaiselle Venäjälle lankesi velvollisuus neuvotella Ruotsi mukaan kauppasaartoon. Vaikka Venäjä ei ollut edes kiinnostunut Suomesta, helmikuussa 1808 Venäjä miehitti Suomen pakottaakseen Ruotsin mukaan mannermaasulkemukseen. Sodan lopputuloksena Suomi liitettiin osaksi Venäjän suuriruhtinaskuntaa.

Aseleposopimuksen mukaisesti viimeinen ruotsalainen rykmentti jätti Oulun 29. marraskuuta 1808. Paikallinen kirjailija Sara Wacklin kuvaa sotilaiden marssia seuraavasti: "He olivat järkyttävä ja liikuttava näky, nämä urheat, koko sodan ajan synnyinmaata puolustaneet Suomen pojat, nyt viimeisellä marssillaan jättäessään maansa. Heidän käyntinsä oli uupumuksesta ja surusta horjuvaa,

he olivat laihtuneita, kalmankalpeita, varjoja entisestään, loppuun kulutetuissa varusteissa, miltei paljasjalkaisina lumirännässä, katseet painuneina, kun he kiväärit sinne tänne sojottaen marssivat epäviereisten rumpujen kumeasti päristessä. Hitaasti ja synkkinä he astuivat viivyttelevin askelin, kuin ruumissaatto, Kajaanin tullista hautausmaata kohti." (Wacklin 1989: 128).

Viimeiset ruotsalaiset joukot lähtivät Oulusta vain päivää ennen venäläisten saapumista. He vetäytyivät takaisin kohti Ruotsia. Matkalla oli ylitettävä Oulujoki. Ylitystä vaikeutti jäättilanne, sillä joessa oli jo niin paljon jäätä, etteivät venekuljetukset tai sillanrakennus onnistuneet. Jokea päästiin kuitenkin ylittämään 23. marraskuuta, mutta jäästeiden vuoksi operaatioon kului viikko. (Danielsson-Kalmari 1908: 40; Lappalainen et al. 2008: 254–256). Oulun Toppilaan myöhemmin pystytetyn muistomerkin perusteella on mahdollista, että tästä operaatiosta muodostui ainakin kymmenen sotilaan viimeinen

ponnistus. He olivat liian heikkoja jatkamaan ja menehdyttyään heidät haudattiin ainoastaan muutaman kilometrin päähän jokirannasta.

Toukokuussa 2016 Pohjois-Pohjanmaan museo antoi meille kirjoittajille laatikon täynnä luita ja tekstiileitä. Kyseessä oli museolöytö lähes olemattomin alkuperätiedoin. Jäljellä oli ainoastaan lappu; ”Koskelan sotilaan hauta”. Avulias kollega lisävalaisi asiaa kertomalla, että lähellä Koskelan asuinluetta on muistomerkki kymmenelle Suomen sodassa kaatuneelle sotilaille (Kuva 1). Meille, eli tekstiiliarkeologille, bioantropologille ja varhaismoderniin pukeutumiseen erikoistuneelle tutkijalle, tämä oli salapoliisityön alku. Tämä artikkeli käsittelee laatikossa olleita luita, vaatteita ja asusteita (Liite 1) sekä niiden salapoliisityötä muistuttaneen tutkimuksen etenemistä. Luiden analyysi selvittää monelleko yksilölle luut ovat kuuluneet, sekä muita tietoja vainajan iästä, mahdollisesta sukupuolesta ja terveydestä. Univormusta saimme selville tietoja käyttäjänsä rykmentistä, asemasta

sotilaana sekä hänen kotipaikastaan. Lopuksi pohdimme, millaisesta elämästä ja kuolemasta nämä löydöt kertovat.

Luujäännökset

Luujäännökset (PPM 11482:18) koostuvat alaleuasta, jossa on 12 hammasta, ja kahdesta yläleuan hampaasta. Lisäksi mukana on kuusi kaulanikamaa, yksi lannenikama, osa reisiluuta, osa molempia sääriluita sekä osa molempia pohjeluita. Jäännöksiin kuuluu myös polvilumpio, palasia muutamista jalkaterän luista, sekä muutamia muita luunpalasia. (Maijanen 2018).

Pienikokoisen alaleuan (Kuva 2) perusteella yksilön sukupuolta on hankala määrittää luotettavasti, sillä osa sen piirteistä on miehekkäitä, osa naisellisia. Alaleukaluun haara on leveä ja leukakulma on suhteellisen lähellä suoraa kulmaa. Molemmat näistä piirteistä viittaavat yleensä mieheen (Rogers 2005: 497;

Kuva 1. Suomen sodan muistomerkki Toppilassa, Oulussa. Kaikki artikkelin kuvat: Tiina Kuokkanen, Sanna Lipkin ja Heli Maijanen.

Kuva 2. Alaleuka (PPM 11482:18).

Krogman & İşcan 1986: 192). Naiseen viit-
taavat puolestaan lähes suora leuan haara
ja siitä poskihampaiden purupinnan tasolla
puuttuva taive sekä leukakulman taipuminen
hieman sisälle päin (Loth & Henneberg 1996;
Kemkes-Grottenhaler et al. 2002; Oettlé et al.
2009a). Leuan kärki on neutraali tai hivenen
naisellinen (Buikstra & Ubelaker 1994). Useat
näistä piirteistä ja niihin liittyvistä metodeista
ovat saaneet kuitenkin viime aikoina kritiikkiä
piirteissä nähtävän variaation tai monitulkinn-
taisuuden takia (Hill 2000: 577; Kemkes-Grot-
tenhaler et al. 2002: 109; Oettlé et al. 2009b:
510; Spradley & Jantz 2011: 295; Garvin et al.
2014: 267; Lewis & Garvin 2016: 750). Yksilön,
jonka leukaluu oli, sukupuoli jätetään tässä ti-
lanteessa määrittämättä.

Toisen kaulanikaman mitat osoitta-
vat, että tämän yksilön nikamat ovat varsin pie-
nikokoisia. Englantilaiseen 1700–1800-lukujen
mitta-aineistoon (Marlow & Pastor 2011: 167)
verrattuna nikaman mitat ovat lähempänä
naisten keskiarvoja. Aineiston pitkistä luista
yksikään ei ole kokonainen (Kuva 3). Niistä ei
ole käytettävissä sukupuolen määrittelyyn par-
haimpia kohtia, kuten sääriluun ja reisiluun
yläosaa, vaan määrittelyssä tukeudutaan sääri-
luun varren halkaisijoihin ja ympärysmittaan.
Sääriluut ovat varsin pitkiä mutta suhteellisen
siroja. Verrattaessa sääriluun mittoja keskiai-

kaiseen ruotsalaiseen aineistoon tuloksena on,
että sen mitat ovat kuitenkin lähempänä mies-
ten kuin naisten keskiarvoja, mutta yleensä
silti miesten keskiarvoja pienempiä (Gejvall
1960). Sotilaan pituusarvio perustuu sääri-
luun arvioituun vähimmäispituuteen, joka
antaa vainajan pituudeksi noin 168 cm kes-
kiaikaisten ruotsalaisten sääriluihin perustu-
vaa kaavaa käyttäen (Maijanen & Niskanen
2010: 476).

Ikä voidaan arvioida kolmannen
poskihampaan eli viisaudenhampaan kehityk-
sestä. Kolmas poskihampa oikealla on lähes
kokonaan puhjennut, mutta juuren kehitys on
vielä kesken. Tässä kyseessä oleva juuren kehi-
tysvaihe on havaittu nykyajan elävissä popu-
laatioissa 14–21-vuotiailla, eli keskimäärin
17–18-vuotiailla henkilöillä (Liversidge &
Marsden 2010). Osassa kaulanikamista run-
gon reunukset ovat vain osittain luutuneet,

Kuva 3. Sääriluissa näkyy pitkien luiden yleinen kunto ja vihreä värjäymä. (PPM 11482:18).

eikä lannenikamassakaan ole havaittavissa luutumista. Nämä havainnot tukevat arviota nuoresta henkilöstä (Schaefer et al. 2009). Röntgenkuvassa reisiluun alaosassa on nähtävissä viiva luun varren ja luun pään välisessä luutumiskohdassa. Tämä viittaa vastikään tapahtuneeseen luutumiseen (Niinimäki 2018), mikä tukee yksilön nuorta ikää, sillä reisiluun alaosa luutuu yleensä viimeistään 20 vuoden ikään mennessä (Schaefer et al. 2009: 276). Sääriluun alaosa näyttää tässä tapauksessa luutuneen, mikä tapahtuu yleensä naisilla viimeistään 17-vuotiaana ja miehillä viimeistään 18-vuotiaana (Schaefer et al. 2009: 295).

Yksilön hampaat ovat hyvässä kunnossa eikä niissä ole reikiä. Oikealla puolella on havaittavissa ahtautta toisen etuhampaan ja kulmahampaan välillä. Tällä nuorella on myös epätyypillistä kulumaa molemmiin puoliin kulmahampaiden ja ensimmäisten välihampaiden välillä (Kuva 4), mikä voi viitata piipunpolttoon. Yhdessä kaulanikamassa on nähtävissä kehityksellinen poikkeavuus, jossa vasemmalla puolella nikamakaari ei ole kehittynyt oikein, vaan kahden nikaman kaaret ovat sulautuneet yhteen (Barnes 2012: 92). Tämä ei ole välttämättä suuremmin vaikeuttanut yksilön elämää.

Ainoa luissa havaittavissa oleva vammaan tai sairauteen liittyvä muutos on pieni alue parantunutta luukalvon tulehdusta oikeassa

sääriluussa. Kyseessä on sääriluulle tyypillinen löydös (Waldron 2009: 116), eikä sitä voida yleensä liittää mihinkään tiettyyn sairauteen. Näin ollen se ei anna meille enempää vihjeitä yksilön elämästä tai terveydentilasta. Molemmat pohjeluut ovat myös hieman taipuneet, mikä saattaisi viitata riisitautiin (Waldron 2009: 129). Sääriluissa ei kuitenkaan ole havaittavissa vastaavaa, joten arvelut taipumisen syistä jätetään tekemättä. Vainajan kuolinsyy ei käy ilmi luujäännöksistä. Sen sijaan kuolemaa edeltäneestä elämästä kertovat sääriluiden takaosan lihasten suhteellisen kehittyneet kiinnityskohdat, jotka voivat viitata esimerkiksi aktiiviseen kävelyyn (Woo & Pak 2013: 116).

Löytökontekstittietojen puuttuminen tekee yksilömäärän selvittämisestä ongelmallisen. Muistomerkki mainitsee kymmenen kaatunutta sotilasta ja sanomalehtitiedot vuodelta 1952 kertovat paikalta löydetyn ainakin kolme pääkalloa (Kaleva 28.10.1952: 3). On siis mahdollista, että tämänkään laatikon luut eivät ole samasta yksilöstä, koska emme tiedä tarkempaa löytökontekstia. Luiden väriyty ja säilyvyys näyttävät jakavan luut kahteen kokonaisuuteen, sillä hyvin säilynyt alaleuka ja kaulanikamat ovat väriykseltään vaaleita, kun taas lannenikama, pitkät luut ja polvilumpio ovat tummempia ja osittain vihreän värjäämiä. Erilaisen väriytyksen voi kuitenkin selittää

Kuva 4. Mahdollisesti piipun poltosta aiheutunut kuluma (PPM 11482:18).

alaraajojen luiden lähikosketus teksteihin, nappeihin ja muihin metallilöytöihin. Kaulanikat artikuloivat keskenään ja pitkät luut ovat kooltaan ja muodoltaan samankaltaisia. Luissa ei ole useampia samoja luita eikä päällekkäisiä alueita, jotka viittaisivat useampaan yksilöön. Suurin osa luista, alaleuka, nikamat ja reisiluut, kuuluvat nuorelle yksilölle. Nikamat ja alaleuka ovat pienikokoisia ja pitkät luut varsin siroja. Kaikki nämä seikat huomioon ottaen ei ole mahdotonta, että luut voisivat kuulua samalle yksilölle. Sukupuolen määrittelyn tulokset ovat kuitenkin varsin moniselitteisiä, eivätkä auta yksilömäärän selvityksessä. Tämän lisäksi on mainittava, että vaikka alaleuka ja nikamat ovat pienikokoisia, niin sääriluun perusteella yksilö ei ole kuitenkaan ollut kovin lyhyt. Perinteisin osteologian metodein alaleukaa, nikamia ja pitkiä luita ei voi yhdistää varmasti samaksi yksilöksi, varsinkin kun löytökonteksti on epäselvä. Yksilömäärän ja sukupuolen varmistamiseksi tullaan tekemään DNA-analyysit sekä hiilen, typen ja mahdollisesti rikin isotooppi-analyysit, joiden avulla saadaan tietoa ruokavaliosta (hiili ja typpi) sekä mahdollisesti millä alueella henkilö on elänyt (rikki).

Vaatteet ja asusteet

Aineisto sisältää 46 messingistä tai muista kuparisekoitteista valettua nappia, mikä viittaa hyvin vahvasti sotilaan asuun, sillä napit olivat tärkeä osa sotilaan univormua. Juuri sotilaiden puvuista nappien käyttö oli 1700-luvulla levinnyt muiden virkapukujen ja säätyläismiesten muotipuvun kautta koko kansan vaatetukseen (Cunnington 1964; Gripenberg 1966; 1969; Cunnington & Cunnington 1972; Pylkkänen 1970: 91–92; 1984; Lehtinen & Sihvo 2005). Tutkimuskirjallisuudessa Suomen sodan aikaan käytössä olleiden suomalaisten sotilaspukujen kuvauksissa takkiin ja säärystimiin on piirretty kuuluviksi yhteensä noin 41 nappia (ks. esim. Gripenberg 1966: 106; Lappalainen et al. 2008: 145; Partanen 2010: 110).

Aineistomme säärystimet (PPM 11482:14) ovat hajonneet useisiin palasiin, mutta niistä on kuitenkin havaittavissa, että kyse on kahdesta keskenään samanlaisesta vuorellisesta säärystimestä (Kuvat 5 a ja b). Molemmissa on alun perin ollut kiinnittiminä yli kymmenen nappia ja säärystinten kangas on leikattu ja ommeltu säären muotoon. Kun me saimme löydöt tutkittavaksemme, säärystimissä oli yhä kiinni 14 nappia (PPM11482:11 ja PPM11482:14), joiden lisäksi viisi irtonappia (PPM11482:1–4, PPM11482:14) on todennäköisesti peräisin säärystimistä. Kaikki säärystinnapit ovat sileitä ja koristelemattomia, kuten suurin osa aineiston napeista, lukuun ottamatta osaa olkanauhan (PPM11482:26) napeista. Säärystimet olivat tuolloin osa tavallisen sotilaan asua ja niitä käytettiin varrellaan matalien kenkien kanssa. Upseerin univormuun kuuluivat saappaat, mutta tavalliset sotilaat taistelivat omista kengissään (Partanen 2010: 111–112). Mysteerilaatikko sisälsi nahasta ja tuohesta valmistetut kengänpohjat (PPM11482:17) sekä useita nahkaisia lyhytvartisen saappaan varren kappaleita (PPM 11482:32 ja 11482:33). Samoin jäljellä on useita kappaleita villaisista polvisukista (PPM11482:15), joihin sotilas on jalkansa sujauttanut. Asusteenaan hänellä on ollut myös soljella (PPM 11482:12) kiinnitetty kangasvyö (PPM11482:13). Lisäksi löytökokonaisuuteen kuuluu useita toistaiseksi tunnistamattomia vaateen kappaleita.

Säärystimien lisäksi myös univormujen takit sisälsivät runsaasti nappeja. Piirroksissa nappeja on kuusi paria takkien miehustoisissa, kaksi olkapäillä, kaksi tai kolme hihansuissa ja kaksi takana läppiä kiinnittämässä (ks. esim. Gripenberg 1966: 106; Lappalainen et al. 2008: 145; Partanen 2010: 110). Suomen sodan aikaan Ruotsin armeijassa oli käytössä useita erilaisia univormuja. Univormujen käytöstä oli olemassa viralliset määräykset, mutta käytännössä niitä ei aina noudatettu. 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa univormujen mallit vaihtelivat tiuhaan. Viimeisin virallista univormua koskeva säädös oli annettu sodan syttymis-

Kuva 5. a. Säärystimen kappale (PPM 11482:14).

Kuva 5. b. Säärystimen kappale, jossa kiinni neulottua sukkaa (PPM 11482:14).

vuonna. Tästä huolimatta suurin osa suomalaisista prikaateista käytti sodassa pääväriltään harmaata, vuoden 1798 mallista univormua. Miehistat olivat siniset useissa rykmenteissä ja pataljoonissa, mutta takkien yläosissa oli monia rykmentti- ja pataljoonakohtaisia eroja. Esimerkiksi Adlercreuzin rykmentissä takki oli pääosin harmaa, mutta liepeiden käännökset, miehusta ja kalvosimet olivat siniset ja kaulus punainen. Oulun pataljoonassa takki oli muutoin harmaa, mutta miehusta, liepeiden käännökset, kalvosimet ja kaulus olivat siniset. Pohjanmaan rykmentin univormussa, joka oli

käytössä myös Vaasassa, oli puolestaan sininen takki keltaisella kauluksella sekä liepeiden käännöksillä ja kalvosimilla. Asuun kuuluivat myös keltaiset housut. (Gripenberg 1966: 12, 103–106; Partanen 2010: 110–113.)

Meidän aineistossamme kaksi nappia on ollut kiinnitettynä nahkahihnoin siniseen kankaaseen, jossa on kellertävä vuori (PPM11482:16). Myös vaaleassa kankaassa (PPM11482:23) on kiinni kaksi nappia. (Kuva 6) Sininen kangas keltaisella vuorella on mitä todennäköisimmin ollut osa sotilaan takin miehustaa. Vaalean kankaan napit ovat oletet-

Kuva 6. Mahdollisesti sotilaan takista peräisin olevat vaalea (PPM11482:23) ja sininen (PPM11482:16) kangas, joissa molemmissa kiinni kaksi nappia.

tavasti takin takaosasta, jolloin ne olisivat olleet kiinnittämässä liepeiden käännoiksi. Kellertävä vuori antaa olettaa myös sotilaan takinliepeiden käännosten, kauluksen sekä kalvosinten olleen keltaiset. Sotilaan takkiin viittaavat myös kankaassa kiinni olevat, aineiston muihin koristelemattomiin nappeihin verrattuna halkaisijaltaan suuret napit (PPM 11482:5–9), joista ainakin osa on ollut kullattuja. Sotilaan etuläpällä varustellut polvihousut ovat olleet keltaiset (PPM11482:25). Väriyksen perusteella tämä asukokonaisuus olisi siis kuulunut joko Pohjanmaan tai Vaasan rykmentille. Tiedämme, että Pohjanmaan rykmentin eteläiset pataljoonat taistelivat pitkin länsirannikkoa Aldercrauzin toisen prikaatin kanssa (ks. esim. Hiitola 2008; Lappalainen 2008: 65). Pohjoisen pataljoonat ja Vaasan rykmentti taistelivat Savossa Sandelsin viidennen prikaatin kanssa (Lappalainen 2008: 98–101). Mihin rykmenttiin tämä sotilas siis kuului eli mistä hän oli kotoisin?

Sotilaan kotipaikka paljastuu hänen olkanauhastaan (PPM11482:26). Se on leveä,

värikäs ja raidallinen ja selkeästi erilainen kuin virallisten katalogikuvien valkoiset tai mustat hihnat (Lappalainen et al. 2008: 145; Partanen 2010: 110) (Kuvat 7 a ja b). Nauhasta on saatu vahva kiinnittämällä ohut nahkahihna napeilla kankaaseen. Napeista osa on koristelemattomia, osa koristeltuja. Koristellut muistuttavat suuresti niin kutsuttuja kansanpuvunnappeja (Kaukonen 1985: 118; Mutka & Riutankoski 2011; Mutka 2012; Kuokkanen et al. 2015), jotka eivät ole tyyppillisiä sotilaspuvuissa. Ainoa ero kansanpuvunnappien ja tämän aineiston koristeltujen nappien välillä on jälkimmäisistä napeista puuttuva keskuskukkakoriste, joka on kansanpuvunnapeille tyyppinen. Kukkakoristeen sijaan näissä napeissa on käytetty reuna-koristelua. Tällä tavoin koristeltuja nappeja on löydetty myös kahdesta Oulun kaupunkikaivausaineistosta, 1700–1800-luvuille ajoittuvasta Pikisaaresta sekä Oulun tuomiokirkolta, jonne haudattiin vainajia 1780-luvulle saakka (Kuokkanen et al. 2015; Kuokkanen 2016: 36–37, 54). Koristelulle löytyy siis paikallisia vastineita.

Kansanpuvunnakit ovat olleet tyyppillisiä kiinnittimiä 1800-luvun alun rahvaan miesten liiveissä, mutta niitä käytettiin 1700–1800-luvuilla rahvaan pukeutumisessa laajemminkin. Myös kansanpuvunnappeja ja muistuttavia reunakoristeltuja nappeja käytettiin kansanpuvunnappien tapaan, esimerkiksi housunnappeina (Leskinen 1928; Helander 2003: 65–70). Tällaisella napilla on kiinnitetty myös Koskelan sotilaan housut

(PPM11482:25). Koska nappien koristelutyylit olivat käytössä laajoilla alueilla, pelkästään niiden perusteella ei voida tehdä oletuksia sotilaan kotipaikasta, vaan täytyy pohtia myös nappien valmistustapaa, kuin myös värikästä vyötä sekä univormun väritystä. Yhteinen piirre lähes kaikille aineiston napeille, niin koristelluille kuin koristelemattomille, ovat valetut kannat. Kanta on valettu osana nappia ja kannan reikä porattu siihen myöhemmin (nappien valmistuksesta

Kuva 7. a. Värikäs olkanauha (PPM11482:26), jossa kiinni nappeja. Oikealla reunakoristeltu, kansanpuvutyyppinen nappi.

Kuva 7. b. Olkanauhan (PPM11482:26) vahvisteena on ollut nahkahihna.

ks. esim. Sarkkinen 1998; White 2005: 51–52). Nappeja voitiin valaa joko kotona tai pienissä pajoissa (Kuokkanen 2016: 57), joten Koskelan sotilaan napit olivat siis jossain määrin kotikutoiset. Värikkäät ja leveät raitavyöt, joilla ilmaistiin paikallisidentiteettiä, kuuluivat rahvaan miesten asuun juuri Pohjois-Pohjanmaalla. Leveitä raitavöitä käytettiin jo 1700-luvun puolella, mutta niiden värien merkitys alueellisuuden ilmaisussa korostui 1800-luvun alkupuolella. (Lehtinen & Sihvo 2005: 15, 147, 152). Ehkäpä sotilas oli tehnyt olkanauhan vyöstään ja vanhoista liivinnapeistaan. Kooten vihjeitä tutkimamme sotilaan asun eri osista voimme olettaa, että hän oli rahvaaseen kuulunut pohjoispohjalainen.

Elämä ja kuolema sodassa

Vaikka luista tehtävät analyysit ovat vielä tässä vaiheessa tutkimusta kesken, voidaan jo tehdyn tutkimuksen perusteella päätellä muutamia alustavia seikkoja: Luu-, vaate- ja asusteijäännostien kokonaisuuden perusteella mysteerilaatikkomme sisällössä on mahdollisesti kyse 17–18-vuotiaasta yksilöstä.

Sen ikäinen sotilas on ollut nuorempi kuin sotilaat keskimäärin, sillä sotilaiden keski-ikä oli noin 40 vuotta (Lappalainen et al. 2008: 25). Suomen sodan aikaan ruotsalainen armeija perustui ruotujärjestelmään, jossa ruodut pestä-sivät sotilaan. Ruotusotilas oli usein nuori torppari, jonka perheessä sotilaan ammatti kulki perintönä, mutta joukoissa oli mukana jopa 60-vuotiaita. Ruotusotilaiden lisäksi armeijaan värvättiin sotilaita rahapalkalla. Tässä joukossa oli mukana paljon tilattomia, jotka olivat usein ruotusotilaita nuorempia. (Härstedt 2007: 33; Lappalainen et al. 2008: 25; Partanen 2010: 88–90). Erityisesti värvättyjen joukossa motiivit armeijaan liittymiselle olivat todennäköisesti hyvin vaihtelevia. Esimerkiksi 17-vuotias Eric Ehrström liittyi korkein odotuksin komissaariksi Savon jääkärien rykmenttiin toiveenaan yletä upseeriksi. Hän halusi palvella kotimaataan ja tehdä vaikutuksen tyttöönsä, johon oli ihastunut (Ehrström 2008).

Sodankäynnin rankat olosuhteet todennäköisesti yllättivät nuorukaiset. Sotilaspastori Carl Johan Holm on kuvannut sotilaiden karuja oloja. Marraskuussa hänen rykmenttinsä yöpyi useammin ulkona lumihankeen pystytyissä teltoissa kuin sisämajoituksessa ja söi päiväkausia jauhamattomia rukiinjyviä ja puuroa. Holmin mukaan sodan lopussa sotilaiden vaatteet olivat likaiset ja kengät loppuun kulutetut. Kaikilla ei edes ollut kenkiä. (Holm 1977: 85–87). Ei liene ihme, että univormut olivat loppuun kuluneita, sillä ne olivat sotilaiden päällä yötä päivää (Ehrström 2008: 27). Välillä vetäytyvät joukot yöpyivät viikonkin ajan taivasalla ja sotilaiden vaateustilannetta pidettiin katastrofaalisen huonona (Lappalainen et al. 2008: 248, 254). Korkean kuolleisuuden myötä joillekin komppanioille annettiin ennen Oulusta vetäytymistä uudet vaatteet, jotka olivat kuuluneet heidän taistelutovereilleen (Härstedt 2006: 242).

Vaikka tutkimaamme aineistoon kuuluu kengän jäännökset, aineisto kertoo selkeästi myös vaatteiden surkeasta tilasta. Koskelan sotilaan univormua on korjailtu hyvin kömpelöön tyyliin. Esimerkiksi takin takaliepeiden napit on ommeltu takaisin paikalleen hevosen karvasta kiedotulla langalla. Ompeleet näyttävät siltä, että sotilas on itse korjannut omat vaatteensa ja käyttänyt puuhaan saatavilla olevia materiaaleja. Myös säärystimissä käytetyt useat nappityypit viittaavat siihen, että säärystimiä on korjailtu matkan varrella. Hukkunut nappi on todennäköisesti korvattu sillä hetkellä saatavilla olleella napilla, joka jollain tapaa on sopinut kokonaisuuteen.

Ruotsiin vetäytymässä olleet sotilaat olivat pukeutuneet vaihtelevaan pakkasähän nähden täysin epäsopivasti. Välillä pyritti lunta, välillä pakkasta oli jopa -40 C°. Talvi oli poikkeuksellisen ankara eikä armeijan huoltojärjestelmä toiminut. Yhteensä yli tuhat väsynyttä, nälkäistä ja sairasta sotilasta jätettiin matkan varrelle joukkojen vetäytyessä Tornioon. Noin 200 sotilasta menehtyi tauteihin (Danielsson-Kalmari 1908: 38, 42; Holm 1977: 85–87; Lappalainen et al. 2008: 255–256; Partanen 2010: 158; Väre 2012: 158–159).

Kuten sodankäynnissä tuolloin oli tavallista, taisteluita enemmän uhreja vaativat erilaiset sairaudet. Kenttäolosuhteiden heikko hygienia ahtaissa majoitustiloissa loi otolliset olosuhteet tartuntatautien leviämiseksi. Sairauksia levivätkin niin tait ja kirput kuin ravinnon kanssa kosketuksiin päässeet ulosteetkin. (Jutikkala 1987: 70; Vuorinen 2002: 59–60, 201; Kokkonen et al. 2000: 276; Kallioinen 2008: 82–83, 86).

Oikeiden lääkkeiden puuttuessa sotilaita hoidettiin alkoholilla (Hyötyniemi 1987: 61). Alkoholilla käytettiin rintamalla muutenkin paljon, sillä sairauksien lisäksi paloviinalla hoidettiin niin vilustumista kuin uupumistakin. Mahdollisuuksien mukaan paloviinaa jaettiin sotilaille välillä runsaastikin; marssien ja taisteluiden aikana, mutta myös vapaapäivinä. (Härstedt 2007: 112, 127). Sotilaat myös tupakoivat paljon, vaikkakin tupakasta oli sodan kuluessa alituista puutetta (Holm 1977: 87). Koskelan sotilaan nuoresta iästä huolimatta hänen hampaistaan löytyy merkkejä säännöllisestä tupakoinnista ja todennäköisesti juuri pitkät marssit ovat jättäneet jälkensä sääriluuhun.

Suomen sodassa yleinen kuolinsyy oli ”kenttätauti”, joka todennäköisesti koostui useista sairauksista; paleltumista, keripukista ja muista erilaisista puutostiloista, keuhko- ja hengityselintulehduksista, puna- ja lavantaudista sekä hermo- ja pilkkukuumesta. Eniten uhreja vaati ilmeisesti lavantauti. (Härstedt 2007: 225, 265). Niin sairaaloista, lääkäreistä, muusta hoitohenkilökunnasta, sairaanhoidotarvikkeista kuin lääkkeistä oli puutetta. Vaikka Oulussa sijaitsi sodan suurin sairaala, terveydenhuollolliset olosuhteet olivat todella huonot: Lääkäreitä oli liian vähän suhteessa potilaiden määrään ja kuvaavaa on, että puutetta oli niinkin perustavanlaatuisista asioista kuin lämpimästä vedestä ja puhtaista astioista (Härstedt 2007: 267–274). Oletettavasti jokin aiemmin mainituista taudeista yhdistettynä huonoon hygieniaan, ahtaaseen majoitukseen ja puutteelliseen hoitoon koitui myös tämän, todennäköisesti Pohjanmaan rykmentin pohjoisessa pataljoonassa taistelleen sotilaan kohtaloksi.

Sara Wacklin kertoo tarinoissaan, kuinka lumen alta löytyneet menehtyneet sotilaat haudattiin kotimaan siunattuun maahan. Hän kuvaa heidän jälkeensä jättämää muistoa kauniisti: ”Vain kevään villikukat tunsivat vainajan unhoon jääneen haudan ja sepelöivät sen” (Wacklin 1989: 38). Tutkimamme sotilaan asemasta kertoo myös hänen ja hänen tovereidensa viimeinen sija joukkohaudassa. Wacklinin kuvauksessa kuolleet sotilaat koottiin sairaalan pihalle kasoihin, jotka siirrettiin myöhemmin vankkureilla hautausmaalle. Siellä heidät heitettiin suuriin kuoppiin ilman arkkuja. Papit siunasivat heidät kaikki kerralla. Upseerit, kuten kapteeni Forselles, siunattiin puolestaan viimeiselle matkalleen kirkossa. (Wacklin 1989: 116–118).

Tutkimus jatkuu

Reilussa vuodessa selvitimme useita mysteereitä. Nuhruinen laatikko luineen ja rääsiyneen osoittautui yllättävän mielenkiintoiseksi tapaukseksi. Laatikon sisältämien luiden osteologisen perustutkimuksen perusteella ei voida varmasti sanoa, monenko henkilön jäännöksiä siinä on. Varmasti voidaan kuitenkin sanoa, että suurin osa luista kuuluu nuorelle yksilölle tai nuorille yksilöille. Luiden sukupuolen määrittäminen osoittautui moniselitteiseksi. Alaleuka ja nikamat voivat hyvinkin olla koston puolesta naisen. Kyseessä voi olla myös pienikokoinen mies, mutta pitkien luiden perusteella kyseessä ei ole ainakaan kovin lyhyt yksilö. On myös mahdollista, että kyseessä on kaksi yksilöä: alaleuka ja nikamat voisivat kuulua samalle yksilölle, pienikokoiselle nuorelle naiselle tai miehelle, ja alaraajojen pitkät luut voisivat kuulua puolestaan toiselle yksilölle, mahdollisesti miehelle.

Miespuolisen henkilön todennäköisyyttä tukee laatikon sisältämä sotilasasu. Lisäksi saadessamme laatikon käsiimme osa tekstiileistä oli yhä kiinni pitkissä luissa, jotka ovat mahdollisesti miehen. Tähän saakka meillä ei ole tietoja Suomen sodan naissotilaista, mutta

kenttäolosuhteissa naisten tiedetään muun muassa huolehtineen upseerien talouden hoidosta (Ehrström 2008: 88, 90). Kenttä-sairaaloissa naisia työskenteli sekä hoitotehtävissä, pyykkäreinä että muonituksessa (ks. esim. Härstedt 2007: 269). Vaatteiden osalta kyse on todennäköisesti yhden henkilön asukonaisuudesta, mutta koska kaikkia vaatteiden osia ei ole pystytty identifioimaan univormun osiksi, voi joukossa olla myös useamman henkilön vaatteiden osia. Kokonaisuus sisältää esimerkiksi enemmän nappeja kuin mitä yhteen univormuun mallipiirrosten mukaan kuului. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei nappien määrä olisi todellisuudessa voinut poiketa mallipiirroksista, sillä myös kaikki irtonapit vaikuttavat kuuluneen johonkin vaatteeseen tai asusteeseen. Toisaalta voi myös olla, että kyseessä on yhden henkilön vaatekerta, jonka sekaan on joutunut osia jonkun toisen tai jopa useiden henkilöiden vaatetuksesta. Muistokivessä kerrotaan paikalta löytyneen kymmenen vainajan jäännökset. Aineiston kontekstietojen puuttuminen jättää nämä kaikki vaihtoehdot avoimiksi.

Sanomalehtitietojen perusteella alkuperäiseen löytöön on kuulunut enemmän luita kuin mitä tutkimamme laatikko sisälsi. Museolta löytyi tieto, että laatikko on saapunut sinne 7. marraskuuta 1952. Oulun paikallislehdistä ainakin *Kaleva*, *Kansan Tahto* ja *Liitto* kirjoittivat lokakuun loppupuolella Koskelankylältä aidan pystytyksen yhteydessä löytyneistä kolmesta pääkallosta ja muista luista. Vaatetuksen perusteella jäännökset pääteltiin sotilaiksi. Lehdet esittivät arveluita, että luut ovat peräisin vuosien 1808–09 tapahtumiin liittyvästä joukkohaudasta. Arvelut perustuivat huhuihin alueella olevasta Suomen sodan aikaisesta haudasta. Luiden tuolloinen ajoitus perustui sekä huhuihin että huonosti säilyneisiin luihin. (*Kaleva* 28.10.1952: 3; *Kansan Tahto* 28.10.1952: 1; *Liitto* 29.10.1952: 4). Nämä luut kerrotaan toimitetun Helsinkiin rikostutkimuskeskukseen (Etelä-Suomen Sanomat 29.10.1952: 6). Meille tutkittavaksi annetun laatikon luut on todennäköisesti kaivettu esiin samaan aikaan tai muutamia päiviä myöhem-

min kuin lehdissä mainitut luut, mutta jostain syystä tämän laatikon sisältämiä luita ei ole toimitettu Helsinkiin. Lisävalaisua laatikon yksilömäärän ja luiden sukupuolen arvoitukseen tuo todennäköisesti luille jatkossa tehtävä dna-analyysi.

Kiitokset

Kiitämme Oulun yliopiston arkeologian laboratorion konservattoria Jari Heinosta ja arkeologian opiskelija Susanna Kuokkasta aineiston vaatteiden ja asusteiden konservoinnista, röntgenfluoresenssianalysaattorituloksista sekä hyvin sujuneesta yhteistyöstä. Samoin kiitämme hyvin sujuneesta yhteistyöstä Pohjois-Pohjanmaan museon henkilökuntaa, erityisesti Eija Konttijärveä, Marja Halttusta ja Arja Keskitaloa. Kiitokset myös ylläkäri, FT Jaakko Niinimäelle ja FT Tiina Väreelle luiden röntgenkuvauksesta sekä FT Krista Vajannolle ja FM Jenni Suomelalle tekstiilikuitujen tutkimuksesta.

Liite 1: Sotilaan vaatteet, asusteet ja luut

- PPM11482:1–4* **4 nappia** (Ø 13 mm), jotka liittyvät mahdollisesti säärystimeen
- PPM 11482:5–9 **5 nappia** (Ø 17–19 mm), jotka liittyvät tekstiiliin c/d. Napeista 4 ollut tod.näk. kullattua / pinnoitettua. Röntgenfluoresenssianalysaattorilla mitattu koostumus yhdestä napista: Merkitsevät pitoisuudet: Cu 79,4 %, Zn 14,8 %, Pb 2,5 %, Fe 1,4 %.
- PPM11482:10 **Kansanpuvun nappi** (Ø 17 mm) nahkahihnalla, liittynee asevyöhön (h) Röntgenfluoresenssianalysaattorilla mitattu koostumus: Merkitsevät pitoisuudet: Cu 61 %, Pb 14,6 %, Zn 12,2 %, Sn 17,4 %, Fe 3,6 %.
- PPM 11482:11 **Säärystimen (b) nappi**, joka on säärystimen napin reiässä, muodoltaan erilainen kuin muut säärystimen napit. Tod.näk lenkkikanta (kanta ei näy kunnolla) (Ø 14 mm). Kiinni säärystimessä nro 14. Röntgenfluoresenssianalysaattorilla mitattu koostumus: Merkitsevät pitoisuudet: Cu 77 %, Sn 10,1 %, Zn 9,4 %, Pb 1,6%, Fe 1,1%.
- PPM 11482:12 **Vyön solki**, 2 osaa (f) Neliskanttinen, kuparisekoitteinen. Osat: 37 x 36 mm, 9,6 g ja 37 x 34 mm, 12,4 g. Röntgenfluoresenssianalysaattorilla mitattu koostumus: Merkitsevät pitoisuudet: Cu 76,2 %, Zn 20,55 %, Pb 0,04 %.
- PPM 11482:13 **Vyön kangasosat**, alun perin solki ommeltu kiinni vyöhön ilmeisesti jouhella, 3 kpl (f) Kahdesta eri kankaasta; nurjalla huopamaista vanutettua ja toisella palttinaa. Yhdessä kappaleessa kiinni nahkaremmi. Kankaat kiinnitetty toisiinsa sieltä täältä karkeilla pistoilla, joista paikoitellen jäänyt vain piston jälkiä. Reuna kiinnitetty päärmepistoilla nurjalle. Kangas yleisilmeeltään ”epätasaista”. Säilyneet kappaleet: 9,5 x 6,5 cm; 12,8 x 7 cm ja 10 x 7 cm.
- PPM 11482:14 **Säärystimet**, 26 osaa (sisältää myös neulottua sukkaa) (b) Kellertävän ruskean säärystimen kappaleita, joissa vuori. Ommeltu kahdesta eri kankaasta tikkipistoilla. Vuori kiinnitetty päärmepistoin. Säärystimet keskenään samanlaisia. Kokonaisuus sis. 15 nappia. Yksi tämän kokonaisuuden napeista numerolla 11, muut numerolla 14. Kappaleissa kiinni 1 (nro 11), 4 (Ø 13 mm) ja 9 (Ø 13 mm) kpl nappeja. 1 irtonappi (Ø 13 mm). Napinläpiä 21 kolmessa eri kappaleessa.
- päällys: palttina, villa, kovasti huopunut
 - vuori: palttina, villa, musta
 - napinlävet ommeltu tummanruskealla langalla
- Säilyneiden kappaleiden koot vaihtelevat välillä 1 x 1 cm – 27,5 x 7,5 cm.
- PPM 11482:15 **Neulottujen sukkien osia**, 17 osaa (a) Sileä neulos, resori aina oikeaa. Säilyneiden kappaleiden koot vaihtelevat välillä 1 x 1 cm – 7 x 5 cm.
- PPM 11482:16 **Sinertävä karkea kangas, 3 kpl, jonka yhdessä osassa nurjalla puolelle ommeltu vaalea vuorikangas, 6 nappia ja nahkaremmiä** (c) Sininen kangas vaaleaa paksumpi. 2 nappia (Ø 18 ja 19 mm) kiinnitetty kankaaseen nahkaremmillä. Muiden nappien Ø 16 – 18 mm. Sekä sininen että vaalea kangas villapalttinaa. Ommellanka tummanruskeaa, huonosti säilynyt. Ommeltu nurjalta, mutta pistot näkyvät myös oikealla. Säilyneiden kappaleiden koot 5 x 2,5 cm; 7,8 x 3,3 cm ja 5,7 x 2,2 cm.

- PPM 11482:17 **Kengänpohjat**, 3 kpl
Materiaali nahka ja tuohi. Noin 8 tuohikerrosta, nahkaa toisella puolella. Säilyneet kappaleet: 6,5 x 14 x 3 cm; 7,2 x 4,5 x 2 cm; 6 x 6,5 x 1,5 cm.
- PPM 11482:18 **Ihmisen luut**
Alaleuka, jossa 12 hammasta, kaksi yläleuan hammasta, 6 kaulanikamaa, 1 lannenikama, 1 mahdollisen rintanikaman pala, oikea reisiluu, oikea ja vasen sääri-luu, oikea ja vasen pohjeluu, vasen polvilumpio, 3 varvasluuta, 1 mahdollinen varvasluun kappale, 1 mahdollinen kylkiluun kappale sekä 1 mahdollinen kal-lonpala.
- PPM 11482:23 **Vaalea karkea kangas** (d), 3 kpl, jonka napit 2 kpl (Ø 18 ja 19 mm) kiinnitetty hevosien karvalla. Villapalttinaa. Yleisilmeeltään harvaa ja epätasaista. Säilyneet kappaleet 10 x 5 cm; 4,9 x 3,6 cm ja 8 x 2,7 cm.
- PPM 11482:24 **Vihertävän sininen nauha** (e) (16 x 4,4 cm)
Tumman vihreänsininen, toiselta puolelta hieman huopunut villapalttinakangas, reunat ehjät.
- PPM 11482:25 **Karkeaa sarkaa** (g), 10 osaa ja nappi (Ø 18,5 mm)
Kellertävää voimakkaasti huovutettua.
Säilyneiden kappaleiden koot vaihtelevat välillä 1,5 x 1 cm – 22 x 1,5 cm.
- PPM 11482:26 **Asevyö (h), nappeja (11 kpl), raidallista nauhaa, nahkaa, palttinakangasta ja vuorikangasta, kappale housua, jonka päällä vyötä, luun kappale**
Värikkäistä villalangoista kudottu pirtanauhavyö, tod.näk. asevyö. Yhdessä kap-paleessa (n. 13 x 6 cm) tummaa palttinakangasta. Rakennetta vahvistettu nah-karemmilla, joka kiinnitetty napeilla; 4 kansanomaisista (Ø 17 mm) ja 3 tasaista (Ø 13–14 mm) nappia. Leveimmillään vyö säilynyt 5,3 cm levyisenä. Alkup. leveys ei tiedossa. Nahkavahvikkeisen pään leveys 3,7 cm. Vahvike parkittua nahkaa (6 x 3,7 cm), jossa 2 napinläpää. Vyökankaassa musta napinläven lanka. Kankaan kappale (7 x 4,1 cm), jossa napinläpi ommeltu toiseen kankaaseen (n. 8 x 3,5 cm) päärmepistoin.
Näiden lisäksi vyönauhaan liittyvät:
- kappale (3,9 x 1,5 cm), jossa nappi (Ø 16 mm)
 - kappale (n. 12 x 2,7 cm), jossa 2 nappia (kansanomainen Ø 17 mm ja tavallinen Ø 14 mm) sekä nahkaremmi. Kankaassa nurjalla rippeitä palttinakangaisesta vuorista.
 - kappale, jossa nappi (Ø 17) mm. Nurjalla rippeitä tummasta palttinakangasta.
 - edellisessä kappaleessa kiinni ollut pala (n. 6 x 1,2 cm)
 - kappale (5,5 x 5 cm) jossa luuta; kaksi kerrosta vyötä risteävät toistensa kanssa.
 - kappale (5,5 x 3,5 cm) jossa monta kerrosta vyötä päällekkäin
 - purkaantunut kappale (10 x 2 cm) jossa huopunutta kangasta
 - 2 purkaantunutta kappaletta (8 x 2 cm ja 5 x 1 cm)
 - housujen huopunutta kangasta (10 x 4,5 cm), jonka päällä vyötä (6 x 1 cm)
 - 6 < 1 cm kappaletta tummaa palttinakangasta, vuoria
 - tumman vihreä suikale, ilm. vuori, kiinni yhdessä vyön kappaleessa, kangas huopunut
- PPM 11482:27 **Sininen päällyskangas ja vaalea / valkoinen vuori**, 10 osaa
5 sinistä, 1 vaalea ja 4 osaa joissa sekä sinistä että vaaleaa kangasta. Reunapalassa sininen ja vaalea kangas nurjat puolet vastakkain.
- vihreänsininen ohut ja hieno villatoimikas

- vaalea vuori, villapalttina
Säilyneiden kappaleiden koot vaihtelevat välillä 3,5 x 1,4 cm – 13 x 10,5 cm.
- PPM 11482:28 **Kaksi isompaa kappaletta, joissa useita kankaita kiinni toisissaan**
A) Sinertävää kangasta ja punertavan ruskeaa palttinaa; B) Kellertävän punertavan ruskea kappale, jossa viittä eri kangasta
A
Kolme kangasta kiinni toisissaan, osa ilmeisesti samaa kuin 16
Säilyneet kappaleet: 1.) 2,4 x 1,7 cm, 2.) 14 x 4,5 cm, 3.) 8 x 4,1 cm, 4.) 4,7 x 3 cm, irrallaan muista
B
Vaatteen kappale, 4 osaa.
Säilyneet kappaleet: 1.) 15 x 5cm, 2.) 7,5 x 3,5 cm, 3.) 2,5 x 1,7 cm ja 4.) 1 x 1 cm. Kappaleessa 1. 5 eri kankaan palaa ommeltuna yhteen. Kankaat huopuneempia toiselta puolen.
Vaalea / valkoinen ommellanka
- PPM 11482:29 **Vaalea toimikaskangas (k), 2 kpl**
Vaalean keskiruskea.
Säilyneet kappaleet: 3,4 x 2,5 cm ja 2,5 x 1,7 cm.
- PPM 11482:30 **Kolmea eri palttinakangasta (l), joista yhteen on ommeltu silkkiä, 5 kpl**
• vaaleahko palttina 1,5 x 1 cm
• tumma palttina 1,7 x 1,4 cm; 1 x 1 cm ja 2 x 1 cm
• tumma palttina 1,2 x 0,5 cm, ympärille ommeltu silkikankaan kappale
- PPM 11482:31 **Palttinakangas (m)**
Punertavan ruskea reunapala (leveys 5 cm), jossa ollut kiinni nappi, josta painauma. Useita kerroksia kangasta. Palttinakangas irrotettu luusta kolmannen lannenikaman alta.
- PPM 11482:32 **Saappaan varren kappaleet, nahkaa, 2 kpl**
Varren kappaleiden eli saappaan suun yhteismitta 23 cm. Saappaan suuta on säilynyt korkeimmillaan 6,3 cm.
• 7 x 6,3 cm, kaksi nahan kappaletta kiinnitetty nahkaremmillä
• 6,5 x 5 cm, kappale nahkaa kääntynyt kaksin kerroin, mutkan sisällä sukkaa
- PPM 11482:33 **Saappaan varren kappaleet, nahkaa, 2 kpl**
Varren kappaleiden eli saappaan suun yhteismitta 23 cm. Saappaan suuta on säilynyt korkeimmillaan 6 cm.
• 6,1 x 6 cm, kaksi nahan kappaletta kiinnitetty nahkaremmillä
• 6 x 4,5 cm, kappale nahkaa kääntynyt kaksin kerroin, mutkan sisällä sukkaa
- PPM 11482:34 **Kaksinkertaisesta nahasta ommeltuja kappaleita**
Säilyneitä kappaleita 4, koot välillä 2,4 x 1,7 cm – 10 x 7 cm.
- PPM 11482:36 **5 metallilevyä, rautaa, yhdessä tekstiilipseudomorfi palttinasiidosta**

* Pohjois-Pohjanmaan museon luettelonumero.

Bibliografia

Tutkimuskirjallisuus

Henkilökohtaiset tiedonannot

Niinimäki, J. 2018. Suullinen tiedonanto röntgenkuvasta 8.3.2018.

Painamattomat lähteet

- Leskinen, E. 1928. *Suomen kansallismuseon kokoelmien kiviset valumuotit ja niillä valetut esineet*. Laudaturtyö. Helsinki: Museoviraston kansatieteen toimiston käsikirjoitusarkisto.
- Maijanen, H. 2018. *Koskelan sotilashauta PPM11482 – uusi luuanalyysi*. Osteologinen raportti. Oulu: Oulun yliopisto.
- Mutka, K. 2012. *Napit vastakkain: metallinapit ja sosiaalinen kontrolli varhaismodernin kauden Torniossa, Oulussa ja Pietarsaareissa*. Pro gradu –tutkielma. Oulu: Oulun yliopisto.
- Sarkkinen, M. 1998. *Pohjanmaan ja Lapin kansanomaiset valinkivet*. Pro gradu –tutkielma. Oulu: Oulun yliopisto.

Painetut lähteet

- Etelä-Suomen Sanomat* 29.10.1952. Vanhoja luita esiin tietöiden yhteydessä.
- Kaleva* 28.10.1952: 3. Vanha sotilashauta päivänvaloon Koskelankylässä.
- Kansan Tahto* 28.10.1952: 1. Pääkalloja tuli esille. Toppila Oy:n kaivuumiesten löytö. Maata kaivettaessa löytyi kolme luurankoa.
- Liitto* 29.10.1952: 4. Vanha sotilashauta päivänvaloon Oulun Koskelankylässä.

Elektroniset lähteet

- Hiitola, P. 2008. *Pohjanmaan rykmentti. Kustaa III:n ajasta Ruotsin vallan loppuun*. Pohjanjääkärikilta [http://www.pohjanprikaatinkilta.fi/PohPr/perinnejoukot/Pohjanmaan%20rykmentti%20\(1788-1808%20\).htm](http://www.pohjanprikaatinkilta.fi/PohPr/perinnejoukot/Pohjanmaan%20rykmentti%20(1788-1808%20).htm) (Luettu 2.4.2018)

- Barnes, E. 2012. *Atlas of Developmental Field Anomalies of the Human Skeleton*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Buikstra, J., Ubelaker, D. (Eds.), 1994. *Standards for data collection from human skeletal remains*. Arkansas archeological survey research series no. 44. Fayetteville, AL: Arkansas Archeological Survey.
- Cunnington, P. 1964. *Costume in pictures*. London: Studio Vista Limited.
- Cunnington, C. & Cunnington, P., 1972. *Handbook of English Costume in the Eighteenth Century*. London: Faber and Faber Limited.
- Danielsson-Kalmari, J. 1908. *Suomen sota 1808–1809*. Porvoo: WSOY.
- Ehrström, E. 2008. *Ylioppilaan sotapäiväkirja 1808*. Alkuteos Dagbok från fälttåget i Österbotten 1808. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Garvin, H., Sholts, S. & Mosca, L., 2014. Sexual Dimorphism in Human Cranial Trait Scores: Effects of Population, Age, and Body Size. *American Journal of Physical Anthropology* 154: 259–269.
- Gejvall, NG. 1960. *Westerhus. Medieval population and church in the light of skeletal remains*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Gripenberg, O. 1966. *Finsk krigsmannabeklädnad genom fyra sekler*. Porvoo: WSOY.
- Gripenberg, O. 1969. *Civiluniformer i Finland*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikauskirja 70. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Helander, O. 2003. *Något om knappens historia i Sverige*. Stockholm: Kista snabbtryck.
- Hill, C. 2000. Technical Note. Evaluating Mandibular Ramus Flexure as a Morphological Indicator of Sex. *American Journal of Physical Anthropology* 111: 573–577.
- Holm, C. 1977. *Muistiinpanoja Suomen sodasta 1808–1809*. Espoo: Weilin+Göös.
- Hyötyniemi, H. 1987. *Kaakama, kalan ja kellojen kylä*. Tornio: Kaakaman kylätoimikunta.
- Härstedt, M. 2007. *Suomen sota 1808–1809*. Helsinki: WSOY.
- Jutikkala, E. 1987. *Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääriivivoja*. Porvoo: WSOY.

- Kallioinen, M. 2008. *Rutto ja rukous. Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa*. Jyväskylä: Atena.
- Kaukonen, T. 1985. *Suomalaiset kansanpuvut ja kansallispuvut*. Porvoo: WSOY.
- Kemkes-Grottenthaler, A., Löbig, F. & Stock, F. 2002. Mandibular Ramus Flexure and Gonial Eversion as Morphologic Indicators of Sex. *HOMO – Journal of Comparative Human Biology* 53 (2): 97–111.
- Kokkonen, O., Nurmiainen, J. & Weiss, H. 2000. Kulkutaudit maailmavalloittajina. Marjomaa, R., Nurmiainen, J., Weiss, H., (toim.) *Ilmestyskirjan ratsastajat. Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa*: 193–208 Tampere: Osuuskunta vastapaino.
- Krogman, W. & İşcan, M. 1986. *The Human Skeleton in Forensic Medicine*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Kuokkanen, T., Mutka, K. & Ylimaunu, T. 2015. Nappeja, solkia ja asetuksia: Lainsäädännön vaikutus pukeutumiseen varhaismodernissa Oulussa. *Artefactum* 5.
- Kuokkanen, T. 2016. *Vaatetuksen luokka ja sukupuoli 1600–1800-lukujen Oulussa*. Historiallisen ajan arkeologian näkökulma. Acta universitatis ouluensis B Humaniora 137. Oulu: Oulun yliopisto.
- Lappalainen, J., Wolke, L. & Pylkkänen, A. 2008. *Suomen sodan historia 1808–1809*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Lehtinen, I. & Sihvo, P. 2005. *Rahvaan puku: näkökulmia Suomen kansallismuseon kansanpukukokoelmiin*. Kolmas, uudistettu ja laajennettu painos. Helsinki: Museovirasto.
- Lewis, C. & Garvin, H. 2016. Reliability of the Walker Cranial Nonmetric Method and Implications for Sex Estimation. *Journal of Forensic Sciences* 61: 743–751.
- Liversidge, H. & Marsden, P. 2010. Estimating age and the likelihood of having attained 18 years of age using mandibular third molars. *British Dental Journal* 209 (8): E13.
- Loth, S. & Henneberg, M. 1996. Mandibular Ramus Flexure. A New Morphologic Indicator of Sexual Dimorphism in the Human Skeleton. *American Journal of Physical Anthropology* 99: 473–485.
- Maijanen, H. & Niskanen, M. 2010. New regression equations for Medieval Scandinavians. *International Journal of Osteoarchaeology* 20: 472–80.
- Marlow, E. & Pastor, R. 2011. Sex Determination Using the Second Cervical Vertebra – A Test of the Method. *Journal of Forensic Sciences* 56: 165–169.
- Mutka, K. & Riutankoski, M. 2011. Rahvaan muoti – kukkakuvioiset kansanpuvun napit Hailuodon kirkon kaivausaineistossa. Ikäheimo, J., Nurmi, R. & Satokangas, R. (toim.) *Harmaata näkyvissä: Kirsti Paavolan juhla-kirja*: 137–148. Oulu: Kirsti Paavolan juhla-kirjatoimikunta.
- Oettlé, A., Pretorius, E. & Steyn, M. 2009a. Geometric Morphometric Analysis of the Use of Mandibular Gonial Eversion in Sex Determination. *HOMO – Journal of Comparative Human Biology* 60: 29–43.
- Oettlé, A., Becker, P., de Villiers, E. & Steyn, M. 2009b. The influence of age, sex, population group and dentition on the mandibular angle as measured on a South African sample. *American Journal of Physical Anthropology* 139: 505–511.
- Partanen, J. 2010. Ruotuarmeija ja suomalainen ruotusotilas. Partanen, J. (toim.) *Suomalainen sotilas. Hakkapeliitasta tarkk'ampujaan*: 78–113. Helsinki: Weilin+Göös.
- Pylkkänen, R. 1970. *Barokin muotipuku Suomessa 1620–1720*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 71. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Pylkkänen, R. 1984. *Kaksi pukuhistoriallista tutkielmaa*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 85. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Rogers, T. 2005. Determining the Sex of Human Remains Through Cranial Morphology. *Journal of Forensic Sciences* 50: 493–500.
- Schaefer, M., Black S. & Scheuer, L. 2009. *Juvenile Osteology. A laboratory and field manual*. Amsterdam: Academic Press.
- Spradley, K. & Jantz, R. 2011. Sex Estimation in Forensic Anthropology: Skull versus Postcranial Elements. *Journal of Forensic Sciences* 56: 289–296.
- Vuorinen, H. 2002. *Tautinen historia*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Väre, T. 2012. Kaakamon harijängän ruumismäki – Suomen sodan sotilaiden hautakumpu. *Tornionlaakson vuosikirja* 2012: 155–174.
- Wacklin, S. 1989. *Sata muistelmää Pohjanmaalta*. Alkuperäisteos Hundrade minnen från

- Österbotten (1844–1845). Suomentanut K. Ingman-Palola. Uusintapainoksen toimittanut A. Ruuttula-Vasari. Scripta historica XV. Oulu: Oulun historiaseura.
- Waldron, T. 2009. *Palaeopathology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, C. 2005. *American Artifacts of Personal Adornment, 1680–1820. A guide to Identification and Interpretation*. Lanham: AltaMira Press.
- Woo, E. & Pak, S. 2013. Degenerative joint diseases and enthesopathies in a Joseon Dynasty population from Korea. *HOMO – Journal of Comparative Human Biology* 64: 104–119.

FT Tiina Kuokkanen (Oulun yliopisto) on varhaismoderniin pukeutumiseen erikoistunut arkeologi ja historioitsija.
tiina.kuokkanen@oulu.fi

Akatemiatutkija Sanna Lipkin (Oulun yliopisto) tutkii historiallisen ajan lapsuutta ja nuoruutta hautalöytöjen ja erityisesti hautatekstiilien perusteella.
sanna.lipkin@oulu.fi

Yliopistonlehtori Heli Maijanen (Oulun yliopisto) on biologinen antropologi, joka tutkii ihmisluita arkeologisissa ja forensisissa konteksteissa.
heli.maijanen@oulu.fi

Päivi Maaranen

Luvattomat kajoamiset maalla oleviin kiinteisiin muinaisjäännöksiin Suomessa vuosina 2010–2017 – muutamia havaintoja asiasta ja sitä koskevan tiedon luonteesta ja tallentumisesta

*Otillåtna ingrepp i fasta fornlämningar på land i Finland åren 2010–2017 –
några observationer kring ämnet samt hur information om detta bildas och bevaras.*

Otillåtna ingrepp i fasta fornlämningar har undersökts relativt knapphändigt i Finland. På grund av detta har det varit svårt att se på deras inverkan på fornlämningarnas skick och tillstånd ur ett bredare perspektiv. En undersökning av utvecklingen under 2010-talet erbjuder information om ingreppens mängd, karaktär och orsaken bakom dem. Därtill har en utredning av fallens behandling och dokumentation genomförts. Enligt undersökningens resultat har åtminstone 144 fornlämningar i Finland skadats på grund av otillåtna ingrepp åren 2010–2017. Oftast har skadorna skett i samband med skogsarbete eller metallsökning. De vanligaste åtgärderna har i dessa fall varit att ge aktören anvisningar och information om lagstiftningen samt att göra en begäran om undersökning till polismyndigheten. Information om varför otillåtna ingrepp görs kan användas för att motverka skador av fornlämningar till exempel genom inriktad informationsförmedling. En förståelse för dokumenteringen och behandlingen av fallen underlättar bland annat utvecklingen av myndigheternas verksamhet. Ökad kunskap om ämnet ger också upphov till en vidare diskussion om bevarandet av det arkeologiska kulturarvet, vilket har en stor betydelse i förebyggandet av otillåtna ingrepp i framtiden.

2010-luvun aikana erilaisissa medioissa on uutisoitu muinaismuistolailla (295/1963) rauhoitettuihin kiinteisiin muinaisjäännöksiin kohdistuneista luvattomista kajoamisista. Uutisointi ei ole ollut kovinkaan aktiivista, mutta siinä on kuitenkin käsitelty erityyppisiä tapauksia (esim. Pirttikoski 2012; STT 2013; Leponiemi 2014; Suvanto 2014; Aalto 2016; Jokela 2017; Thilman 2017). Monenlaiset ihmistoiminnan muodot ovatkin vaurioittaneet muinaisjäännöksiä kuluvalle vuosikymmenellä. Vuonna 2016 tehdyn esitutkimuksen avulla pyrittiin hahmottamaan ilmiötä paremmin vuosia 2010–2015 koskien, ja tutkimuksen tulokset julkaistiin Museoviraston blogis-

sa (Maaranen 2016; 2017a). Esitutkimusta täydennettiin sittemmin jatkotutkimuksen avulla, jonka alustavia tuloksia esiteltiin alustuksessa Arkeologipäivillä 2017 Oulussa.

Jatkotutkimuksen yhteydessä jatkettiin esitutkimuksessa aloitettua tiedon etsimistä erilaisista luvattomista kajoamisista. Samalla selvitettiin kajoamisten ajankohtia, syitä ja seuraamuksia entistä tarkemmin. Lisäksi pyrittiin hahmottamaan tiedon kulkua ja tallentumista. Tarkasteluajanjakso käsitti jatkotutkimuksessa vuodet 2010–2017. Sen tuloksena tuotettiin tilastotietoa erilaisista kajoamisista ja tehtiin johtopäätöksiä niiden luonteesta ja syistä yleisellä tasolla. Lisäksi päästiin pohti-

maan tiedon keruun ja tilastoinnin haasteita, jotka vaikuttavat tiedon käytettävyyteen ja siten myös tutkimustulosten luotettavuuteen ja yleistettävyyteen. (Maaranen 2018.)

Tutkimuksessa käytetyt pääkäsitteet johdettiin muinaismuistolaista (296/1963: 1–2 §, 5 §) ja sitä taustoittavasta hallituksen esityksestä (HE 1962). Käsitteen *kiinteä muinaisjäännös* synonyymina käytettiin käsitettä *muinaisjäännös*. Käsitteen *luvaton kajoaminen* synonyymina käytettiin puolestaan sanaa *kajoaminen*. Muista kuin kiinteistä muinaisjäännöksistä käytettiin käsitettä *muu jäännös*. (Vrt. myös Enqvist 2016: 349–353.) Tiedon keruussa ja tapausten tarkastelussa keskityttiin maalla oleviin kiinteisiin muinaisjäännöksiin kohdistuneisiin luvattomiin kajoamisiin. Aineiston keruun yhteydessä tilastoitiin lisäksi jonkin verran sellaisia tapauksia, joissa muut jäännökset olivat vaurioituneet.

Aineiston keruu ja luotettavuus

Luvattomia kajoamisia kiinteisiin muinaisjäännöksiin koskevat tiedot vuosilta 2010–2017 koottiin ajalla 1.12.2015–5.3.2018. Tietoa kerättiin Museoviraston Asiat- ja Salama-asianhallintajärjestelmistä. Asianhallintajärjestelmissä hakuja tehtiin mm. useilla eri asiasanoilla ja kunnittain, sillä tapauksia oli useiden eri diaarinumerosarjojen alla. Näin käytiin läpi satoja asianhallintajärjestelmien asioita.

Tietoa kerättiin lisäksi Museoviraston muinaisjäännösrekisterin tietokentistä ja palautteista. Esimerkiksi muinaisjäännösrekisteristä käytiin läpi noin 2454 seurantatietokenttää ja 1050 niin kutsuttua avaamatonta palautetta. Lisäksi selatettiin läpi eri tavoin tuhoutuneiden muinaisjäännösten tietoja 454 tietueen verran. Tietoa saatiin myös Museoviraston ja maakuntamuseoiden arkeologian tehtäviä hoitavilta viranomaisilta suullisesti ja sähköpostitse.

Edelleen tietoa saatiin Museoviraston kulttuuriympäristökohteiden hoitorekisteristä ja verkkohauilla. Verkkohauin pyrittiin löytämään tietoa luvattomien kajoamisten

uutisoinnista erilaisten hakusanojen avulla. Näin saatiin osumia lehti uutisten lisäksi myös Museoviraston raporttietokannan inventointiraportteihin. Verkkohauilla löydettiin tietoa myös joistakin kajoamisista, joista ei Museovirastoon ollut tullut tietoa.

Edellä kuvatus perusteella voi todeta, että tiedon kerääminen luvattomista kajoamisista kiinteisiin muinaisjäännöksiin on suhteellisen työlästä ja hankalaa. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että tieto ei kerry ainakaan toistaiseksi keskitetysti yhteen paikkaan, ja sen saaminen on jossakin määrin satumanvaraista. Onkin todennäköistä, että tiedonhaun yhteydessä ei ole havaittu kaikkia tietoja kajoamistapauksista. Koottua tietoa voi kuitenkin pitää suhteellisen edustavana otoksena erilaisista kajoamisista, niiden taustoista ja käsittelyn tavoista.

Tutkimuksen tulokset

Jatkotutkimuksen yhteydessä kerättiin tiedot 156 luvattomasta kajoamisesta yhteensä 144 muinaismuistolailla (295/1963) rauhoitettuun maalla sijaitsevaan kiinteään muinaisjäännöseen vuosina 2010–2017 (kaavio 1). Lisäksi saatiin tietoa kahdesta vuonna 2018 tapahtuneesta kajoamisesta. Tapaukset sisällytettiin mukaan tilastointiin, vaikka niillä ei vuoden 2018 suhteen ole varsinaisesti tilastollista kertovuutta.

Eniten kajoamisia oli tapahtunut selvityksen perusteella vuosina 2014–2015. Sen jälkeen eniten kajoamisia oli vuonna 2010. Pääosa luvattomista kajoamisista oli tapahtunut metsänkäytön (52 tapausta) ja metallinetsinnän harrastamisen (40 tapausta) yhteydessä. Paljon kajoamisia oli myös maankäytön (37 kajoamista) yhteydessä. Muissa, hyvin erilaisissa yhteyksissä kajoamisia oli 29 tapausta. Metsänkäyttöön liittyvät kajoamiset olivat yleisimpiä vuonna 2010. Metallinetsinnän harrastamiseen liittyviä kajoamisia oli eniten vuosina 2014–2015.

Tarkemmin tarkasteltuna (kaavio 2) pääosa luvattomista kajoamisista oli tapahtunut

metsänkäytössä hakkuun jälkeisen metsänuudistamisen (34 tapausta) yhteydessä. Hakkuun yhteydessä kajoamisia oli vähemmän, eli 14 tapausta, ja metsäteiden tekoon liittyi 4 tapausta. Maankäyttöön liittyvistä kajoamisista pääosa oli tapahtunut erilaisen maankaivun yhteydessä (19 tapausta). Rakentamiseen liittyviä kajoamisia oli 13 tapauksessa ja maa-aineksen ottoon liittyi 5 tapausta.

Maakunnittain tarkastellessa (kaavio 3) eniten luvattomia kajoamisia oli tapahtunut Uudellamaalla ja Lapissa. Lisäksi melko paljon kajoamisia oli tapahtunut Pohjois-Pohjanmaalla ja Hämeessä. Jonkin verran kajoamisia oli tapahtunut Varsinais-Suomessa ja Savossa. Suomen pohjoisosissa kajoamiset liittyivät useammin metsänkäyttöön. Suomen länsi- ja eteläosissa kajoamiset liittyivät useammin metallinetsinnän harrastamiseen, maankäyttöön ja muihin muinaisjäänköksiä vaurioittaviin ihmistoiminnan muotoihin.

Muinaisjäänköstyypeittäin tarkasteltuna (kaavio 4) useimmiten oli kajottu luvattomasti esihistoriallisiin asuinpaikkoihin ja niistä erityisesti kivikautisiin asuinpaikkoihin. Lisäksi kajoaminen oli tapahtunut useasti esihistoriallisiin röykkiökokonaisuuksiin, joihin kuului niin pronssi- kuin rautakautisia muinaisjäänköksiä. Kajoaminen oli tapahtunut usein myös historialliseen puolustusvarustukseen tai linnapaikkaan. Esihistoriallisiin muinaisjäänkösiin oli kajottu useammin kuin historiallisen ajan muinaisjäänkösiin.

Vaurioituminen metsän- ja maankäytön yhteydessä

Metsänkäytön yhteydessä tapahtuneiden luvattomien kajoamisten osalta oli joissakin tapauksissa vaikea määrittää kiinteän muinaisjäänköksen vaurioitumisen tarkka ajankohta. Arkeologien tekemien tarkastusten yhteydessä ei ollut välttämättä määritelty tarkasti kajoamisvuotta, ja raporteistakin oli joskus vaikea tehdä luotettavia johtopäätöksiä vaurioitumisen ajankohdasta. Tämän vuoksi iso

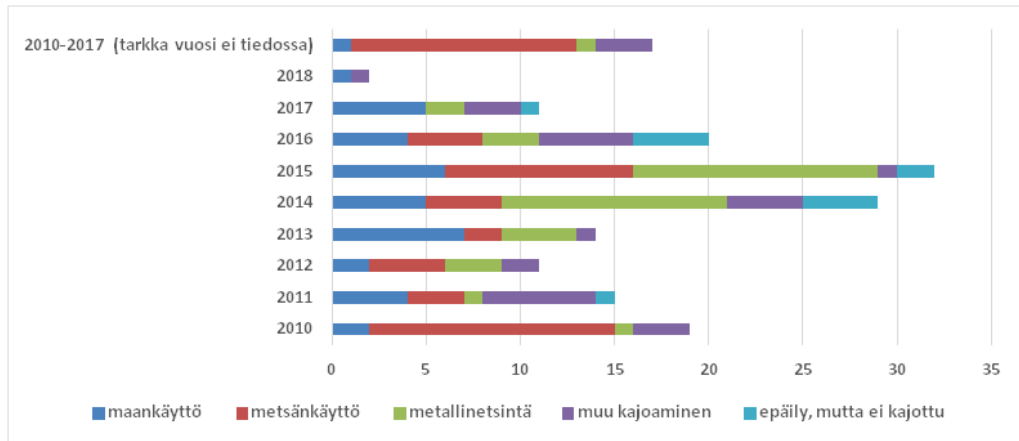
määrä metsänkäytön yhteydessä tapahtuneista kajoamisista jouduttiin luokittelemaan väljästi 2010-luvulla tapahtuneiksi. Tarkasti ajoitettavat kajoamiset liittyivät 2010-luvun alkuun ja vuoteen 2015. Maakunnittain tarkastellessa painotui erityisesti pohjoinen Suomi. Eniten kajoamisia oli tapahtunut Lapin ja Pohjois-Pohjanmaan alueella erityisesti vuosina 2010 ja 2015.

Metsänkäytön vaikutus kiinteään muinaisjäänkökseen voi olla erittäin voimakas. Erityisesti uudistamisen yhteydessä tehty maanmuokkaus ja kantojen nosto voivat tuhota muinaisjäänköksen kokonaan. Tutkimuksen yhteydessä ilmeni, että 11 tapauksessa muinaisjäänkö oli vaurioitunut kauttaaltaan. Lisäksi ainakin neljässä tapauksessa muinaisjäänkö oli pääosin vaurioitunut.

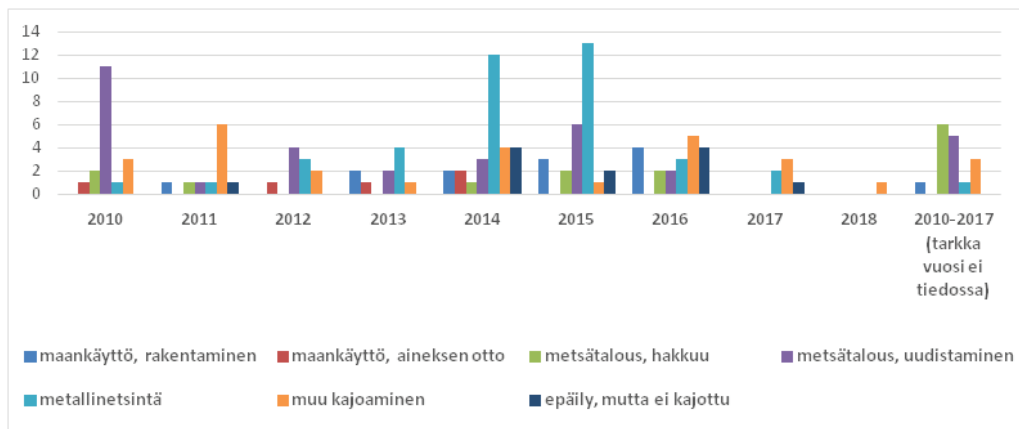
Metsänkäytön yhteydessä tapahtuneiden luvattomien kajoamisten tarkastelun perusteella voitiin arvioida erilaisten metsätalouden toimenpiteiden vaikutuksia kiinteiden muinaisjäänkösten säilymiseen. Lisäksi voitiin jossakin määrin arvioida erilaisten toimenpiteiden soveltuvuutta muinaisjäänköksellä toteuttavaksi. Voikin todeta, että kantojen nosto, maaperän auraus ja syvä-äestys tuhoavat muinaisjäänköksen täysin. Niiden voi todeta olevan toimenpiteinä kiellettyjä. Maaperän kevyempi äestys, laikutus, ojitus, istutus, hakkuu ja puunajo voivat tuhota muinaisjäänköksen osittain. Niiden toteuttamisen osalta on käytettävä harkintaa siten, että kevyempää äestystä, laikutusta ja ojitusta ei voi pitää soveliaina toteutettaviksi. Muiden toimenpiteiden eli hakkuun ja puunajon toteuttaminen edellyttää harkintaa ja suunnittelua, jotta vaurioituminen vältetään. Viimemainittu koskee myös metsäteiden tekoa ja parantamista.

Maankäytön yhteydessä tapahtuneet kiinteiden muinaisjäänkösten vaurioitumiset olivat hyvin monimuotoisia. Kajoamisten määrä oli 2010-luvun alussa hieman pienempi, mutta alkoi kasvaa vuodesta 2013 eteenpäin. Tapausten määrä on edelleenkin vuosittain suhteellisen pieni, mutta joissakin tapauksissa maankäyttö on vaurioittanut voimakkaasti muinaisjäänköstä. Kymmenessä tapauksessa

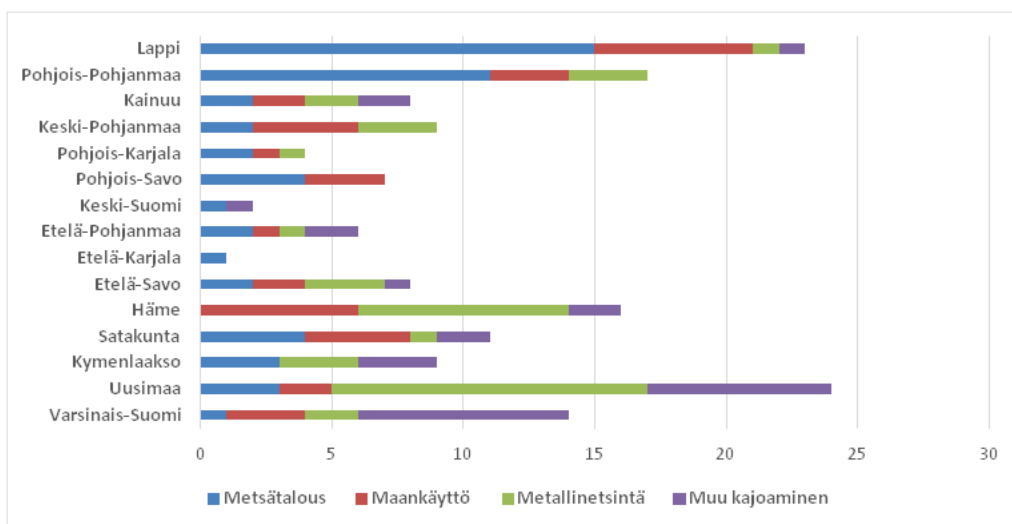
Kaavio 1. Kajoamiset muinaisjäännöksiin kajoamistyypeittäin.

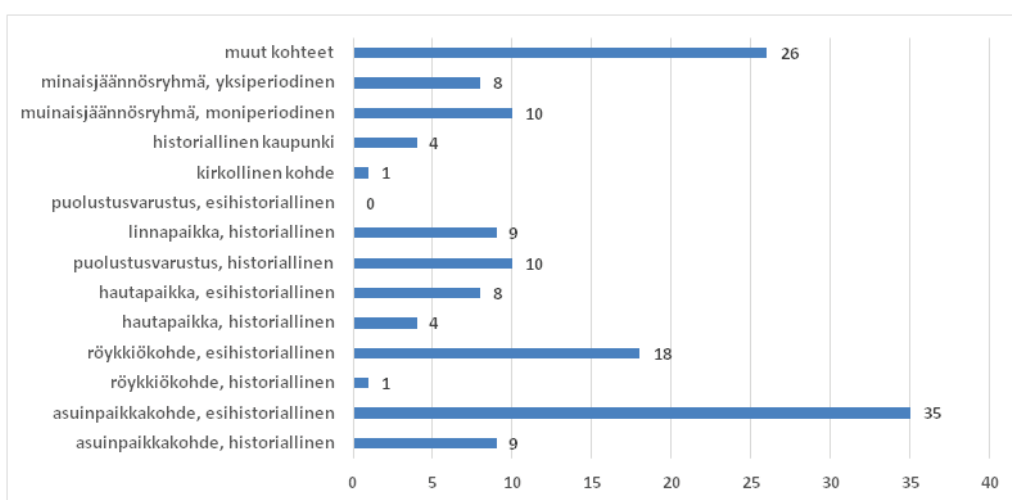
Kaavio 2. Kajoamiset muinaisjäännöksiin kajoamistyypeittäin tarkemmin eriteltynä.

Kaavio 3. Kajoamiset muinaisjäännöksiin maakunnittain.

Kaavio 4. Kajoamiset muinaisjäännöstyypeittäin.

muinaisjäännös oli tuhoutunut kokonaan maankäyttöhankkeen yhteydessä ja kolmessa vaurioituminen oli ollut laaja. Tuhoutumiset liittyivät esimerkiksi maa-aineksen ottoon ja rakentamiseen.

Luvaton kiinteään muinaisjäännöksen kajoaminen maankäytön yhteydessä oli tapahtunut useimmin Hämeessä ja Pohjois-Pohjanmaalla. Hämeessä kajoamiset liittyivät erityisesti maankaivuhankkeisiin, joissa oli kaivettu kaapeli- tai muita linjoja. Pohjois-Pohjanmaalla vaurioitumisia aiheuttaneet hankkeet liittyivät muun muassa maa-aineksen ottoon ja rakentamiseen.

Vaurioituminen metallinetsinnän harrastamisen yhteydessä

Metallinetsinnän harrastamisen vaikutuksia kiinteisiin muinaisjäännöksiin päästiin tutkimuksessa tarkastelemaan melko yksityiskohtaisesti. Maakunnittain tarkastellessa muinaisjäännöksiin oli kajottu luvattomasti metallinetsinnän harrastamisen yhteydessä useimmin Uudellamaalla ja Hämeessä. Osa näistä kajoamisista oli tapahtunut vahingossa. Toimija ei ollut esimerkiksi osannut käyttää Museoviraston muinaisjäännösrekisteriä eikä ollut siten tiennyt muinaisjäännöksen olemassaolosta.

Osa tapauksista ilmeni tietoisiksi luvattomiksi kajoamisiksi. Tällaisiksi voitiin lukea esimerkiksi ne tapaukset, joissa maata oli kaivettu harrastamisen yhteydessä sellaisilla muinaisjäännöksillä, joissa on Museoviraston tai muun toimijan asentama informaatiotaulu ja/tai Museoviraston muovisia muinaisjäännöskylttejä maastossa. Yhteensä tietoisien kajoamisen vuoksi vaurioituneita muinaisjäännöksiä todettiin tutkimuksessa kymmenen. Erityisesti kohteena olivat keskiaikaiset linna- ja kirkkopaikat. Metallinetsinnän harrastaminen poikkeaa muista vaurioitumisista aiheuttavista ihmistoiminnan muodoista siinä, että sen tavoitteena on erilaisten esineiden, ja joskus myös tietoisesti irtaimiten muinaisesineiden, löytäminen. Muinaisesineitä löytääk-

seen jotkut harrastajista kaivavat maata kiinteillä muinaisjäännöksillä, vaikka tietävät ne rauhoitetuiksi.

Metallinetsinnän harrastamisen yhteydessä tapahtuviin luvattomiin kajoamisiin liittyi toisinaan kajoamisen toistuminen samalla muinaisjäännöksellä. Esimerkiksi Janakkalan Hakoistenlinnaan kajottiin sekä toukokuussa että syyskuussa vuonna 2014. Mikkelin Tuukkalaan kajottiin vuosina 2012 ja 2014 sekä Oulun Tahkokankaaseen vuosina 2011 ja 2012. Raaseporin linnaan kajottiin sekä lokakuussa että marraskuussa vuonna 2017, ja Vaasan Korsholmaan vuosina 2010 ja 2015. Joissakin tapauksissa vaikutti siltä, että tapaukseen liittyvä löytöjen uutisointi mediassa oli voinut houkuttaa etsinnän harrastajia kohteelle.

Vaurioituminen muun ihmistoiminnan yhteydessä

Muun ihmistoiminnan vaikutuksesta tapahtuneet kiinteiden muinaisjäännösten vaurioitumiset vaihtelivat luonteeltaan. Eniten muita luvattomia kajoamisia oli vuosina 2011, 2014 ja 2016. Tapaukset painoutuivat Varsinais-Suomeen, Uuteenmaahan ja Kymenlaaksoon.

Joissakin tapauksissa kiinteää muinaisjäännöstä oli purettu esimerkiksi poistamalla siitä kiviä tai tiiliä (neljä tapausta) tai se oli siirretty paikasta toiseen (neljä tapausta). Muinaisjäännöksiä oli myös peitetty, täytetty tai niitä oli muuten muutettu (neljä tapausta). Joihinkin muinaisjäännöksiin oli kaivettu kuoppia tai niistä oli otettu maata (viisi tapausta). Joskus muinaisjäännöksiä oli myös töhritty spraymaalilla (neljä tapausta), ja kerran muinaisjäännökseen oli asennettu sähkökaappi ilman muinaismuistolain nojalla annettua lupaa.

Muiden luvattomien kajoamisten vahingoittamat kiinteät muinaisjäännökset olivat hyvin erityyppisiä ja tapaukset vaihtelivat. Niistä ei muodostunut selkeää kuvaa vahingoittumisen syistä ja seurauksista, joskin ne

tuntuivat usein liittyvän ihmisten vapaa-ajan toimintaan tai arkityöhön. Tällaisia olivat esimerkiksi spraymaalilla maalaaminen, ilkivaltaan liittyvä kiven ja tiilien purkaminen ja puutarhajätteen tuonti muinaisjäännealueelle.

Joissakin tapauksissa vaurioituminen liittyi eri viranomaisien suoraan tai välilliseen toimintaan, kuten esimerkiksi rajakiven kaa-taminen uuden rajan merkinnässä, putken pulttaaminen kuppikallioon ja kuppikiven siirto tienpidon kannalta parempaa paikkaan. Elinkeinotoiminnan harjoittamisen yhteydessä tapahtuneita vaurioitumisia olivat maatalouteen ilmeisesti liittyvä maankaivu ja läjittäminen sekä jalometallien etsintään liittyvä kaivaminen.

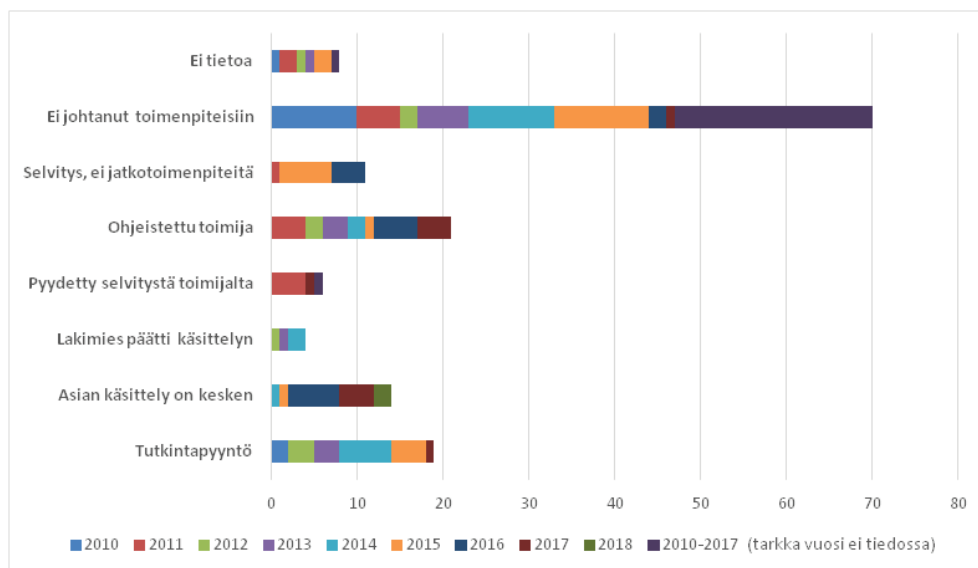
Luvattomien kajoamisten käsittely Museovirastossa

Kiinteisiin muinaisjäänneksiin kohdistuneiden luvattomien kajoamisten selvittäminen on yksi Museoviraston tehtävistä (kaavio 5). Tapausten käsittelyn tarkastelun perustella voi todeta, että tieto luvattomista kajoamisista ei

ollut yleensä johtanut toimenpiteisiin, joskin melko usein tietoa asiasta oli kirjattu vähintään muinaisjäänne rekisteriin. Osittain tämä johtui muun muassa siitä, että kajoamisen tarkkaa ajankohtaa ei ollut voitu selvittää tai kajoaja ei ollut tiedossa. Tieto kajoamisesta oli voinut myös tulla useita vuosia tapahtunutta myöhemmin, jolloin tapaus oli rangaistussäännösten näkökulmasta vanhentunut.

Melko usein kajoamistapauksen hoidon yhteydessä oli ohjeistettu toimijaa oikeista toimintatavoista. Kohtalaisen usein oli tehty selvitys joko tarkastusraportin tai muun kirjallisen selvityksen muodossa. (Vrt. Lähdesmäki 2018: 81.) Joissakin tapauksissa oli pyydetty kajoamiseen liittyviltä toimijoilta selvitystä tapahtuneesta. Osa tapauksista oli puolestaan lakimiehen päättämiä asiaan perehtymisen pohjalta. Museovirasto oli tehnyt tutkintapyyntöä ainakin 19 tapauksessa, ja muu toimija ainakin seitsemässä tapauksessa. Tiedonkeruuhetkellä maaliskuun 2018 alussa reilun kymmenen asian käsittely oli kesken.

Kaavio 5. Kajoamisten käsittely Museovirastossa.

Tieto metsänkäytön yhteydessä tapahtuneista luvattomista kajoamisista oli kirjattu usein muinaisjäännösrekisteriin joko tarkastuksen tai muun tiedon hankinnan perusteella ilman muita toimenpiteitä. Jonkin verran oli ohjeistettu toimijoita ja tehty toimijoille selvityspyynnöitä. Kahdessa tapauksessa oli tehty tutkintapyyntö poliisiviranomaiselle. Viimemainituista toisessa tehtiin syyttämättäjäättämispäätös ja toisessa tuli tuomio. Usein kajoaminen metsänkäytön yhteydessä oli tullut ilmi sen verran myöhään, että toimenpiteisiin ei ollut katsottu tarpeelliseksi tai mahdolliseksi ryhtyä.

Maankäytön yhteydessä tapahtuneissa luvattomissa kajoamisissa oli usein ohjeistettu toimijaa. Lisäksi muutamissa tapauksissa oli neuvottu hakemaan kajoamislupaa. Tutkintapyyntöjä poliisiviranomaiselle oli tehty ainakin kuudessa tapauksessa. Tutkintapyyntöistä neljä oli johtanut tuomioon, yhdestä oli tehty syyttämättäjäättämispäätös ja yhdessä oli rajoitettu esitutkintaa.

Metallinetsinnän yhteydessä tapahtuneista luvattomista kajoamisista oli tehty yleensä vähintäänkin kirjallinen selvitys tai tapahtuma oli kirjattu muinaisjäännösrekisteriin ja/tai raporttiin. Tutkintapyyntöjä poliisiviranomaiselle oli tehty ainakin yhdeksässä tapauksessa. Näyttääkin siltä, että tutkintapyyntö tehdään todennäköisemmin metallinetsinnän kuin maankäytön ja metsänkäytön yhteydessä tapahtuneen kajoamisen johdosta. Tutkintapyyntöistä yhdessä oli tehty syyttämättäjäättämispäätös ja pääosa oli rauennut tai keskeytetty. Ainakin kolme tutkintaa oli tiedonkeruuhetkellä kesken.

Muiden luvattomien kajoamisten hoitotavat vaihtelivat. Yhdeksässä tapauksessa asia ei ollut johtanut muihin toimenpiteisiin, kuin muinaisjäännösrekisteriin ja/tai raporttiin kirjaamiseen. Toimijan ohjeistaminen oli tehty puolestaan neljässä tapauksessa. Muutamassa tapauksessa muinaisjäännös oli pyrittävä palauttamaan tilaan, jossa se oli ennen kajoamista. Ainakin kuudessa tapauksessa asian käsittely Museovirastossa oli vielä ilmeisesti

kesken. Museovirasto teki tutkintapyyntöä kahdessa tapauksessa ja muu toimija neljässä. Lisäksi kahdessa tapauksessa muu toimija teki muun ilmoituksen poliisiviranomaiselle. Tutkinnoista kolme oli keskeytetty tai rauennut, ja ainakin yhdessä tapauksessa asia päättyi tutkinnan jälkeen. Lisäksi kolme muun toimijan tekemän tutkintapyyntöä tutkinta oli ilmeisesti vielä kesken.

Lopuksi

Tutkimuksen perusteella voi yhteenvetona todeta, että luvattomia kajoamisia kiinteisiin muinaisjäännöksiin tapahtuu hyvin monenlaisen ihmistoiminnan yhteydessä ja eri puolilla Suomea. Tieto niistä kertyy Museovirastossa monenlaisiin paikkoihin niin rekistereihin kuin asianhallintajärjestelmiinkin. Järjestelmällistä muinaisjäännösten kunnon ja tilan seurantaa maastossa tarkastamisen tasolla on tehty hyvin vähän, joten tietoa vaurioitumisista ei kerätä suunnitelmallisesti (vrt. Lähdesmäki 2018: 264; Maaranen 2017b). Myös kajoamisten käsittelyprosessit ovat aikaa vieviä. Tämän vuoksi kokonaiskuva tapauksista ja niiden hoidosta hahmotuu suhteellisen hitaasti.

Tarkasteluajanjaksolla 2010–2017 kiinteään muinaisjäännökseen oli useimmin kajottu luvatta vuosina 2014 ja 2015. Yleisimmin muinaisjäännös oli vaurioitunut kajoamisen vuoksi metsänkäytön ja metallinetsinnän harrastamisen yhteydessä. Kajoaminen oli tapahtunut useimmin Uudenmaan ja Lapin alueella. Yleisimmin kajoamisen kohteena olivat esihistoriallinen asuinpaikka ja historiallinen linnapaikka tai puolustusvarustus. Yleisimmät toimenpiteet kajoamistapausten hoidossa olivat toimijan ohjeistaminen ja tutkintapyyntöä tekeminen poliisiviranomaiselle. Viimemainituja koskien voi yleisesti todeta, että ne johtivat melko harvoin tuomioon. Oikeudessa oli käsitelty viisi tapausta, joista neljässä oli annettu tuomio. Useimmiten tutkinta oli kes-

keytetty, sitä oli rajoitettu tai se oli rauennut (ks. myös Lempiäinen 2015: 1, 76–88).

Tutkimuksen tuloksia tarkastellessa on huomioitava se, että tiedot luvattomista kajoamisista tulevat Museovirastoon viiveellä. Esimerkiksi vuotta 2017 koskevia tietoja kertyy todennäköisesti vielä vuosien 2018–2019 aikana. Tutkimuksessa ei ole myöskään tilastoitu kaikkia tiedon keruun yhteydessä ilmi tulleita kajoamistapauksia. Tilastoinnin ulkopuolelle jätettiin sellaisia tapauksia, joissa kiinteälle muinaisjäännökselle on tehtävä tarkastus asian tarkemmaksi selvittämiseksi. Lisäksi ulkopuolelle jäi tapauksia, joista ei tiedonkeruun aikana saatu riittäviä tietoja.

Tutkimuksen teon yhteydessä kerättiin tietoa myös muiden kuin kiinteiden muinaisjäännösten vaurioitumisesta ihmistoiminnan vaikutuksesta. Tällaisia tapauksia tuli tiedon keruun yhteydessä ilmi viisi. Lisäksi toisen maailmansodan kohteiden tilan ja kunnon seurannan yhteydessä saatiin tietoa kuudesta tapauksesta (Maaranen 2017c). Yhteensä tietoja kertyi 11 muun jäännöksen vaurioitumisesta, mutta otosta ei voi pitää millään tavalla edustavana. Muista jäännöksistä seitsemän oli toisen maailmansodan puolustusvarustuksia, kaksi historiallisia asuinpaikkoja, yksi myllypaikka ja yksi kuoppajäännös. Ne sijaitsivat Uudellamaalla, Etelä-Savossa, Hämeessä, Kainuussa ja Lapissa. Useimmiten muut jäännökset olivat vaurioituneet metallinetsinnän harrastamisen ja maankäytöhankkeiden vuoksi.

Luvattomia kajoamisia kiinteisiin muinaisjäännöksiin käsittelevän tutkimuksen tuloksia voi hyödyntää monin tavoin esimerkiksi viranomaistoiminnan kehittämisessä. Tapausten ja niiden syiden ymmärtämisen avulla voidaan ennaltaehkäistä kajoamisia esimerkiksi muinaisjäännösrekisterin tietoja parantamalla ja tiedottamista tehostamalla. Tapausten dokumentoimisen ongelmien hahmottaminen edistää tiedon tarkempaa jäsentämistä ja tallentamista. Lisäksi kajoamisten parempi tunteminen voi herättää laajempaa keskustelua

arkeologisen kulttuuriperinnön säilymisestä ja sen turvaamisesta.

Tärkeä on myös arkeologisen tutkimuksen näkökulma; muinaisjäännöksen vahingoittuessa voi kadota ainutlaatuista tietoa menneisyyden ihmisen elämästä ja ajattelusta (vrt. Knuutinen 2017: 5; Lähdesmäki 2018: 263–264). Tiedon katoaminen vaikuttaa siihen, miten kertovaa muinaisjäännöksestä arkeologisin tutkimuksin paljastettava tieto voi myöhemmin olla. Kajoamisen seurauksena muinaisjäännös voi myös tuhoutua kokonaan ilman, että sitä on koskaan arkeologisin kaivauksin tutkittu. Silloin se katoaa maisemasta ja myös vähitellen muististamme, koska sen sisältämä tieto ei ole tallentunut edes arkistoihin ja kokoelmiin.

Bibliografia

Arkistolähteet

- Lempiäinen, A. 2015. *Muinaisjäänne-rikokset*. Pro gradu -tutkielma 27.4.2015. Helsinki: Helsingin yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta. <<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/156897/Gradu%20Anu%20Lempiainen.pdf?sequence=3>> (Luettu 11.4.2018)
- Maaranen, P. 2016. *Kulttuuriympäristön tilan seuranta: luvattomat kajoamiset kiinteisiin muinaisjäänneksiin 2010–2015. Selvitys luvattomista rauhoitettuihin kiinteisiin muinaisjäänneksiin kajoamisista 2010–2015*. 31.10.2016. Julkistamaton raportti. Helsinki: Museoviraston arkisto.
- Maaranen 2017b. *Kiinteiden muinaisjäänneksen kunnon ja tilan seuranta Länsi-Uudellamaalla 2017. Lohja, Raasepori ja Siuntio*. 29.12.2017. Julkaisematon raportti. Helsinki: Museoviraston sähköinen arkisto.
- Maaranen, P. 2017c. *Toisen maailmansodan kohteiden tilan ja kunnon seuranta 2017. Arkistoinventointi ja verkkoselvitys: Ilomantsi, Kuhmo, Kuusamo, Lieksa, Nurmes, Salla, Savukoski ja Suomussalmi*. 22.12.2017. Julkaisematon raportti. Helsinki: Museoviraston sähköinen arkisto.
- Maaranen, P. 2018. *Kulttuuriympäristön tilan seuranta: tilastotietoa ihmistoiminnan vaikutuksista kiinteisiin muinaisjäänneksiin 2010–2017. Selvitys luvattomista kajoamisista rauhoitettuihin kiinteisiin muinaisjäänneksiin vuosina 2010–2017*. 16.4.2018. Julkaisematon raportti. Helsinki: Museoviraston sähköinen arkisto.

Verkkolähteet

- Aalto, I. 2016. Miksei oikeiden muinaisjäänne- tuhoamisesta kohuta? *Mullan alta, Arkeologin tarinoita maan povesta jo vuodesta 2009*. Blogi. 28.12.2016. <<http://mullanaltablogi.vapaavuoro.uusisuomi.fi/kulttuuri/228542-miksei-oikeiden-muinaisjaannosten-tuhoamisesta-kohuta>> (Luettu 13.4.2018)
- Leponiemi, T. 2014. Museovirasto tuohduksissaan – "harrastaja-arkeologit" ryöstöretkel-

lä Hakoisten Linnavuorella. *Yle Kotimaa* 14.5.2014. <<https://yle.fi/uutiset/3-7240683>> (Luettu 13.4.2018)

- Maaranen, P. 2017a. Luvaton kajoaminen vaurioitti yli 90 muinaisjäänne-ä vuosina 2010–2015. Päivi Maaranen 18.1.2017. *Museoviraston blogi*. <<http://blogi.nba.fi/2017/luvaton-kajoaminen-vaurioittaa-muinaisjaannoksia>> (Luettu 7.4.2018)
- Suvanto, S. 2014. Maanviljelijä tuomittiin muinaisjäänne-ksen tuhoamisesta. *Yle Kotimaa* 17.4.2014. <<https://yle.fi/uutiset/3-7177841>> (Luettu 13.4.2018)
- Thilman, P. 2017. Olovlig jakt efter fornminnen på Slottsmalmen vid Raseborgs slottsruin. *Yle Nyheter* 6.11.2017. <<https://svenska.yle.fi/artikel/2017/11/06/olovlig-jakt-efter-fornminnen-pa-slottsmalmen-vid-raseborgs-slottsruin>> (Luettu 13.4.2018)
- Julkaistut lähteet ja kirjallisuus*
- Enqvist, J. 2016. *Suojellut muistot. Arkeologisen perinnön hallinnan kieli, käsitteet ja ideologia*. Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto. <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-2242-1>> (Luettu 12.4.2018)
- HE. 1962. Hallituksen esitys Eduskunnalle muinaismuistoja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi. 1962 vuoden valtiopäivät N:o 100.
- Jokela, L. 2017. Metallinetsintävillitys on lisännyt muinaisjäänne-ten vahingoittamista. Kuusistossa on kyse vuosia jatkuneesta tihutöiden kierteestä. *Turun Sanomat* 14.4.2017. <<http://www.ts.fi/uutiset/paikalliset/3474636/Ilkivalla-ntekijat+purkaneet+800vuotiasta+Kuusiston+linnaa>> (Luettu 13.4.2018)
- Knuutinen, T. 2017. 284 syytä nostaa kissa pöydälle. Raaseporin Slottsmalmenin tapaus, metallinilmaisinharrastajat ja arkeologin tutkimus. *SKAS* 1: 3–14.
- Lähdesmäki, U. 2018. *Muinaisjäänne-ön ympäristön muutoksessa. Modernin alueidenkäytön vaikutuksia Pirkanmaan muinaisjäänne-öskantaan*. Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Turku: Turun yliopisto. <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-718-4>> (Luettu 12.4.2018)

- Pirttikoski, R. 2012. Hiirosen kalmistoa on kaiveltu luvatta. *Kaleva* 19.10.2012. <<http://www.kaleva.fi/uutiset/oulu/hiirosen-kalmistoa-on-kaiveltu-luvatta/609426/>> (Luettu 13.4.2018)
- STT 2013. Soranotto tuhosi muinaismuiston – urakoitsijalle sakkoja. *Kaleva* 21.1.2013. <<http://www.kaleva.fi/uutiset/pohjois-suomi/soranotto-tuhosi-muinaismuiston-urakoitsijalle-sakkoja/618868/>> (Luettu 13.4.2018)

FT Päivi Maaranen työskentelee erikoistutkijana Museovirastossa.
paivi.maaranen@museovirasto.fi

Anna-Kaisa Salmi

Luulöydöistä vuorovaikutukseen – Uusia näkökulmia poron domestikaatioon sekä ihmisen ja poron välisiin suhteisiin

Oulun yliopistossa käynnistyi syksyllä 2017 Suomen Akatemian ja Euroopan Tutkimusneuvoston (ERC) rahoittama *Domestication in Action – Tracing Archaeological Markers of Human-Animal Interaction* -projekti. Projektin tavoitteena on luoda uusia menetelmiä eläinten, erityisesti poron, domestikaation tutkimukseen. Taustalla on ajatus siitä, että eläinten domestikaation tutkimuksessa perinteisesti käytetyt arkeologiset menetelmät toimivat poron tapauksessa huonosti, johtuen poron ja ihmisen suhteen erityisestä laadusta poronhoidossa. Projektissa keskitytään ihmisen ja poron vuorovaikutukseen pureutuviin menetelmiin, esimerkiksi vetoeläinten käytöstä kertoviin jälkiin luurangossa sekä ruokinnan vaikutukseen luukudoksen stabiili-isotooppikoostumukseen. Projektissa toteutetaan myös osallistuvaa etnografiaa nykyisten poronhoitajien keskuudessa erityisesti liittyen ihmisen ja poron välisiin suhteisiin kilpaporon koulutuksessa ja kilpailutoiminnassa. Vuorovaikutukseen keskittyvä lähestymistapa haastaa perinteisen tavon ajatella domestikaatiota sellaisena lajin välisenä suhteena, jossa ihminen kontrolloi ja säätelee eläimen elämää. Vuorovaikutusten arkeologinen tunnistaminen auttaa domestikaatioprosessin lisäksi ymmärtämään menneisyyden poronhoitajien suhteita kesyporoihin ja poroja koskevia kulttuurisia käytäntöjä.

Ihmisen ja peuran historiaa pohjoisessa Fennoskandiassa

Ihmisen ja peuran suhde on monin tavoin määrittänyt pohjoisen Fennoskandian asukkaiden elämää aina kivikaudelta lähtien. Peura ja myöhemmin kesyporo ovat olleet tärkeitä niin taloudellisesti, kulttuurillisesti kuin uskonnollisestikin monille aluetta asuttaneille ihmisille (Rankama & Ukkonen 2001; Halinen 2005; Helskog 2011a; Myrvoll et al. 2011). Edelleen poro on olennainen osa pohjoisten poronhoitokulttuurien identiteettiä ja elinkeinoja (Helskog 2011a).

Villipeuran pyynti oli todennäköisesti tärkeä ja paikoin keskeinen elinkeino ihmisille, jotka asuttivat pohjoista Fennoskandian pian jääkauden päättymisen jälkeen (Rankama & Ukkonen 2001). Kivikaudella peuraa pyydettiin pyyntikuoppajärjestelmien ja mahdollisesti myös aitojen avulla (esim. Helskog 2011b; Myrvoll et al. 2011). Villipeuran pyynti jatkui pohjoisilla alueilla 1600-luvulle saakka ja myöhemminkin huolimatta siitä, että villipeurakanta pienentyi pyynnin seurauksena ja poronhoito valtasi alaa elinkeinona (Tegengren 1952; Luukko 1954: 111; Virrankoski 1973: 271–272; Kortessalmi 2008: 23–24; Myrvoll et al. 2011).

Ensimmäiset kesyporoista kertovat historialliset ja arkeologiset lähteet viittaavat siihen, että poron domestikaatio alkoi

myöhäisellä rautakaudella (esim. Storli 1996; Bergman et al. 2013; Bjørklund 2013). Jotkut tutkijat ovat arvelleet, että vetoporojen ja houkutuseläinten käyttö oli keskeistä poron domestikaation alkuvaiheessa (Ingold 1986). Toisaalta on myös arveltu, että poronhoito syntyi tarpeesta tehostaa resurssien käyttöä villipeurakantojen pienentyessä (Vorren 1973). Samaa aikaan villipeuranpyynnissä käytettyjen pyyntikuoppa- ja aitajärjestelmien käytön vaatima yhteistyö oli luonut yhteiskunnalliset edellytykset eläinten omistamiselle ja *siida*-järjestelmän synnylle (Hansen & Olsen 2004: 212–214).

Alueelliset erot poronhoidon kehityksessä ja ajoituksessa olivat suuria. Nykyisen Ruotsin ja Norjan tunturialueilla poronhoito alkoi luultavasti jo ajanjaksolla 800–1000 jaa. ja siitä muodostui yhteiskunnan ja elinkeinon perusta luultavasti jo 1400-luvun paikkeilla (Bjørnstad et al. 2012; Bergman et al. 2013). Kemin Lapissa puolestaan kalastuksen, metsästyksen ja keräilyn täydentämä poronhoito oli osa monipuolista elinkeinorakennetta vielä 1600-luvulla ja myöhemminkin (Tegengren 1952). Uskonossa ja maailmankuvassa poronhoito näkyi peurauhrien alkamisena 1200-luvun paikkeilla ja niiden lisääntymisenä erityisesti 1400–1600-luvuilla lähes koko saamelaisalueella (Salmi et al. painossa).

Moninaiset vuorovaikutussuhteet

Poronhoitoa koskevissa arkeologisissa tutkimuksissa keskitytään yleensä pohtimaan eläinten domestikaatiostatusta. Kuuluvatko nämä luut kesyille poroille vai villeille peuroille? Olivatko nämä ihmiset poronhoitajia vai peuranpyyntäjiä? Näihin kysymyksiin vastaaminen on arkeologeille haastavaa monestakin syystä. Ihmisen vaikutus poron elinkierto on varhaisessa poronhoidossa ollut varsin rajoitettua eikä morfologisten muutosten syntymiseen tarvittavaa lisääntymisisolaatiota villeistä populaatioista ole välttämättä ollut. Tämän vuoksi monet sellaiset domestikaation merkit,

joita käytetään muilla lajeilla, esimerkiksi ruumiin koon pienentyminen ja muutokset kalon mittasuhteissa, eivät yksiselitteisesti toimi kesyporojen tunnistamisessa luuaineistosta. Poronhoidon tapoja on myös ollut monenlaisia, joten esimerkiksi luuaineistojen ikä- ja sukupuolirakenne tai asutusmallista kertovat arkeologiset lähteet eivät ole aina helposti tulkittavissa.

Poronhoidon ja kesyjen porojen tunnistaminen arkeologisissa aineistossa on siis usein vaikeaa. Merkittävämpää on kuitenkin mielestäni se, että kesy/villi- tai poronhoitaja/metsästäjä-tyyppiset dikotomiat eivät välttämättä auta ymmärtämään menneisyydessä vallinneiden ihmisten ja eläinten välisten suhteiden monimuotoisuutta. Poronhoito on muuttunut ajan saatossa. Lisäksi poronhoidossa on useita alueellisia eroavaisuuksia. Perinteinen poronhoito ennen toista maailmansotaa oli intensiivistä ja sitä luonnehti muuan muassa jatkuva paimennus (Helle & Jaakkola 2008). Alueellisesti selkein jakolinja poronhoidon tavoissa on itäisen ja läntisen perinteen välillä. Tunturisaamelaisten poronhoidossa poromäärät ovat olleet suuria ja poronhoito on ollut selkeä pääelinkeino, kun taas metsä-, koltta- ja inarinsaamelaisten poronhoidossa poromäärät olivat pienempiä ja poronhoitoa täydennettiin muilla elinkeinoilla, kuten metsästyksellä, keräilyllä ja kalastuksella (Tegengren 1952; Kortessalmi 2008: 25–28, 273–288). Ihmisillä oli myös erilaisia vuorovaikutussuhteita erilaisten porojen kanssa. Esimerkiksi vetoeläimet olivat läheisessä suhteessa kouluttajiinsa ja käyttäjiinsä ja kotiporot elivät asutuksen yhteydessä ja olivat päivittäisessä vuorovaikutuksessa ihmisten kanssa. Toisaalta osalla poroista kanssakäyminen ihmisten kanssa rajoittui esimerkiksi erotuksiin ja tilapäiseen talviruokintaan. Moninaisista vuorovaikutussuhteista kertovat osaltaan myös erinäköisiin, -ikäisiin ja eri tavalla käyttäytyviin poroihin liittyvät nimitykset (esim. Nieminen 1994: 7–10; Näkkäläjärvi & Pennanen 2000).

Ihmisen ja porojen suhteet ovat siis olleet monenlaisia. Siksi meidän ei ehkä pitäisikään pelkästään kysyä ”olivatko nämä eläimet kesyjä vai villejä?” tai ”olivatko nämä

ihmiset poronhoitajia vai metsästäjiä?” Sen sijaan meidän tulisi esittää kysymyksiä kuten ”millaisia vuorovaikutuksia ihmisillä oli näiden eläinten kanssa?” ja ”millaisia kulttuurisia käytäntöjä näihin vuorovaikutuksiin liittyi?”

Vuorovaikutukset arkeologisessa aineistossa: muutokset vetoporojen luurangoissa

Ihmisten ja eläinten välisten vuorovaikutusten arkeologiseen tunnistamiseen on olemassa joukko menetelmiä. Jo pitkään on tiedetty, että fyysisen aktiviteetin, erityisesti vetoeläimenä toimimisen, ja tiettyjen patologisten eli tautiperäisten luustonmuutosten välillä on yhteys (Bartosiewicz et al. 1997; De Cupere et al. 2000; Tell Dahl, 2012). Vaikuttaa siltä, että porolla vetoeläimenä toimiminen aiheuttaa samantyyppisiä patologisia luustonmuutoksia kuin esimerkiksi naudalla (Bartosiewicz et al. 1997; Salmi & Niinimäki 2016). Esimerkiksi sorkkaluiden uuden luun kasvu on tyypillistä niin vetohärille kuin -poroillekin (Kuva 1). Myös selkärangan nikamien okahaarakkeen vinoutuminen saattaa liittyä vetokäyttöön (Salmi & Niinimäki 2016).

Fyysinen aktiviteetti vaikuttaa myös lihasten kiinnittymiskohtien morfologiaan ja luiden poikkileikkauksiin. Ihmisellä fyysisen aktiviteetin, lihasten kiinnittymiskohtien ja luiden poikkileikkausten yhteyttä on tutkittu jo pitkään (e.g. Wilczak, 1998; Shaw & Stock 2009; Villotte et al., 2010; Niinimäki 2012). Uusien tutkimusten mukaan myös poron lihasten kiinnittymiskohtien morfologia heijastelee fyysistä aktiviteettia (Niinimäki & Salmi 2016). On mahdollista, että vetoporoilla erityisesti olkaluuhun kiinnittyvät olkanivelen ojentamisesta ja koukistamisesta vastaavat kolmipäinen hartialihäs (*musculus deltoideus*) ja ”sormen” ulompi ojentajalihas (*musculus extensor digiti lateralis*) joutuvat työskentelemään normaalia kovemmin, aiheuttaen muutoksia näiden lihasten kiinnittymiskohtien morfologiaan (Salmi & Niinimäki 2016).

Vetoporojen tunnistaminen arkeologisessa aineistossa voi auttaa ymmärtämään sitä, missä ja milloin poro kesytettiin. Vetoeläinten tunnistaminen arkeologisessa aineistossa on tärkeää myös ihmisen ja poron vuorovaikutuksen ymmärtämisessä. Eläintä koulutettaessa ja sen kanssa yhteistyössä toimiessa syntyy ihmisen ja eläimen välille pitkäaikainen kiinteä suhde, jossa kommunikoidaan ei-kielellisin keinoin (Argent 2010; 2012). Terhi Vuojala-Maggan (2010) mukaan veto- tai kilpaporon ja sen kouluttajan välille muodostuu kiinteä suhde, jossa suhteen molemmat osapuolet kommunikoivat keskenään ja oppivat ottamaan huomioon toistensa tunteet. Vetoporon käyttö linkittyy myös ihmisten välisiin suhteisiin monin tavoin. Vetoporojen käyttö helpotti pitkien matkojen taittamista tiettömän pohjoisen talvessa ja siten vaikutti esimerkiksi kauppaverkostojen kehitykseen ja ihmisten kohtaamisiin. Vetoporot olivat myös osa monietnistä ja -lajista sosiaalista verkostoa keskiajan ja varhaisen uuden ajan pohjoisessa, jossa kruunun virkamiehet, papit ja kauppiat olivat riippuvaisia saamelaiden omistamista ja/tai hoitamista poroista voidakseen hoitaa virkavelvollisuutensa ja taittaa matkat markkinapaikoille (Mäntylä 1971: 109; Kortessalmi 2008: 44–101; Salmi & Heino *in press*).

Ruokinta kulttuurisena käytäntönä ja lajien välisenä kohtaamisena

Toinen vuorovaikutuksen muoto, jota voidaan havainnoida arkeologisesti, on porojen ruokinta. Ruokavalio jättää jälkensä luukudoksen stabiili-isotooppikoostumukseen (esim. Eriksson 2013). On arveltu, että porolla erityisesti talviruokinta on saattanut vaikuttaa typen stabiili-isotooppiarvoihin (Salmi & Fjellström n.d.). Matalatyyppisen jäkälän, poron tyypillisen talviravinnon, korvautuminen korkeamman $\delta^{15}\text{N}$ -arvon kasveilla, kuten heinillä, saroilla, ja pajulla (Nadelhoffer et al. 1996; Michelsen et al. 1998) on saattaa kohottaa $\delta^{15}\text{N}$ -arvoja ruokituilla poroilla (Salmi & Fjellström n.d.).

Kuva 1. Tautiperäisiä muutoksia (uuden luun kasvua eksostoosien muodossa) veto-poron sorkkaluissa. Kuvannut A. Salmi.

Perinteisessä poronhoidossa poroja ruokittiin vain erityisen vaikeiden talvien aikana, jolloin niille annettiin kesällä kerättyä heinää, kerppeja ja jäkälää (Itkonen 1948: 83–84; Korhonen 2008:42; Turunen & Vuojala-Magga 2011: 31).

Ruokailukäyttäytyminen jättää jälkensä myös lihasten kiinnittymiskohtien morfologiaan. Tarhaporojen kyynärniveltä koukistavan *anconeus*-lihaksen kiinnittymiskohdat eroavat vapaana eläneiden porojen vastaavista, todennäköisesti sen vuoksi, että tarhaporoja on ruokittu eivätkä ne ole joutuneet kaivamaan talvella jäkälää lumen alta (Niinimäki & Salmi 2016). Jäkälän kaivaminen vie huomattavan osan poron talvipäivästä ja siihen liittyy jatkuva kyynärnivelen koukistaminen, kun eläin kaivaa lunta etujaloillaan (Helle 1982: 47–59; Nieminen & Pietilä 1999: 20–21; Korhonen 2008: 40).

Ruokinta on ihmisten ja eläinten välistä kanssakäymistä. Jos ruokinta on säännöllistä, porot oppivat tulemaan ruokintapaikalle tiettyinä aikoina ja ne ovat tottuneet siellä oleviin ihmisiin (Turunen & Vuojala-Magga 2011: 38–41). Jos poromäärät olivat pieniä, mikä oli tyypillistä perinteisessä poronhoidossa (Näkkälärvi & Pennanen 2000), ihmiset todennäköisesti tunsivat ruokintapaikalle tulevat porot yksilöinä ja havainnoivat niiden yksilöllisiä ominaisuuksia ruokinnan yhteydessä (Turunen & Vuojala-Magga 2011: 38–41). Eläinten ruokinta myös rytmitti ihmisten elämää: siirryttiin paikasta toiseen talvilai-dunta vaihtaen, kerättiin kesällä heinää, kerppeja ja jäkälää ja talvella annosteltiin ruoka poroille. Porojen ruokintaan liittyvä tieto kulki käytännössä opittuna tietotaitona ja hiljaisena tietona sukupolvelta toiselle (Turunen & Vuojala-Magga 2011: 41–43).

Vuorovaikutukset eläinyksilön elinkaaressa

Ihmisen ja poron suhdetta on mahdollista tarkastella myös yksittäisen eläimen näkökulmasta: millaisia vuorovaikutuksia sillä oli ihmisten kanssa elämänsä aikana? Elämän aikana tapahtuneita vuorovaikutuksia voidaan tutkia osteobiografian keinoin. Osteobiografialla tarkoitetaan arkeologiseen luurankolöytöön perustuvaa tulkintaa henkilön elämästä (Stodder & Palkovich 2012). Erilaisin analyysimenetelmin voidaan saada tietoa esimerkiksi iästä, sukupuolesta, etnisiteetistä, muista identiteetin osa-alueista, elinkaaresta, sairauksista ja vammoista, sekä siitä, millaisia käsityksiä edellä mainittuihin liittyi menneisyyden yhteisöissä (Knudson & Stojanowski 2008; Stodder & Palkovich 2012). Myös eläimen luurangon perusteella voidaan selvittää muun muassa yksilön kokoa, sukupuolta, ikää, ruokavaliota ja sen muutoksia, sairauksia ja niiden mahdollista hoitoa, sukulaisuutta, liikkuvuutta ja fyysistä aktiiviteettia. Kontekstuaalinen tieto, esimerkiksi luulöytöjen arkeologinen konteks-

ti sekä muut arkeologiset, historialliset ja etnografiset lähteet voivat auttaa tulkitsemaan myös sitä, miten ihmiset ymmärsivät edellä mainitut seikat eläimen elämänsäkaressa (Losey et al. 2011 Guiry et al. 2012; Salmi 2012; Tourigny et al. 2016; Salmi & Fjellström n.d.).

Esimerkkinä vuorovaikutuksista eläimen elinkaaren aikana toimii Inarin Koskikaltiojoen suun seidalle (Kuva 2) uhrattu yksilö. Noin vuosina 1448–1634 Inarin Koskikaltiojoen suun seidalle uhrattiin erään poron pää tai kallo, josta on säilynyt vasemman alaleuanluun kappale (Kuva 3). Kyseessä saattoi olla joko kallo, tai todennäköisemmin vielä pehmytkudosten peittämä pää, sillä luuaineistoon kuului runsaasti peuran tai poron ylimpiä kaulanikamia, jotka ovat luultavasti olleet pehmytkudoksen kiinni kallonpohjassa uhraushetkellä (Salmi et al. 2011; Salmi 2012). Kalloon tai päähän saattoi olla kiinnittyneenä myös sarvet, sillä sarven kappaleita oli luuaineistossa runsaasti (Salmi et al. 2011; Salmi 2012).

Hampaiden kulumisen perusteella tehdyn ikäarvion mukaan yksilö oli noin 6–9 vuoden ikäinen kuollessaan (Salmi 2012). Luustonmittojen perusteella se oli uros ja painoarvion mukaan se saattoi painaa jopa 188 kiloa (Salmi 2012). Suuri painoarvio saattaisi viitata siihen, että kyseessä on härkä, sillä härät ovat usein hirvainta kookkaampia (Nieminen & Pietilä 1999: 121–122). Tämän todentaminen on kuitenkin hankalaa, sillä hirvaiden ja härkien kokoeroa selittää osittain se, että härät ovat hirvainta lihavampia, sillä ne eivät osallistu kehon rasva-varantoja verottavaan rykimään (Nieminen & Pietilä 1999: 121–122). Luustonmittojen perusteella tehty painoarvio arvioi vain luuston raamien kokoa eikä ota huomioon esimerkiksi vuodenajasta tai kastroidmisesta johtuvaa rasvan määrän vaihtelua. Jos tämä yksilö oli härkä, se on saattanut olla vetoeläin tai kellokas.

Leukaluun tyypin stabiili-isotooppiarvo $\delta^{15}\text{N}$ oli yli 4 ‰ (Salmi et al. n.d.). Tavallisesti tämä ruokavaliosta ja erityisesti sijainnista ravintoketjussa kertova arvo on poroilla noin 1–3,4 ‰ (Britton 2009; Drucker et al. 2010; Fjellström 2011; Salmi et al. n.d.). Kohonnut $\delta^{15}\text{N}$ saattaa johtua ruokinnasta, esimerkiksi yllä mainitusta

talviruokinnasta, jossa poron tavallisesti talvisin syövä jäkälä on korvautunut korkeamman $\delta^{15}\text{N}$ -arvon kasveilla, kuten saroilla, heinillä ja pajulla (Salmi et al. n.d.).

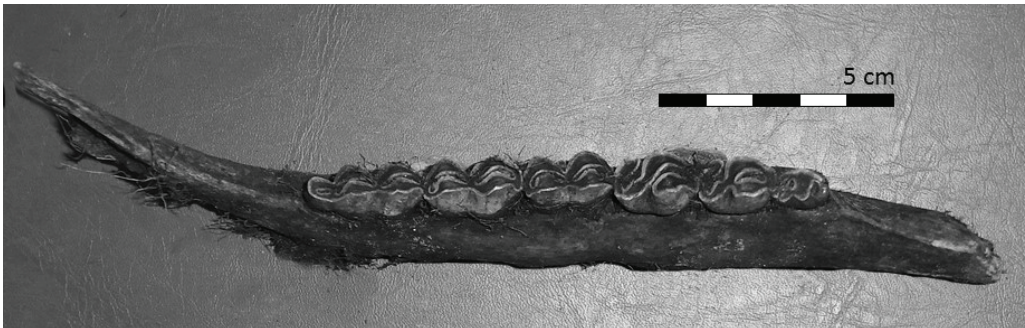
Tällä porolla oli siis todennäköisesti ainakin ruokintaan, mahdollisesti myös vetoeläimenä toimimiseen liittyviä vuorovaikutuksia ihmisten kanssa. Sen ikään ja sukupuoleen liittyi myös kulttuurisia käsityksiä: se oli joko kuohittu härkä tai kuohitsematon hirvas. Se oli myös yli 6-vuotias urosporo eli nimiloppu (pohjoissaameksi *nammaláhpat*) (Nieminen 1994: 7). Myös se, että tämä yksilö uhrattiin seidalle, kertoo siitä, että se oli jollekin ihmiselle merkityksellinen yksilö. Esimerkiksi kansatieteilijä Samuli Paulaharju (1932) kertoo, että saamelaiset saattoivat valita uhrattavaksi erityisen mieluisan tai hienon eläimen, esimerkiksi tietyn värisen tai erityisen suurikokoisen tai -sarvisen härän tai hirvaan. Tällä yksilöllä oli lisäksi suhteita muihin eläimiin, esimerkiksi tokkansa muihin poroihin, jolloin sen suhdetta näihin eläimiin määrittivät esimerkiksi sukupuoli, ikä, koko, sarvien koko, lisääntymisenestys sekä mahdolliset vammat ja sairaudet.

Lopuksi

Peura ja poro ovat olleet monin tavoin keskeisiä eläimiä pohjoisen Fennoskandian asukkaiden elämässä kivikaudelta lähtien. Siirtymä villipeuran pyynnistä poronhoitoon ja poron domestikaatio, ovat kiinnostaneet aluetta tutkivia arkeologeja jo pitkään. Poron domestikaation tutkiminen on kuitenkin haasteellista, sillä ihmisen ja poron suhde on poronhoidossa väljä, mikä hankaloittaa tavallisesti käytettyjen arkeologisten domestikaation merkkien käyttämistä poron kesytysprosessin tunnistamisessa. Poronhoidon tavat ovat myös vaihdelleet ajallisesti ja alueellisesti ja ihmisillä on ollut suhteita monenlaisiin poroihin ja peuroihin. Sen vuoksi onkin ehkä mielekkäämpää pohtia sitä, millaisia vuorovaikutussuhteita ihmisillä oli porojen kanssa sekä sitä, millaisia kulttuurisia käytäntöjä näihin suhteisiin liittyi.

Kuva 2. Koskikaltiojoen suun seita Inarissa. Kuvannut A. Salmi.

Kuva 3. Koskikaltiojoen suun seidalle uhratun yksilön alaleuanluu. Kuvannut A. Salmi.

Ihmisten ja eläinten välisiin vuorovaikutussuhteisiin ja niiden kulttuuriin merkityksiin on mahdollista pureutua arkeologisten menetelmien avulla. Esimerkiksi vetoeläinten ja porojen ruokinnan tunnistaminen arkeologisesti aineistosta tarjoaa mahdollisuuden pohtia, millaisia ihmisen ja poron välisiä suhteita ja niihin liittyviä kulttuurisia käytäntöjä ja merkityksiä menneisyyden yhteisöissä on vallinnut. Näitä vuorovaikutuksia voi tarkastella myös yksittäisen eläimen elämänsä kaaren kontekstissa.

Vuorovaikutukseen keskittyvä lähestymistapa haastaa perinteisen käsityksen domestikaatiosta sellaisena suhteena, jossa ihminen yksisuuntaisesti kontrolloi eläimen elämää. Se antaa mahdollisuuden nähdä ihmiset ja eläimet monilajisen yhteisön jäseninä ja pohtia näitä menneisyyden monilajisia yhteisöjä ei-ihmiskeskeisestä näkökulmasta.

Bibliografia

- Argent, G. 2010. Do clothes make the horse? Relationality, roles and statuses in Iron Age Inner Asia. *World Archaeology* 42 (2): 157–174.
- Argent, G. 2012. Toward a privileging of the non-verbal. Communication, corporeal synchrony, and transcendence in humans and horses. J.A. Smith & R.W. Mitchell (toim.) *Experiencing Animal Minds. An Anthology of Animal-Human Encounters*: 111–128. New York: Columbia University Press.
- Bartosiewicz, L., van Neer, W. & Lentacker, A. 1997. *Draught Cattle: Their Osteological Identification and History*. Royal Museum of Central Africa, Tervuren.
- Bergman, I., Zackrisson, O. & Liedgren, L. 2013. From hunting to herding: land use, Ecosystem processes, and social transformation among Sami AD 800–1500. *Arctic Anthropology* 50 (2): 25–39.
- Björklund, I. 2013. Domestication, reindeer husbandry and the development of Sámi pastoralism. *Acta Borealia* 30 (2), 174–189.
- Bjørnstad, G., Flagstad, O., Hufthammer, A., & Roed, K. H. 2012. Ancient DNA reveals a major genetic change during the transition from hunting economy to reindeer husbandry in northern Scandinavia. *Journal of Archaeological Science* 39: 102–108.
- Britton, K. 2009. *Multi-Isotope Analysis and the Reconstruction of Prey Species Palaeomigrations and Palaeoecology*. Durham: Durham University.
- de Cupere B., Lentacker A., Van Neer W., Waelkens M., & Verslype L. 2000. Osteological evidence for the draught exploitation of cattle: first application of a new methodology. *International Journal of Osteoarchaeology* 10: 254–267.
- Drucker, D.G., Hobson, K.A., Ouellet, J. & Courtois, R. 2010. Influence of forage preferences and habitat use on ^{13}C and ^{15}N abundance in wild caribou (*Rangifer tarandus caribou*) and moose (*Alces alces*) from Canada. *Isotopes in Environmental and Health Studies* 46 (1): 107.
- Eriksson, G. 2013. Stable isotope analysis of humans. L. Nilsson Stutz & S. Tarlow (toim.) *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burials*: 123–146. Oxford: Oxford University Press.
- Fjellström, M. 2011. *Stable Isotope Analysis and Ethical Issues Surrounding a Human Skeleton Material from Rounala in Karesuando Parish*. Stockholm: Stockholm University.
- Guiry, E.J., Noël, S. & Tourigny, E. 2012. Stable isotope bone chemistry and human/animal interactions in historical archaeology. *Northeast Historical Archaeology* 41 (1): 126–143.
- Halinen, P. 2005. *Prehistoric Hunters of Northernmost Lapland*. Iskos 14. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Hansen, L. I. & Olsen, B. 2004. *Samenes historie fram til 1750*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Helle, T. & Jaakkola, L. 2008. Transitions in herd management of semi-domesticated reindeer in Northern Finland. *Annales Zoologici Fennici* 45 (2): 81–101.
- Helle, T. 1982. *Peuran ja poron jäljillä*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Helskog, K. 2011a. Humans and reindeer. *Quaternary International* 238: 1–3.
- Helskog, K. 2011b. Reindeer corrals 4700–4200 BC: Myth or reality? *Quaternary International* 238: 25–34.
- Ingold, T. 1986. Reindeer economies and the origins of pastoralism. *Anthropology Today* 2 (4): 5–10.
- Itkonen, T.I. 1948. *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*. Porvoo: Söderström.
- Knudson, K. J. & Stojanowski, C. M. 2008. New directions in bioarchaeology: Recent contributions to the study of human social identities. *Journal of Archaeological Research* 16 (4): 397–432.
- Korhonen, T. 2008. *Porroerutus. Historia, toiminta ja tekniset ratkaisut*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kortesalmi, J. J. 2008. *Poronhoidon synty ja kehitys Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Losey, R. J., Bazaliiskii, V. I., Garvie-Lok, S., Geronpré, M., Leonard, J. A., Allen, A. L., Katzenberg, M. A. & Sablin, M. V. 2011. Canids as persons: Early Neolithic dog and wolf burials, Cis-Baikal, Siberia. *Journal of Anthropological Archaeology* 30 (2): 174–189.
- Luukko, A. 1954. *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku*. Oulu: Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta.
- Michelsen, A., Quarmby, C. Sleep, D. & Jonasson, S. 1998. Vascular plant ^{15}N natural abundance in heath and forest tundra ecosystems is closely correlated with presence and type of mycorrhizal fungi in roots. *Oecologia* 115 (3): 406–418.
- Myrvoll, E. R., Thuestad, A., & Holm-Olsen, I. 2011. Wild reindeer hunting in arctic Norway: Landscape, reindeer migration patterns and the distribution of hunting pits in Finnmark. *Fennoscandia Archaeologica* XXVIII: 3–17.

- Mäntylä, I. 1971. *Tornion kaupungin historia. 1. osa. 1620-1809*. Tornio: Tornion kaupunki.
- Nadelhoffer, K., Shaver, G. Fry, B., Giblin, A. Johnson, L. & McKane, R. 1996. 15N natural abundances and N use by tundra plants. *Oecologia* 107 (3): 386–394.
- Nieminen, M. 1994. *Poro. Ruumiinrakenne ja elin-toiminnot*. Rovaniemi: Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos.
- Nieminen, M. & Pietilä, U. 1999. *Peurasta poroksi*. Rovaniemi: Paliskuntain yhdistys.
- Niinimäki S. & Salmi A. 2016. Entheseal changes in free-ranging versus zoo reindeer – observing activity status of reindeer. *International Journal of Osteoarchaeology* 26 (2): 314–323.
- Niinimäki S. 2012. The relationship between musculoskeletal stress markers and biomechanical properties of the humeral diaphysis. *American Journal of Physical Anthropology* 147 (4): 618–628.
- Näkkäläjärv, K. & Pennanen, J. 2000. Poronhoito perustuu pohjoisen luonnon vuotuiskiirtoon. J. Pennanen & K. Näkkäläjärv (toim) *Siiddas-tallan – Siidoista kyllin. Luontosidon nainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen*: 76–79. Oulu: Pohjoinen.
- Paulaharju, S. 1932. *Seitoja ja seidan palvontaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rankama, T. & Ukkonen, P. 2001. On the early history of the wild reindeer (*Rangifer tarandus* L.) in Finland. *Boreas* 30 (2): 131–147.
- Salmi, A. & Fjellström, M. n.d. “Most beautiful favorite reindeer” – Osteobiographies of reindeer offered at a Sámi offering site in Northern Fennoscandia. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Salmi, A. & Heino, M. *in press*. Tangled worlds – The Swedish, the Sámi, and the reindeer. *International Journal of Historical Archaeology*.
- Salmi, A. & Niinimäki, S. 2016 Entheseal changes and pathological lesions in draught reindeer skeletons – Four case studies from present-day Siberia. *International Journal of Paleopathology* 14: 91–99.
- Salmi, A. 2012. Kuusi peuraa Nitsijärven seidalta. Elämäkerrallinen lähestymistapa seidalle uhrattuihin peuroihin. S. Niinimäki, A. Salmi, J. Kuusela & J. Okkonen (toim.) *Stones, Bones, and Thoughts. Festschrift in Honor of Milton Núñez*: 190–198. Oulu: Milton Núñezin juhla- ja kirjatoimikunta.
- Salmi, A., Fjellström, M. & Äikäs, T. n.d. Kinds of reindeer in Sámi animal offerings – Zooarchaeological and stable isotope evidence on human-reindeer relationships among the Sámi of Northern Fennoscandia. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Salmi, A., Äikäs, T. & Lipkin, S. 2011. Animating rituals at Sámi Sacred sites in Northern Finland. *Journal of Social Archaeology* 11 (2): 212–235.
- Salmi, A., Äikäs, T., Spangen, M., Fjellström, M. & Mulk, I. painossa. Tradition and transformation in Sámi animal offering practices. *Antiquity*.
- Shaw, C. N. & Stock, J. T. 2009. Habitual throwing and swimming correspond with upper limb diaphyseal strength and shape in modern human athletes. *American Journal of Physical Anthropology* 140: 160–172.
- Stodder, A. L. W. & Palkovich, A. M. 2012. Osteobiography and bioarchaeology. A.L.W. Stodder & A.M. Palkovich (toim.) *The Bioarchaeology of Individuals*: 1–8. Gainesville: University Press of Florida.
- Storli, I. 1996. On the historiography of Sami reindeer pastoralism. *Acta Borealia* 13 (1): 81–115.
- Tegengren, H. 1952. *En utdöd lappkultur i Kemi Lappmark: Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria*. Åbo: Åbo Akademi.
- Telldahl, Y. 2012. Skeletal changes in lower limb bones in domestic cattle from Eketorp ringfort on the Öland Island in Sweden. *International Journal of Paleopathology* 2: 208–216.
- Tourigny, E., Thomas, R., Guiry, E., Earp, R., Allen, A., Rothenburger, J.L., Lawler, D. & Nussbaumer, M. 2016. An osteobiography of a 19th-century dog from Toronto, Canada. *International Journal of Osteoarchaeology* 26 (5): 818–829.
- Turunen, M. & Vuojala-Magga, T. 2011. *Poron ravinto ja talvinen lisäravinto muuttuvassa ilmastossa*. Rovaniemi: Lapin yliopisto, Arktinen keskus.
- Wilczak, C. 1998. Consideration of sexual dimorphism, age, and asymmetry in quantitative measurements of muscle insertion sites. *International Journal of Osteoarchaeology* 8: 311–325.
- Villotte, S., Castex, D., Couallier, V., Dutour, O., Knüsel, C. & Henry-Gambier, D. 2010. Enthesopathies as occupational stress markers: Evidence from the upper limb. *American Journal of Physical Anthropology* 142: 224–234.
- Virrankoski, P. 1973. *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla*. Oulu: Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta.
- Vorren, Ø. (1973) Some trends of the transition from hunting to nomadic economy in Finnmark. G. Berg (toim.) *Circumpolar Problems: Habitat, Economy and Social Relations in the Arctic*: 185–194. Oxford: Pergamon Press.

Vuojala-Magga, T. 2010. Knowing, training, learning: The importance of reindeer character and temperament for individuals and communities of humans and animals. F. Stammer & H. Takakura (toim.) *Good to Eat, Good to Live with: Nomads and Animals in Northern Eurasia and Africa*: 43– 61. Sendai: Center for Northeast Asian Studies, Tohoku University.

Kirjoittaja toimii Akatemiatutkijana Oulun yliopiston arkeologian oppiaineessa ja johtaa *Domestication in Action* -projektia.
anna-kaisa.salmi@oulu.fi

Oula Seitsonen

Digging the material remains of Hitler's arctic war

Lectio praecursoria, 2.3.2018

“Dark Heritage” – “Synkkä kulttuuriperintö”

That is a term appearing regularly throughout my doctoral dissertation (Seitsonen 2018), which is part of a wider “Lapland's Dark Heritage” project that studies the German Second World War material legacy in northern Finland, funded by the Academy of Finland. Use of the term “Dark Heritage” has attracted some questions from the public over the last four years, for example, what does dark mean in heritage anyway and why?

The concept of “Dark Heritage” has been gaining ground in archaeological and cultural heritage discussions over the recent years. This has happened in tandem with the wider recognition that heritage values are not universal, and instead of any single canonized official perspective, heritage should be approached more democratically and multivocally, in the spirit of the “postcolonial politics of representation and difference”, as Rodney Harrison (2013: 580) has put it. This is especially appropriate in Finnish Lapland, which is part of Sápmi, the homeland of Sámi people stretching across the northern shore of Europe. Sápmi has been subject to colonial policies for centuries, although this has been largely ignored in the Nordic national narratives, and any postcolonial perspectives on things have only recently started to emerge.

As a term “Dark Heritage” derives from the theoretical background of a better defin-

ed field of “Dark Tourism”. It has been used in the tourism research since 1990s, to refer to the recreational uses of places related to death, conflicts, and suffering. Dark tourism, sometimes also referred to as Thanatourism, designating the Ancient Greek personification of death Thanatos, places a lot of emphasis on the attraction to death as a key theme in its discussions. However, “Dark Heritage” is better understood as a broader attempt to widen the field of cultural heritage from a differing standpoint. It is best seen as an umbrella term, which is not narrowly focused with death or atrocities, but instead covers a wide range of topics which reach beyond the traditionally recognized heritage frameworks.

“Dark Heritage” can include such obvious examples as the Second World War concentration and death camps, some of which are recognized as World Heritage Sites, but also a host of other, more elusive localities, such as execution places, bombing sites, and even haunted places. It can also refer more generally to ignored, unwanted, or difficult forms of heritage, for instance, to famous disaster sites such as Chernobyl, pollution of the environment, industrial ruins and the suffering of industrial workers, and other failures of Supermodernity.

Also, “Dark Heritage”, owing to its fluid definition, is not necessarily perceived as equally dark by everybody, depending, for instance, on their personal background and involvement, the hierarchies in society, and the amount of time that has passed. The perceived darkness

of heritage can also change through time, as also the other heritage values and understandings. Tourism researchers, for example Philip Stone, have been paying attention since the late 1990s on the various shades of darkness related to Dark Tourism sites, depending for instance on their commercialization, authenticity and associated tourism infrastructure. Recently also the “Dark Heritage” researchers have started recognizing the multi-vocality of interpretations and varying shades of dark related to the material legacies. I have presented in my dissertation one baseline sketch for assessing the shades of darkness of Lapland’s Second World War heritage. As an example, even such sites as prisons or military camps are not necessarily seen as equally dark by everyone, depending on their personal background and inside knowledge.

Talking of background and inside knowledge, it must be remembered, that the experience of the Second World War in the North was something completely different from the southern parts of the country. After the heavy losses of the Winter War, Finland deemed that a new war with the Soviet Union was just a matter of time, and joined forces with Nazi

Germany (Fig. 1). German troops started arriving in Lapland in 1940, and from 1941 to 1944 the long frontline from the Lake Oulujärvi to the Arctic Ocean was mostly held by the Germans. At the height of their military built-up there were more Nazi German troops and their multinational prisoners and forced labourers than local inhabitants in Lapland. Although Lapland had been for centuries a hub for long-distance contact networks from all cardinal directions, this sudden and unexpected appearance of foreigners in their thousands brought an unprecedented air of direct internationalism to the North. This left its deeply ingrained mark on the local communal memories, and also concretely on the local landscapes. Illustratively, the period is often remembered in the north as the “German time”.

Germans established thousands of military installations all around northern Finland, ranging from isolated guard posts in the wilderness to major garrison areas in the northern towns, such as Rovaniemi, Tornio and Oulu. There was relatively little actual fighting on the northern front, as even the most battle-hardened German soldiers were unprepared for the northern conditions, and their advance

Figure 1. Original caption: “In the wilderness of Lapland also Germans use reindeer transport, which is offered by a Finnish unit” (Photograph: SA-kuva 82140/ Sot.virk. H.Roivainen/Petsamo, Suonikylä-Lutto, Lou-nakoski/ 13 April 1942).

bogged down soon after it was launched in the summer 1941. The feelings of being lost and dislocated in an alien northern environment appear to have taken many curious material and behavioural forms that are visible in the archaeologically documented material. This is illustrated, for instance, by the attempts to separate the “cultured” camp areas from the surrounding wilderness, perceived as threatening by the Germans, with symbolic means, such as lining the pathways with small rocks or building façade-like fences.

Owing to Lapland's simple infrastructure, large numbers of the German troops became entangled in building projects and other assignments behind the frontlines. These allowed also profitable work and business opportunities for the locals, and for the Finnish companies, such as woodcraft companies supplying the German army with tents and barracks. Also the outwardly neutral Sweden was actively involved in this war business, and this era is still remembered in northern Sweden as the time of “Petsamo traffic”, referring to the Swedish logistical companies' large-scale trucking of German material to the northern front. These business activities were not without their ethical implications. As an example, the prisoners-of-war were often rented out as workforce for companies, and this business activity did, at least indirectly, enable the Nazi war efforts and the connected violence. Unsurprisingly, the wartime is typically absent from the involved companies' historical reviews.

However, there were not enough workers in the thinly inhabited northern periphery of Finland to answer the German call for workforce, which explains the presence of a large number of multinational prisoners and forced labourers. According to historians Lars Westerlund (2008) and Reinhard Otto (2008), the Germans took about 9000 prisoners on the northern front, and imported some 20 000 more from all over the Axis-controlled Europe, for example from Poland, Serbia, Ukraine, Ingria and Norway, to work in their projects. Germans and their prisoners lived and worked for several years as neighbours of the locals in many parts of Lapland, and during this time close personal relationships were formed.

These are often recounted in the familial and communal memories of the “German time”. It is also important to note, that for the locals “their Germans” represented mentally something detached from the “Nazis” in the South, and nobody refers to the Germans in Lapland as Nazis in the discussions.

On a national-level the friendly relations came to an end when Finland signed a cease-fire treaty in 1944 after a major Soviet offensive in the south. This cease-fire treaty demanded Finns to drive out their German allies on an unrealistic schedule, and a Soviet invasion of Lapland was feared. Finns and Germans evacuated first together most of Lapland's civilians from the anticipated northern war zone, although for example many reindeer herders preferred to stay behind on the fields with their animals. Lapland's refugees were transported to western Finland and Sweden, which agreed to take them on a very short notice.

Through September 1944, both Finns and Germans played mock war, but this soon turned hot under increasing Soviet pressure. As a result, not only the German military installations, but also massive parts of the northern infrastructure and private property were destroyed by the German troops retreating to the occupied Norway. As a result of this, upon their return to the North most of Lapland's refugees found their homes and property in ashes, and had to start rebuilding their lives from the scratch. As an example, in the village of Inari only one fence post was left standing after the German retreat.

There are hundreds of decaying German military sites in Lapland, especially in the more remote areas, but also in and around towns, as for example Historian Kalevi Mikkonen's (2016) recent studies in Rovaniemi have illustratively shown. The sheer number of German military installations in northern Finland is astonishing and only a fraction of them have so far been documented. This is perhaps best illustrated by the increase in the number of prisoner-of-war and work camps identified by the cultural heritage authorities and historians. In little over a decade their number has grown from a handful known in the early 2000s to the over 180 camps listed in my dissertation

(Fig. 2). This is in large part thanks to the recent, substantial survey project of government-controlled forests by the National Board of Forestry. However, it must be remembered that the locals have always been familiar with the sites in their own landscapes.

Over the decades these sites were mostly ignored and any question of their heritage status was raised only recently. The vast German material remains have been often dubbed, especially by the national media, dismissively as “war junk” spoiling the “pristine” natural beauty of the Lapland wilderness. This view

resulted also in a “war junk” cleaning project by a Rovaniemi-based environmental organisation in 2004–2010, during which over one hundred tons of material were collected from the landscape and sold as scrap metal (Herva 2014; Seitsonen 2018).

The traces of the Second World War Nazi German presence in northern Finland, first as slightly awkward brothers-in-arms providing much needed help in the fight against the Soviet Union, and then as enemies in the Lapland War, are rather concrete examples of “Dark Heritage”. The darkness of German material re-

Figure 2. Map of the German-run prisoner-of-war and forced labour camps in northern Finland (Map: Oula Seitsonen 2016).

mains must be understood against the outlined wider theoretical framework of “Dark Heritage”, instead of seeing it through any narrow, stereotypic lense of “evil Nazis burning down Lapland”, as is often mythicized in the popular culture, and also recapped in the Finnish national master narrative of the war in Lapland. These traces of war represent sites, landscapes and materialities associated, if not directly then at least indirectly, with the worldwide carnage, atrocities, death and suffering, and have been deemed as something confusing and unwanted polluting the landscape, at least by outsiders.

Presenting the former German brothers-in-arms as “Lapland and church burners” made of course sense in the aftermath of the war, by staging Finland essentially as a victim of Nazi aggression for the western Allies in the new political situation. However, it is indeed the emphasis that the national master narrative places on the “burning of Lapland”, that has side-lined and diminished the northern Finnish and Sámi war experiences for decades. Also, this powerful imagery of destruction by fire and explosion, which is at the heart of Lapland War narrative on a national level, has effectively overrun many other, more silent regional and local narratives. These, on the other hand, are exactly the kind of indigenous, multi-vocal perspectives that we have been interested in collecting in our fieldwork. Besides archaeological studies, we have interviewed over thirty stakeholders from different backgrounds, mostly in northern Lapland in Inari, Sodankylä and Enontekiö. These local perceptions of the wartime material legacy illustrate truly subaltern, unspoken and silenced voices from the north. These are largely coloured by the local communal, familial and personal histories, which are closely intertwined with the places and the wartime material remains, and illustrate the peoples’ intimate ties to their own lands and their own long-term cultural landscapes.

For the locals, the German remains, and all the other traces of the past, are an ever-present part of their lifeworlds, “the taken-for-granted fabric and dynamic of everyday life that largely happens automatically without conscious attention or deliberate plan” as Geographical Theorist David Seamon (2006: 55) has descri-

bed. The local experience of wartime heritage underlines its social value as a vital part of the long-term lived-in cultural landscapes (Fig. 3). The local folklore, resilient sense-of-place, and environmental perception all secure people into their own lands through the corporeal landscape biographies, which tie together the past, present and future. The traces of German presence have become deeply embedded into this longer cultural continuum and act as active agent of memory.

Many locals also feel that the southern authorities lack interest in this northern heritage, and other northern issues, and would like to safeguard their *own legacy* from outside tempering, such as the mentioned “war junk project”. For the locals this appeared as a nonchalant wiping out of their communal and family histories, and was perceived as an unwanted southern intrusion into their lands. Thus, the traces of German presence and war have become to stand out also as symbols of north-south confrontations, the marginalization of north, and Lapland’s long, yet little discussed colonial history. These mirror also the Finnish State’s sluggishness in answering, or even recognizing, the complex colonial issues, and the consequent questions of land-use rights and ownership.

Then again, for outsiders the German “junk” easily represents other kinds of undertones, typically tinted by the “Lapland burners” perception. Looking from outside, the rusty ruins in the wilderness might appear as unwanted, threatening and confusing traces of a faceless Nazi war-machine. This easily promotes an attitude that these should be cleaned from threatening the animals and people in the “pristine” nature. However, this cleaning perspective is based on approaching the material traces and the northern landscapes with a biased “western gaze”, by drawing a strict line between “nature” and “culture”. This kind of attempt to leave nature unmarked by human activity has been described by anthropologist Tim Ingold (2004: 329) as a “leitmotif through the recent history of western societies”. This ultimately labels the locals’ long-term lived-in cultural landscape as an empty natural wilderness, which reflects popular culture images representing the Sámi as “people of nature” (Ri-

Figure 3. Material legacy of the German Second World War presence in the local cultural landscape in Utsjoki: Remains of the Junkers Ju 52/3m transport airplane 7U+OM that crashed at the Lake Ylä-Pulmankijärvi in 1944 (Photograph: Oula Seitsonen 2017).

danpää 2016: 20). Then again, in the northern environmental awareness it is not meaningful to strictly separate “nature” and “culture”, and instead, the local cultural landscape should be approached relationally as a cognitively controlled, overlapping, fluid and embodied unity.

Maintenance and endurance of a place and its materialities may in fact be seen as analogous to cherishing personal memories. This perspective emphasises the role of ancestral lands, and the transmitting of oral traditions and meanings attached to the landscape. Maintaining and promoting heritage is based on forms of remembering, yet memory studies suggest that the process of forgetting is essential to remembering. Especially in a Second World War setting associated with suffering, death, and in Lapland, with the Nazis, there is always a risk of “aestheticizing” the past by selectively forgetting unpleasant and negative experiences. It must also be remembered that the

studied communities themselves are complex and multifaceted entities, and some public perceptions of and engagements with the wartime legacy might differ starkly from the views held by academics. Still, it is important to recognize, and even to celebrate, the multi-vocality and heterogeneity of the heritage perceptions, in a democratic manner.

Archaeologist and geographer Oula Seitsonen defended his Ph.D. thesis "*Digging Hitler's Arctic War: Archaeologies and Heritage of the Second World War German Military Presence in Finnish Lapland*" on March 2, 2018 at the University of Helsinki. Paul Mullins, Professor of Anthropology, IUPUI, USA, acted as the opponent, and Suzie Thomas, Professor of Cultural Heritage, University of Helsinki, as the custos.

Oula Seitsonen
oula.seitsonen@helsinki.fi
Lapland's Dark Heritage project
University of Helsinki

Bibliografia

- Harrison, R. 2013a. Forgetting to remember, remembering to forget: late modern heritage practices, sustainability and the "crisis" of accumulation of the past. *International Journal of Heritage Studies* 19 (6): 579–595.
- Herva, V.-P. 2014. Haunting Heritage in an Enchanted Land: Magic, Materiality and Second World War German Material Heritage in Finnish Lapland. *Journal of Contemporary Archaeology* 1 (2): 297–321.
- Ingold, T. 2004. Culture on the Ground. The World Perceived Through the Feet. *Journal of Material Culture* 9 (3): 315–340.
- Mikkonen, K. 2016. *Parakkeja ja piikkilankaa. Saksan armeijan rakentamiseen liittyvä toiminta Rovaniemen seudulla 1940–1944*. Rovaniemi: Lapin maakuntamuseo.
- Otto, R. 2008. Soviet Prisoners of War on the German Lapland Front, 1941–1944. L. Westerlund (ed.) *Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja. Prisoners of War and Internees. A Book of Articles by the National Archives*: 64–113. Helsinki: Kansallisarkisto.
- Ridanpää, J. 2016. 'Singing acts' from the deep North: critical perspectives on northern exotics, contemporary ethnic music and language preservation in Sámi communities. *Journal for Cultural Research* 20 (1): 17–30.
- Seamon, D. 2006. Interconnections, Relationships, and Environmental Wholes: A Phenomenological Ecology of Natural and Built Worlds. M. Geib (ed.) *Phenomenology and Ecology*: 53–86. Pittsburgh: Simon Silverman Phenomenology Center.
- Seitsonen O. 2018. *Digging Hitler's Arctic War: Archaeologies and Heritage of the Second World War German Military Presence in Finnish Lapland*. Helsinki: Unigrafia.
- Westerlund, L. 2008. *Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944*. Helsinki: Tammi.

S.V. Kuzminykh

Toteutumaton suunnitelma Podbolotjen kalmiston hautakokonaisuuden luovuttamisesta Suomeen

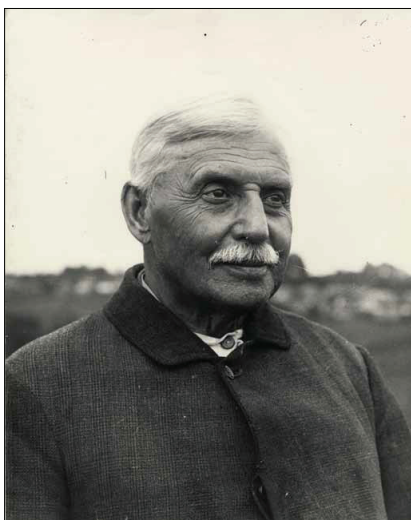
Venäjän ja itsenäisen Suomen arkeologisen yhteistyön 100-vuotisen historian johdosta

Suomen ja Venäjän arkeologian historiaan tarjoaa mielenkiintoista aineistoa se kirjeenvaihto, jota käytiin V.A. Gorodtsovin ja A.M. Tallgrenin välillä 1900-luvun alkupuolella (Kuzminykh & Safonov 2014). Tähän kirjeenvaihtoon sisältyy usein tietoa, joka ei ole koskaan päätenyt julkaisuuihin asti. Aluksi lyhyesti tämän kirjeenvaihdon osapuolista:

Vasili Alekseevich Gorodtsov (1860–1945) oli yksi Venäjän huomattavimmista arkeologeista 1910-luvulta 1940-luvulle. Hän valmistui ensin Rjazanin hengellisestä seminaarista (1879) ja sitten Moskovan jalkaväen junkkerikoulusta (1882), minkä jälkeen hän toimi 26 vuotta armeijassa, josta hän siirtyi reserviin everstiluutnanttina 1906. Samaan aikaan hän aloitti toimintansa Venäjän historiallisen museon arkeologisen osaston johtajana (1903–29). Reserviin siirryttyään hän opetti Moskovan arkeologisessa instituutissa (1907–15), A.L. Shanjavskin kansanopistossa (1915–18) sekä Moskovan yliopistossa (1918–31). 1910- ja 20-lukujen kuluessa hän loi yhden Venäjän arkeologian johtavista koulukunnista, johon kuuluivat mm. V.V. Holmsten, D.N. Eding, P.S. Rykov, A.V. Artsihovski, A.Ja. Brjusov, M.Je. Foss, ja B.A. Rybakov. Hän loi arkeologisen aineiston säilytysjärjestelmän ja rakensi Venäjän historiallisen museon ensimmäisen

arkeologisen näyttelyn. Hänen suurimpia ansioitaan ovat stratigrafisten ja typologisten menetelmien kehittäminen sekä Itä-Euroopan pronssi- ja rautakautisten kulttuurien taksonominen luokittelu (jamnaja, srubnaja, katakombikulttuuri, Volosovo, Fatjanovo, Seima, Djakovo ym.).

Aarne Michaël (venäjäksi Mihaïl Markovich) Tallgren (1885–1945) oli puolestaan niin ikään 1910-luvulta 1940-luvulle yksi Suomen ja koko Euroopan johtavista arkeologeista. Hän valmistui Helsingin Aleksanterin-yliopistosta (1907) J.R. Aspelinin oppilaana ja toimi sitten Muinaistieteellisen toimikunnan assistenttina (1906), sihteerinä (1913) ja jäsenenä (1922–44) Suomen Kansallismuseossa ja sen edeltäjissä. Hän vaikutti myös Suomen Muinaismuistoyhdistyksen sihteerinä (1918–20) ja esimiehenä (1930–36, 1939–42) ja perustamansa kansainvälisen julkaisusarjan *Eurasia Septentrionalis Antiquan* päätoimittajana (1926–38). Yliopistolisena opettajana hän toimi sekä Helsingissä (1919–20, professorina 1923–45) että Tartossa (1920–23). Tallgren oli ennen kaikkea Pohjois-Euraasian pronssikauden ja varhaisen rautakauden tutkija. Hänellä oli kiinteät yhteydet Venäjälle, jossa hän suoritti kaivauksia Kasaanin, Arkangelin, Kostroman, Permin ja Jeniseiskin kuvernementeissa. Hänen ansiotaan Suomen Kansallismuseossa on joukko merkittäviä arkeologisia kokoelmia.

V. A. Gorodtsov.

Kuva 1. V.A. Gorodtsov 1920-luvulla. (Kuva: Valtion Historiallisen museon käsikirjoituskokoelma, Moskova, fond 431).

Kuva 2. A.M. Tallgren 24-vuotiaana vuonna 1909. (Kuva: Museovirasto, Helsinki).

Tämän katsauksen aiheena ovat varsinaisesti ne kirjeet, joita Gorodtsov ja Tallgren lähettivät toisilleen maaliskuusta marraskuuhun 1917 (kirjeet n:ot 33–39, jotka on numeroitu kirjeenvaihdon mukaisessa järjestyksessä). Näissä kirjeissä käsiteltiin monia aiheita, mutta keskeinen oli kysymys 500–800-luvuille ajoitetun Podbolotjen kalmiston yhden hautauksen aineiston luovuttamisesta Suomen Kansallismuseoon. Moskovan arkeologisen yhdistyksen puheenjohtajan kreivitär Praskovja Sergejevna Uvarovan luvalla Gorodtsov tarjosi tätä aineistoa Suomeen vastineeksi myöhäispronssikautista viikatteiden valumuotista, jonka Tallgren oli hankkinut Voskresenskojesta Uralilta 1915 ja lahjoittanut Venäjän historialliselle museolle (Kuzminykh et al. 2007: 54–55, 98–101). Tästä Gorodtsovin tarjouksesta alkoi nyt käsiteltävänä oleva kirjeenvaihto.

Podbolotjen kalmistoa, joka sijaitsee Muroman kaupungin lähistöllä Verbovskin

kylän lounaisosassa, entisen Podbolotjen kylän reunalla (Zimina et al. 1995 n:o 405), tutki ensimmäisenä Gorodtsov yhdessä oppilaittensa, Moskovan arkeologisen instituutin 3. vuosikurssin opiskelijoiden V.V. Holmstenin ja D.N. Edingin kanssa touko-kesäkuussa 1910. Kaivaukset antoi toimeksi ja rahoitti kreivitär Uvarova, jonka tietoon oli tullut, että tietöiden yhteydessä löydetty muinainen kalmisto oli joutumassa ryöstökaivausten kohteeksi. Kuukauden kuluessa 28 kaivausurasta löytyi 260 hautausta. Kaivauksissa löydetyt esineet luovutettiin Venäjän historialliseen museoon (Astasheva et al. 1988: 50). Samaan aikaan tehtiin paikallisia keräyksiä ja ostoja, joiden kautta hankitut esineet päätyivät Muroman historian ja taiteen museoon (Beilekchi 2006: 20). Gorodtsov julkaisi kaivausten tulokset tehokkaasti ja aikakauteen nähden varsin tyhjentävästi. Samalla hän ajoitti Podbolotjen kalmiston historiallisista kronikoista tunnetun Muroman aikaan (Gorodtsov 1914). Hiljattain

koko aineiston on julkaissut uudelleen V.V. Beilekchi (2005). Vuosina 2012–13 kaivauksia alueella on jatkanut O.V. Zelentsova (Zelentsova et al. 2015).

Jo lokakuussa 1915 Tallgren kirjoitti Gorodtsoville niistä vaikutelmista, joita julkaisu Podbolotjen kaivauksista suomalaisissa kollegoissa oli herättänyt (kirje n:o 20, alkuteksti tässä ja kaikissa muissa kirjeissä venäjänkielinen): “Suomen Muinaismuistoyhdistyksen viime kokouksessa Sirelius piti esitelmän työstänne puhuen erityisesti suomensukuisten kansojen kansallisuuvuista. [...] Hän löysi kaivaustuloksistanne arvokasta aineistoa omiin johtopäätöksiinsä. [...] Ylipäänsä tämä Teidän uusi julkaisunne on kaikista töistänne suomalaisille tutkijoille arvokkain. Olisi erittäin tärkeää, jos voisitte vielä julkaista erinomaisten kaivauskarttojenne täydennykseksi erillisen esinekuvaston.” Gorodtsov tunsii epäilemättä itsensä imarrelluksi tästä myönteisestä huomios- ta, varsinkin kun hän toteaa (kirje n:o 21), että “Moskovassa tätä työtä ei kukaan ole huomannut.” Samalla hän myöntää, että työ on vielä kesken: “Olette oikeassa siinä, että Muroman kaivauksista täytyisi tehdä esinekuvasto. [...] Esineitä on löytynyt todella runsaasti, ja ne ovat hyvin säilyneet. Mutta kuinka toimia? Moskovan arkeologinen seura tuskin ryhtyy sellaiseen julkaisuhankkeeseen.”

Vuoden 1917 helmi-maaliskuun tapahtumat olivat todennäköisesti alkuna sille dialogille, joka koski Podbolotjen aineiston luovuttamista Helsinkiin. Heti helmikuun vallankumousta seurannut pietarilaisten palatsien aarteiden ja kokoelmien ryöstely saattoi johtaa ketjureaktioon. Vastaavat kokoelmat muualla Venäjällä olivat vakavasti uhattuina, ja tämä koski myös museoita. Kreivitär Uvarova näki uhkaavan vaaran ja ehdotti F.A. Golovinille, joka maaliskuusta 1917 toimi väliaikaisen hallituksen keisariillisen hoviministeriön komissaarina, että kaikki pietarilaiset kokoelmat koottaisiin Talvipalatsiin suureksi kansallismuseoksi. Tämä ei kuitenkaan johtanut aktiivisiin toimenpiteisiin hallituksen taholta (Uvarova 2005: 199–200).

Gorodtsov tunsii varmasti kreivitär Uvarovan kannan, jonka päämääränä oli turvata kokoelmien ja muistomerkkien säilyminen tuona epävarmana aikana. Ei siis ollut sattumaa, että hän maaliskuun lopussa ehdotti, että Suomesta otettaisiin yhteyttä kreivitär Uvarovaan, jotta Podbolotjen kalmiston esineistöä saataisiin siirrettyä Helsinkiin (kirje n:o 33). Kaivaustensa yhteydessä hän oli säilyttänyt neljä naispuolisten vainajien hautaa yhtenäisinä kokonaisuuksina, “jotta ne voitaisiin rakentaa uudelleen hautaustapojen kokonaisvaltaista esittelyä silmälläpitäen”. Hän kirjoittaa edelleen, että “yksi näistä haudoista on vastikään rakennettu Venäjän historiallisen

Kuva 3. Podbolotjen kalmisto. Piirros V.A. Gorodtsovin kenttäpäiväkirjasta. (Kuva: Valtion Historiallisen museon käsikirjoituskokoelma, Moskova, fond 431.56: 36).

museoon näyttelyyn, mikä on antanut hyödyllistä tieteellistä kokemusta. Kokoelmissa on edelleen 3 hautaa, joista yksi voitaisiin luovuttaa Teidän museollenne.” Gorodtsov ehdotti, että hän rekonstruoi hautakompleksin Helsinkiin yhdessä suomalaisten kollegojensa kanssa.

Asiaa koskeva kirjeenvaihto Gorodtsovin, Tallgrenin ja kreivitär Uvarovan välillä jatkui vilkkaana kesäkuussa ja heinäkuun alussa. Tallgren oli iloinen ehdotuksesta mutta pelkäsi kreivittären vastustusta ja pyysi Gorodtsovia etukäteen suostuttelemaan häntä: “Jos todella pidätte mahdollisena näiden muinaisesineiden luovuttamista meille, pyydän Teitä kysymään kreivittäreltä, mitä mieltä hän on. Jos näyttää siltä, että hän ei vastusta hanketta, pyydän ilmoittamaan siitä minulle, minkä jälkeen minä voin lähettää hänelle virallisen pyynnön.” (kirje n:o 34).

Jo kesäkuun alussa Gorodtsov ilmoitti kreivittären kannasta: “Tänään (kesäkuun 2. päivänä) tapasin kreivitär P.S. Uvarovan ja puhuin mahdollisuudesta luovuttaa yksi hyväkuntoinen Podbolotjen muinaishautako-

konaisuus Helsingin historialliseen museoon. Hän on suostuvainen hankkeeseen ja aikoo itse ilmoittaa asiasta museollenne.” (kirje n:o 35). Heti seuraavana päivänä, kesäkuun 3:nä, kreivitär Uvarova kirjoittikin Tallgrenille olevansa tieteen edistämisen nimissä valmis luovuttamaan yhden Podbolotjen täydellisen hautakokonaisuuden Helsingin museolle. Hän pyysi samalla Gorodtsovia hoitamaan asian käytännön toimeenpanon (Suomen kansalliskirjaston käsikirjoitusarkisto, Coll. 230.14). Vastauskirjeessään Tallgren painotti luovutettavan kokoelman suurta tieteellistä merkitystä ja ilmaisi syvän kiitollisuutensa kreivitär Uvarovalle tästä anteliaasta päätöksestä (ibid.).

Gorodtsov suhtautui saamaansa toimeksiantoon vakavasti, semminkin kun hän samaan aikaan (kesäkuun 20:nä) ryhtyi vastaanottamaan Uvarovien “Poretskin museon” kokoelmia (Gorodtsov 1997: 126–7). Heinäkuun puolivälissä hän muistutti Tallgrenia asiasta: “Ette ole kirjoittanut mitään Murroman alueen Podbolotjen kalmiston esineistön

Kuva 4. Naispuolisen vainajan hautaus no. 57. Podbolotjen kalmisto (O.V. Zelentsovan kaivaukset ja kuva, 2012).

luovutuksesta Helsinkiin. Saiko museonne hallitus kreivitär Uvarovan ilmoituksen?” (kirje n:o 26). Gorodtsovin mukaan luovutus olisi paras hoitaa syksyllä, *”kun museon työntekijät ovat palanneet kesän matkoilta ja kenttätöistä.”*

Tallgren ei viivytellyt vastaustaan, mutta hänen sanoistaan käy ilmi tietty varovaisuus ja epävarmuus, jonka olivat aiheuttaneet vallankumouksellisen liikehännän vilkastuminen ja siihen liittyneet lakot ja mielenosoitukset Helsingissä kesä-heinäkuussa. Hän kirjoittaa: *”Suuret ja sydämelliset kiitokset kirjeestänne sekä arvokkaasta myötävaikutuksestanne Podbolotjen nuoremman vaiheen kalmiston hautakokonaisuuden saamiseksi meidän museollemme. Se on suurenmoinen lahja, joka velvoittaa meitä näinä vaikeina aikoina.”* (kirje n:o 37). Kirjeen viimeiset sanat osoittautuivat profeettallisiksi: *”Tulkaa ehdottomasti Helsinkiin. Kaikki on tehtävä mahdollisimman nopeasti. Saattaa olla, että huomenna mahdollisuutta ei enää ole.”*

Tapahtumat kehittyivät nopeaa vauhtia. Maan poliittinen tilanne ja oman perheen olosuhteet eivät antaneet Gorodtsoville mahdollisuutta viedä hanketta loppuun. Tilanteen vaikeudesta antaa kuvan hänen päiväkirjansa: *”Perhe (ja sen mukana perheenpää eli minä) näkee nälkää. Elämä on hyvin raskasta. Ruokatarvikkeiden hinnat ovat nousseet yli meidän varojemme. Syömme paastoruokaa, pääasiassa perunaa ja helmisuurimokeittoa, pääruoaksi perunaa ja leipää. Teen kanssa ei riitä sen paremmin tummaa kuin vaaleatakaan leipää.”* (Valtion historiallisen museon arkisto, fond 431: 344: 172, s. 202).

Ymmärrettyään, että hän ei itse voi lähteä Suomeen, Gorodtsov lähetti Tallgrenille pari kuukautta myöhemmin, lokakuun alussa, seuraavan ehdotuksen: *”Luulette varmaan, että olen unohtanut lupauksemme tuoda Helsinkiin kokoelman Podbolotjen kalmiston muinaisesineitä. Mutta en ole suinkaan unohtanut asiaa vaan päinvastoin mietin huolestuneena sitä, miten esineet saataisiin toimitetuksi museollemme.”* Hän toivoo edelleen voivansa henkilökohtaisesti tuoda esineet Helsinkiin ja *”tavata Teidät sekä muut hyvin tuntemani suomalaiset tutkijat.”* Hän kirjoittaa aikoneensa tehdä matkan syyskuun lopussa, ennen yliopiston lukuvuoden alkua,

mutta *”elokuun lopussa sattuneet sekasortoiset poliittiset tapahtumat estivät matkani Suomeen [...] Tästä huolimatta en syyskuun loppuun asti menettänyt toivoani. Mutta nyt yliopiston toiminta on alkanut enkä voi enää ajatella matkaa: se on pakko siirtää epämääräiseen tulevaisuuteen.”* Kirje loppuu kuitenkin optimiselta vaikuttavaan huomautukseen: *”Jos joku suomalaisista tutkijoista, museonne valtakirjalla, tulisi Moskovaan hakemaan näitä esineitä, voin kyllä luovuttaa ne viipymättä koska tahansa.”* (kirje n:o 38, alleviivaus Gorodtsovin).

Tallgrenin vastaus tähän kirjeeseen ei ole säilynyt Gorodtsovin arkistossa, mutta Gorodtsovin seuraava kirje Tallgrenille (n:o 39) viittaa siihen, että Tallgren todella aikoi itse matkustaa Moskovaan hakeakseen kokoelman. Gorodtsov oli kuitenkin selvästi vaivaantunut, koska ei olisi voinut tuolloisessa taloudellisessa tilanteessa ja maan ollessa edelleen sotatilassa majoittaa Tallgrenia kotonaan tai läheisten kallejensa luona, eikä edes tarjota hänelle hotellimajoitusta. Tästä syystä hän kehotti Tallgrenia siirtämään matkaa. Itse esineiden luovutusta Gorodtsov piti jo päätettynä: *”Muistakaa, että esineet kuuluvat jo Helsingin museolle ja ovat meillä vain tilapäisessä säilytyksessä.”* (Kuzminykh & Safonov 2017: 36). Tuona päivänä – lokakuun 25:ntena (vanhaa lukua) – jona Gorodtsov nämä rivit kirjoitti, ei kumpikaan heistä voinut vielä aavistaa, mitä samana iltana ja yönä tulisi tapahtumaan.

Loppujen lopuksi Tallgren oli ollut oikeassa kirjoittaessaan jo aikaisemmin, että viivästyksiset kokoelman toimittamisessa saattaisivat kokonaan estää hankkeen toteuttamisen. Hän selvästikin tunsii katastrofin lähestyvän. Pian tämän jälkeen poliittiset tapahtumat – Lokakuun vallankumous, Suomen itsenäistyminen sekä sisällissota sekä Venäjällä että Suomessa – hautasivat kummankin tutkijan toiveet tämän muinaisen Muroman ajasta kertovan Podbolotjen kalmistoaineiston toimittamisesta Suomen Kansallismuseoon. Mutta voisiko se onnistua nyt – viivästyksestä huolimatta – meidän päivinämmä?

(Suomennos Juha Janhunen)

Bibliografia

- Astasheva, N.I. & Belotserkovskaja, I.V. & Gushchina, I.I. & Kverzneva, Je.D. & Moshinski, A.P. (toim.) 1988. Katalog kollektsii V. A. Gorodtsova [Gorodtsovin kokoelmien luettelo]. *Nasledije V.A. Gorodtsova i problema sovremennoi arheologii*. Trudy Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeja 68: 33–62. Moskva.
- Beilekchi, V.V. 2005. *Drevnosti letopisnoi muro-my (pogrebal'nyi obrjad i poselenija)* [Muinaisen Muroman esineistö (hautauttavat ja asutukset)]. Uchebnoje posobie. Murom.
- Gorodtsov, V.A. 1914. Arheologicheskije issledovaniya v okrestnostyah g. Muroma v 1910 g. [Arkeologiset kaivaukset Muroman kaupungin ympäristössä vuonna 1910]. *Drevnosti: Trudy Moskovskogo arheologicheskogo obshchestva* 24: 40–216. Moskva.
- Gorodtsov, V.A. 1997. Muzei, sobytija, ljudi... [Museo, tapahtumia, ihmisiä...]. *Memuary dnevniki, pis'ma...* [Muistelmia, päiväkirjoja, kirjeitä...]. Shkurko, A.I. (toim.). Moskva. 117–28.
- Kuzminykh [Kuz'minyh], S.V. & Safonov, I.Je. 2014. V.A. Gorodtsov i A.M. Tallgren v perepiske: ot dialoga k razryvu otnoshenii. [V.A. Gorodtsov ja A.M. Tallgren kirjeenvaihdossa: dialogista suhteiden katkeamiseen]. *Rossiiskaja arheologija* 2014/4: 91–100.
- Kuzminykh [Kuz'minyh], S.V. & Safonov, I.Je. 2017. “V nostojashcheje vremja russkoi intelligentsii zhivetsja ochen' tjazhelo, no ona sohranjajet bodrost' i veru. A eto zalog uspeha.” [“Tällä hetkellä Venäjän älymystö elää vaikeaa aikaa, mutta se säilyttää elinvoimansa ja uskonsa. Ja tämä on menestyksen avain.”] V.A. Gorodtsov i A.M. Tallgren: 1917 g. v zhizni uchenyh. [V.A. Gorodtsov ja A.M. Tallgren: Vuosi 1917 tutkijoiden elämässä]. Kirjassa *1917 god: rossiiskaja arheologija na perelome epoh*. Sorokina, I.A. (toim.). Moskva. 36–39.
- Kuzminykh [Kuz'minyh], S.V. & Safonov, I.Je. & Stashenkov, D.A. 2007. Vera Vladimirovna Gol'msten: Materialy k biografii [Vera Vladimirovna Holmsten: aineistoa elämäkertaan]. Samara.
- Uvarova, P.S. 2005. *Byloje: Davno proshedshije shchastlivye dni* [Mennyttyä aikaa: Muinoin kadonneet onnelliset päivät]. Strizhova, N.V. Trudy Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeja 144. Moskva.
- Zelentsova, O.V. & Milovanov, S.I. & Marjenkina, T.A. & Samsonova, A.I. 2015. Spasatel'nyje arheologicheskije issledovaniya Podbolotjevskogo mogil'nika i selishcha v Muromskom raione Vladimirskoi oblasti [Vladimirin oblastin Muroman alueen Podbolotjen kalmiston ja asutuksen arkeologiset pelastustutkimukset]. *Arheologicheskije otkrytiya 2010–2013 godov*. Lopatin, N.V. Moskva. 185–188.
- Zimina, M.P. & Krasnov, Ju.A. & Leontjev, A.J. & Mihailova, L.A. & Samoilovich, N.G. & Sedova, M.V. 1995. *Arheologicheskaja karta Rossii: Vladimirskaja oblast'* [Venäjän arkeologinen kartta: Vladimirin oblast]. Moskva.
- Sergei Vladimirovich Kuzminykh [Kuz'minyh] on Moskovassa sijaitsevan Venäjän tiedeakatemian arkeologian instituutin luonnontieteellisten metodien laboratorion vanhempi tutkija. Hän on erikoistunut Euraasian varhaisen metallikauden arkeologiaan ja on suorittanut kaivauksia mm. Etelä-Uralilla ja Pohjois-Kazakhstanissa. Viime vuosina hän on tutkinut arkeologian historiaa, missä yhteydessä häntä ovat erityisesti kiinnostaneet suomalaisten ja venäläisten arkeologien varhaiset kontaktit.
kuzminykhsv@yandex.ru

Marko Marila

Arkeologialla on spekulatiivinen vastuu

Muinaistutkijan numeron 1/2018 pääkirjoituksessaan Sonja Hukantaival (2018: 1) esittää ajatuksen, jonka mukaan menneisyydestä ei voida tietää mitään sellaista, mitä ei ole nykyisyydessä. Hukantaival toteaa yrittäneensä todistaa kyseisen väitteen vääräksi siinä kuitenkin onnistumatta. Tarkoitukseni ei tässä ole yrittää todistaa väitettä vääräksi tai oikeaksi, ainoastaan esittää joitakin arkeologista tietoa ja sen rajoja koskevia huomioita, jotka saattavat helpottaa tämän monitulkintaisen väitteen tarkastelua.

Arkeologian tietoteorian historian valossa väite ”menneisyydestä ei voida tietää mitään sellaista, mitä ei ole nykyisyydessä” edustaa niin sanottua pessimististä tietokäsitystä, joka on luonteenomaista ennen kaikkea 1800–1900-lukujen systemaattiselle arkeologialle, mutta jossakin määrin myös uuden arkeologian jälkeiselle tulkinnalliselle arkeologialle. Pessimistiselle tietokäsitykselle luonteenomaista on eräänlainen idealistinen tai skeptisistinen empirismi, jossa tiedon lähteen ja oikeutuksen ajatellaan olevan ennen kaikkea havainnoissa ja niiden tuottamassa aistikokemuksessa. Margaret Smith esitti vuonna 1955 usein lainatun ajatuksen, jonka mukaan arkeologisen päättelyn keinoin on mahdotonta johtaa menneisyyttä koskevaa tietoa nykyisyydessä havaittavasta aineistosta. Loogisen yhteyden puuttuminen staattisen arkeologisen aineiston ja dynaamisen menneisyyden

välillä sai Smithin tuomitsemaan arkeologisen päättelyn epätoivoiseksi tehtäväksi. Smithin mukaan ainoastaan menneisyyden jälkien kerääminen, tallentaminen ja kuvaileminen olisi mahdollista. Smith (1955: 7) päätyikin omaksumaan George Berkeleyyn (1685–1753) periaatteiden mukaisen subjektivistisen tietokäsityksen, jossa olemisen katsotaan olevan havaitsemisesta riippuvaa (katso myös Marila, tulossa).

Smithin edustamaa epistemologista pessimismistä ja sen mukaista kuvailevaa arkeologiaa vastaan 1950–1960-lukujen kuluessa kehittynyt uusi arkeologia puolestaan oli tietokäsitykseltään optimistista. Etenkin suuntauksen amerikkalaisissa muotoiluissa, uuden arkeologian optimismi nojautui loogiselta positivismilta lainattuun päättelymenetelmään. Positivismin tieteenfilosofisten periaatteiden mukaisesti menneisyyttä koskeva tieto voitaisiin johtaa arkeologisista havainnoista (mukaan lukien etnografiset havainnot) deduktiivisesti, kunhan selittämisen apuna käytettäisiin universaaleja ja ajasta riippumattomia lainomaisia yleistyksiä (esim. Binford 1968). Uuden arkeologian epistemologinen optimismi oli lyhykestoista, sillä sen lisäksi, että arkeologisen selittämisen nähtiin olevan riippuvaisista lainomaisista yleistyksistä, niiden luomisen katsottiin myös olevan yksi arkeologian päätehtävistä. Pääasiassa tästä epäjohdonmukaisuudesta

johtuen, arkeologian tietoteoria kriisiytyi 1970-luvun kuluessa, ja muun muassa Lewis Binford omaksui sosiologian keskitason teorian juuri deduktiivisen menetelmän korvauksiksi tietoteoreettiseksi malliksi (esim. Binford 1977; 1981; Binford & Bertram 1977). Kiinnostava tieteenhistoriallinen kysymys on, oliko uuden arkeologian deduktivismi ja sitä kautta sen epistemologinen optimismi alun alkaenkin tuhoon tuomittua. Vieraillessaan Kööpenhaminan yliopiston arkeologian laitoksella 1980-luvulla, Binford totesi ottaneensa deduktiivisen menetelmän tieteellisen arkeologian johtotähdeksi pääasiassa rahoittajat vakuuttaakseen (Kristian Kristiansen, suullinen tiedonanto 27.10.2017).

Seitsemänkymmentäluvun lopulta alkaen arkeologian tieteenfilosofinen käsittely on korvautunut erilaisilla, pääasiassa fenomenologiasta ja semiotiikasta, mutta myös sosiologiasta sekä tieteen ja teknologian tutkimuksesta lainatuilla teorioilla. Vaikka tulkinnallista arkeologiaa voisi luonnehtia tietokäsitykseltään optimistiseksi (tai ainakin utopistiseksi), suuri osa siihen luokiteltavasta teoreettisesti virittyneestä arkeologiasta edustaa kuitenkin subjektiivista idealismia. Subjektiivisen idealismin piiriin voisi laskea kuuluvaksi myös sen arkeologian teoriassa vallalla olevan pessimistisen näkemyksen, että arkeologinen aineisto – ja siksi myös menneisyys – on olemassa vain ja ainoastaan nykyajassa. Koska menneisyyttä ei voida tavoittaa tämän aikakehyksen ulkopuolella, menneisyyttä koskeva tietokin on sidottu tässä hetkessä tehtäviin havaintoihin. Tällainen antirealistinen tietokäsitys on osaltaan vaikuttanut erilaisten nykyaikaisiin materiaaleihin keskittyvien arkeologioiden syntymiseen.

Kiinnostavan variaation arkeologian teorian kentässä muodostaa niin sanottu spekulatiivisen käänteen jälkeinen arkeologia, joka jatkaa tulkinnallisen arkeologian anarkistista luonnetta, mutta on perusteiltaan materialistista ja/tai realistista. Filosofiasa 2000-luvun kuluessa tapahtuneen spekulatiivisen käänteen alulle panevana filosofisena julkaisuna

voidaan pitää Quentin Meillassouxin (2006) teosta *Après la finitude* (*Äärellisyyden jälkeen*, Meillassoux 2017). Meillassouxin kiistelyä herättäneen huomion mukaan länsimainen filosofia on viimeistään Immanuel Kantin (1724–1804) transsendentaalisesta idealismista lähtien ollut läpikotaisin korrelationalistista, eli se on perustunut ajattelun ja olemisen erottamattomuudelle. Sekä fenomenologian perinne että analyyttisen filosofian tietoteoriat saavat Meillassouxilta saman korrelaatioleiman. Meillassouxin esittämä, ensikuulemalta paradoksaaliselta vaikuttava kysymys onkin, miten tämä korrelaatio voitaisiin ylittää, miten ajatella ajattelua edeltävää tai sen ulkopuolelle jäävää? Vastauksessaan Meillassoux päätyy toteamaan, että ajattelun äärellistäminen perustuu ajatukselle välttämättömyydestä. Siinä missä esimerkiksi luonnontiede absolutisoi luonnonlait tai idealismin eri muodot absolutisoivat itse korrelaation, Meillassouxille välttämätöntä on vain kontingenssi, ei-välttämättömyys.

Vaikka tällaiset kysymykset saattavat vaikuttaa akateemisilta tai sofistisilta, spekulatiivisella käänteellä on ollut laaja-alainen vaikutus humanistisiin tieteisiin. Arkeologiassa spekulatiivisen käänteen vaikutukset ovat olleet kahden suuntaisia. Pääasiassa antikorrelationalistinen kritiikki on kohdistunut menneisyyttä inhimilliseksi tiedoksi pelkistäviin strategioihin. Tässä suhteessa etenkin semiologiset ja jälkistrukturalistiset teoriat on – toisinaan jokseenkin heppoisin perustein – tuomittu tavoitteiltaan ihmiskeskeisiksi. Tällaista uusmaterialistista arkeologiaa voisi luonnehtia tietokäsitykseltään maltillisen pessimistiseksi. Seurauksena on ollut eräänlainen kuvailevaan arkeologiaan palaaminen; eräänlainen uusi empirismi, joka haluaa kuitenkin pidättäytyä johtamasta menneisyyttä koskevaa tietoa arkeologisesta aineistosta korostamalla materiaalien itsemääräämisoikeutta (katso myös Marila 2017).

Toisaalta spekulatiivinen käänne ja sen mukanaan tuoma realismi on antanut aihetta uudelleenlaiselle epistemologiselle opti-

mismille. Ontologisen moninaisuuden esiin nostaminen on pakottanut ajattelevaan sekä tiedon määritelmää että spekulatiivista tieteellistä merkitystä uudesta näkökulmasta. Sen sijaan, että spekulatiivista ajateltaisiin eliminoitavana heikkoutena, se voidaan nähdä määritelmällisesti tiedollisena, ja siksi myös yhtenä vastuullisen tutkimuksen tavoitteista. Spekulatiivista on arkeologian teoriassakin tullut vakavasti otettava tietoteoreettinen käsite samalla, kun erilaiset ennen kaikkea tulevaisuuden kannalta merkittävät materiaalit kuten ydinjäte tai merissä kelluva muovijäte on alettu nähdä arkeologian teoreettisen kehityksen tai perintökysymysten kannalta kiinnostavina (Högberg & Holtorf 2016; Pétursdóttir & Olsen 2018). Sen lisäksi, että uudet materiaalit pakottavat uudelleenarvioimaan arkeologian vakiintuneiden teoreettisten ja metodologisten käsitteiden mielekkyyttä, ne pakottavat spekuloihin, millaisia merkityksiä näillä materiaaleilla voi olla tulevaisuuden tietoiselle, mutta meistä radikaalisti poikkeavalle organismille. Kuten Hukantaival (2018: 1) toteaa, tulevaisuus on tässä suhteessa samanlainen kuin menneisyys. Tulevaisuutta koskeva spekulatiivinen epävarmuus koskee myös menneisyyttä (esim. Dawney et al. 2017).

Menneisyyden ja tulevaisuuden samankaltaistaminen on kuitenkin ongelmallista esimerkiksi perinnön tallentamisen ja valikoimisen kannalta. Vaikka tallentamista tehdään tulevaisuuden tarpeisiin, toiminnan taustalla on vaikuttanut pääasiassa tulevaisuuden käsitteellistäminen menneisyyden kaltaisena ja tiedollisesti tähän hetkeen perustuvana. Tärkeäksi kysymykseksi nousee, millä tavalla perinnön hallintaa voidaan tehdä vastuullisesti, jos tulevaisuus nähdään menneisyyden jatkeena (Högberg et al. 2017)? Hegemonisoituneessa kulttuuriperintöpolitiikassa totaalitytallentamisen on katsottu olevan paras mahdollinen tapa valmistautua siihen mahdollisuuteen, että tulevaisuus on radikaalisti erilainen. Arkeologista työtä ja kulttuuriperintöhallintoa tuntuvat kuitenkin ohjaavan vakiintuneet käytänteet, kuten lainsäädäntö

ja virkamiesvastuu, pikemminkin kuin tulevaisuuden tarpeet. Totaalitytallentamisen voi siksi katsoa edustavan edellä käsiteltyä idealistista ajattelutapaa, jossa merkityksen katsotaan määrittyvän tästä hetkestä erillisissä tulevaisuuden nykyhetkissä itsenäisesti. Ironisesti keräilevää metodologiaa tuntuu usein ohjaavan ajatus kyseisen toiminnan tiedollisesta neutraalisuudesta. Tällä tavalla tulkinnasta pidättäytymällä merkityksellistämisen vastuu vieritetään tuleville polville *ad infinitum*.

Oleellisessa asemassa tässä kysymyksenasettelussa ovat kulttuuri- ja perintöalojen koulutusta tuottavat instituutiot. Ainakin Suomessa koulutuksessa on painotettu keräilyn ja kuvailun metodeja ja spekulatiivinen asenne sekä tulevaisuusajattelu ovat jääneet marginaaliin. Näyttäisi kuitenkin siltä, että tulevaisuusorientoituneeseen ajattelemiseen valmistavalle opetuksellekin olisi tarvetta (katso myös Högberg et al. 2017). Osaltaan tähän tarpeeseen on vastannut perintönäkökulman ottaminen arkeologian perustutkintotasoisien opetuksen lähtökohdaksi Helsingin yliopistossa. Väitän kuitenkin, että pääasiassa kyseisen opetuskokonaisuuden suppeuden vuoksi painotus on ollut monimuotoisuuden kuvailemisessa. Monimuotoisuuden asettamaa tiedollista vastuuta ei ole riittävästi pohdittu menetelmien kehittämisen näkökulmasta.

Bibliografia

- Binford, L.R. 1968. Archaeological perspectives. S.R. Binford & L.R. Binford (toim.) *New Perspectives in Archaeology*: 5–32. Chicago: Aldine.
- Binford, L.R. 1977. General introduction. L.R. Binford (toim.) *For Theory Building in Archaeology*: 1–10. Lontoo: Academic Press.
- Binford, L.R. 1981. *Bones: Ancient Men and Modern Myths*. Lontoo: Academic Press.
- Binford, L.R. & Bertram, J.B. 1977. Bone frequencies – and attritional processes. L.R. Binford (toim.) *For Theory Building in Archaeology*: 77–153. Lontoo: Academic Press.
- Dawney, L.A., Harris, O.J.T., & Sørensen, T.F. 2017. Future World: Anticipatory archaeology, materially-affective capacities and the late human legacy. *Journal of Contemporary Archaeology* 4(1): 107–129.
- Hukantaival, S. 2018. Menneisyydestä ei voida tietää mitään sellaista, mitä ei ole nykyisyydessä. *Muinaistutkija* 1/2018: 1.
- Högberg, A. & Holtorf, C. 2016. Långtidsförvaring av kärnavfall. Från samtidsarkeologi till framtidsarkeologi. *Primitive tider* 18: 285–295.
- Högberg, A., Holtorf, C., May, S. & Wollentz, G. 2017. No future in archaeological heritage management? *World Archaeology* 49(5): 639–647.
- Marila, M. 2017. Vagueness and archaeological interpretation. A sensuous approach to archaeological knowledge formation through finds analysis. *Norwegian Archaeological Review* 50(1): 66–88.
- Marila, M. *tulossa*. Empiricism. S.L. López Varela (toim.) *The SAS Encyclopedia of Archaeological Sciences*. Wiley.
- Meillassoux, Q. 2006. *Après la finitude: essai sur la nécessité de la contingence*. Pariisi: Editions du Seuil.
- Meillassoux, Q. 2017. *Äärellisyyden jälkeen: tutkielma kontingenssin välttämättömyydestä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pétursdóttir, Þ. & Olsen, B. 2018. Theory adrift: The matter of archaeological theorizing. *Journal of Social Archaeology* 18(1): 97–117.
- Smith, M.A. 1955. The limitations of inference in archaeology. *The Archaeological Newsletter* 6: 3–7.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston arkeologian jatko-opiskelija, jonka arkeologian tietoteoriaa käsittelevä väitöskirja valmistunee lähiaikoina.

marko.marila@helsinki.fi

Ulla Moilanen, Heli Etu-Sihvola & Hanna-Leena Puolakka

Rautakautisten hautausten suuntaa ei voida liittää pääsiäiseen

Marianna Ridderstad esitti hautojen suuntiin perustuvissa arkeoastronomisissa kirjoituksissa (Ridderstad 2017; Paukku 2017) Lounais-Suomen kristillistyneen jo 850-luvulla. Väitteen mukaan kristinuskon omaksuminen tapahtui siis yli kaksisataa vuotta aiemmin kuin perinteisesti on arveltu (esim. Hiekkanen 2003: 13; Kivikoski 1955). Lisäksi *Helsingin Sanomien* artikkelissa Ridderstad esittää pääsiäistä vietetyn Suomessa jo lähes 1200 vuotta sitten (Paukku 2017). Tämä perustetaan olettamukseen, jonka mukaan vainajat haudattiin viikinkiajan alkupuolella Eurassa ja Köyliössä systemaattisesti jalat kohti pääsiäisen aamunkoitoa. Tausta-aineistona on Ridderstadin kirjoittama julkaisematon artikkelikäsitelmä. Edellä esitetyt väitteet eivät ole täysin ongelmattomia. Puutteena voidaan pitää erityisesti sitä, että artikkelikäsitelmästä puuttuu taustatietoa suomalaisesta arkeologisesta tutkimuksesta, rautakautisista hautauskäytännöistä ja etenkin uskonto- ja rituaaliarkeologian teoreettisesta viitekehyksestä (mm. Insoll 2004; Renfrew 1994; Renfrew & Bahn 2004: 416–417). Niiden sijaan Ridderstad esittää, että arkeoastronomia toimii yhtä hyvänä kristillistymisprosessien tutkimusmenetelmänä kuin arkeologia tai kielitiede (Ridderstad, julkaisematon käsitelmä). Laajasti uutisoitu artikkelikäsitelmä on myös luettavissa toistaiseksi – vielä yli vuosi asiasta uutisoin-

nin jälkeen – vain internet-sivustolla (Academia.edu), ei vertaisarvioitussa julkaisussa tai tieteellisessä aikakauslehdessä, kuten tavallisesti on tapana.

Sekä julkaisemattomassa käsitelmässä että edellä mainituissa lehtiartikkelissa (Paukku 2017; Ridderstad 2017) esitetyn ajatuksen suurimpia ongelmia on se, että hautaussuunnan nähdään aina liittyvän pelkästään ideologiaan tai uskomusmaailmaan. Myös viitteet muihin artikkeleihin, joissa hautaussuunta selitetään mahdollisilla astronomisilla seikoilla, kuten hautojen suuntaamista kuolinpäivän tai -vuodenajan aamunkoiton mukaan (esim. Brown 1983; Fichter & Volk 1980), puuttuvat. Arkeologeille lienee itsestään selvää, että kalmistoa käyttäneen yhteisön mahdollista kristillisyyttä ei voi perustella vain yhdellä havainnoitavalla piirteellä, kuten hautaussuunnalla. Haudan suuntaan on voinut ideologian ja uskomusten ohella vaikuttaa myös moni muu seikka, esimerkiksi vainajan ikä ja asema yhteisössä, kalmiston sijainti maisemassa tai suhteessa asuinpaikkaan, maaston topografia, maaperän laatu ja kivisyys, aikaisempien hautojen sijainti, vainajan sukulaisten hautapaikat ja niin edelleen (mm. Joy 2016; Lehtosalo-Hilander 2000: 161; Mikkola 2009: 183).

Esimerkkinä mainitussa Euran Luisitarissa hautausten suuntiin vaikutti erityisesti viikinkiajan puolivälistä lähtien hautapaikaksi rajatun alueen koko ja kivisyys (Lehtosalo-

Hilander 1982: 45; 2000: 161), jotka muuttivat suuntauksia niin, että haudaus oli ylipäättään mahdollista. Kaivauskarttoja tutkimuksen pohjana käytettäessä on myös huomioitava dokumentoinnin vaikutus niihin. Esimerkiksi Luistarin esineettömistä haudoista dokumentoitiin ainoastaan sen kaivausrudun lounaiskoordinaatti, jossa haudan lounaiskulma sijaitti, minkä vuoksi haudat asettuvat näennäisesti todellisuutta siistimpiin riveihin (Salonen 2014: 37). Mikä mahtaa olla dokumentoinnin tarkkuus vanhempien, 1800–1900-luvun vaihteessa tutkittujen, kalmistojen tapauksessa? Voiko haudan suuntaa pitää aina varmuudella luotettavasti dokumentoituuna?

Hautaussuuntien määrittäminen ei aina kaivaushetkelläkään ole helppoa, sillä Suomen hapan maaperä säilyttää orgaanista ainesta huonosti (mm. Taavitsainen 1997: 53). Etenkin esineettömien hautojen kohdalla on toisinaan vaikea sanoa kummassa suunnassa vainajan pää ja jalat ovat sijainneet. Näin on esimerkiksi Piikkiön Huttalanmäessä (Luoto & Fischer 1987a; 1987b), jota Ridderstad käyttää yhtenä esimerkkinä kalmistosta, jossa hautaukset on suunnattu kohti pääsiäisen auringonnousua. Myös esineettömien hautojen ikä jää monissa tapauksissa luonnontieteellisten analyysien puuttuessa arvailujen varaan.

Ridderstadin esittämän kristilistymisen aikoihin ei Luistarissa ollut enää juuri tilaa haudata muuten kuin kalmistona käytetyn alueen reunoille. Hautaussuunta yhtenäistyi vasta 1000-luvun aikana, jolloin hautoihin ensimmäisen kerran ilmestyy toisinaan kristillisenä pidettyä esineistöä, kuten leijonakoristeisia kupurasolkia (Salo 2005: 167). Nämäkin löydöt ovat kiisteltyjä, eivätkä ne suoraan kerro haudatun vainajan uskomusmaailmasta. Esimerkiksi Lehtosalo-Hilander (2000: 299) on suhtautunut epäilevästi jopa Luistarin ristinmuotoisten riipusten ja kristinuskon yhteyteen. Varsinaiset risti- ja krusifiksiriipukset – joita on yleensä pidetty edellisiä varmempina viitteinä kristinuskon vaikutuksesta – puuttuvat Euran hautalöydöistä kokonaan (Lehtosalo-Hilander 2000: 301).

Vasta 1100-luvulla Luistarin kalmisto levisi entisten rajojensa ulkopuolelle ja haudat muuttuivat kapeiksi ja kokonaan esineettömiksi. Näitä piirteitä on arkeologisessa tutkimuksessa perinteisesti pidetty yhtenä, ei suinkaan ainoana, merkinä kristinuskon vaikutuksesta yhteisöön (ks. esim. Kivikoski 1955; Lehtosalo-Hilander 1982: 19–21; Purhonen 1998; Thelander 2005). Arkeologiset havainnot eivät siis suoraan vahvista Ridderstadin väitettä varhaisesta kristinuskon omaksumisesta. Ridderstadin mukaan haudat on suunnattu "todelliseen itään", joka varhaisessa kristillisessä kirkossa määritettiin kevätpäiväntasauksen auringonnousun mukaan (Ridderstad, julkaisematon käsikirjoitus). Ridderstadin päättelyketju lähtee premissistä: *haudat on suunnattu kevätpäiväntasauksen mukaan*. Lopputuloksena on heikko induktio: koska kevätpäiväntasaus sijoittuu suunnilleen pääsiäisen ajankohtaan, on hautaajien täytynyt olla kristittyjä, sillä pääsiäistä eivät olisi juhlineet muut kuin kristityt. Mutta miksi juuri hautaussuunta kertoisi tiettyyn vuodenaikaan sijoittuvasta juhlasta, ja miksi mahdollinen kevään juhla olisi nimenomaan pääsiäinen? Ajatusketjua voidaan pitää tulkintavirheenä *Cum hoc ergo propter hoc*.

Muinaisen maailmankuvan ja uskomusmaailman tutkimus ei ole yksinkertaista, ja sen tulee perustua olemassa olevaan arkeologiseen lähdeaineistoon kokonaisuutena sekä uskonto- ja rituaaliarkeologisen teoreettisen viitekehyksen hallintaan. Kiinnostavasta ajatuksesta huolimatta Ridderstadin esittämät näkemykset pääsiäiseen suunnatuista haudoista vaikuttavat tämänhetkisen tiedon perusteella kuitenkin väistämättä ylitulkinnaalta.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Luoto, J. & Fischer, R. 1987a. Piikkiö, Huttala, Huttalanmäki. Ristiretkiaikaisen kalmiston kaivaus 9.6. – 11.7.1986. Kaivausraportti. Turku: Turun yliopisto, arkeologia.
- Luoto, J. & Fischer, R. 1987b. Piikkiö, Huttala, Huttalanmäki. Ristiretkiaikaisen kalmiston kaivaus 1.6. – 26.6.1987. Kaivausraportti. Turku: Turun yliopisto, arkeologia.
- Ridderstad, M. *Orientations of the early Christian graves in Finland*. Julkaisematon käsikirjoitus. Academia.edu <https://www.academia.edu/31689735/Orientations_of_the_early_Christian_graves_in_Finland> (Luettu 4.5.2018)
- Salonen, A.-M. 2014. *Kristittyjä kalmistoissa? Esineettömät hautaukset Ala-Satakunnan ja Varsinais-Suomen ruumiskalmistoissa rautakauden ja keskiajan taitteessa*. Pro gradu -tutkielma, Helsinki: Helsingin yliopisto, arkeologia.

Tutkimuskirjallisuus

- Brown, M. A. 1983. Grave Orientation: A Further View. *The Archaeological Journal* 140 (1): 211–218.
- Fichter, G. & Volk, P. 1980. The eastern orientation of Merovingian graves and the seasonal distribution of morbidity and mortality (using the Sasbach-Behans and Bischoffingen-Bigärten cemeteries as examples). *Journal of Human Evolution* 9 (1): 49–59.
- Hiekkanen, M. 2003. *Suomen kirkot keskiajalla*. Keuruu: Otavan kirjapaino.
- Insoll, T. 2004. *Archaeology, Ritual, Religion. Themes in Archaeology*. London: Routledge.
- Joy, F. 2016. The Sámi Noaidi Grave in Kuusamo and the Significance of the North-South Orientation. *Journal of Finnish Studies* 19 (1): 208–243.
- Kivikoski, E. 1955. Suomen varhaisin kristillisuus muinaistieteellisen aineiston valossa. Maliniemi, A., Juva, M. & Pirinen, K. (toim.) *Novella plantatio. Suomen kirkkohistoriallisen seuran juhlakirja Suomen kirkon juhluvuotena 1955*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 56: 21–41. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 2000. *Kalastajista kauppanaisiin. Euran esihistoria*. Vammala: Vammalan kirjapaino.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1982. *Luistari I. The Graves*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 82:1. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy.
- Mikkola, E. 2009. The Mikkeli Tuukkala Cemetery – The 2009 Excavations and New Interpretations. *Fennoscandia archaeologica* XXVI: 177–185.
- Paukku, T. 2017. Suomi alkoi haudata vainajia kohti pääsiäisen aamunkoittoa 800-luvulla – kristinusko saapui siis luultua aiemmin. *Helsingin Sanomat* 12.4.2017.
- Purhonen, P. 1998. *Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskontoarkeologinen tutkimus*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 106. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Renfrew, C. 1994. *The Archaeology of Religion*. Renfrew, C. & Zubrow E. (toim.) *The Ancient Mind*: 3–12. Cambridge: Cambridge University Press.
- Renfrew, C. & Bahn, P. 2004. *Archaeology: Theories, Methods and Practice*, 4th edition. London: Thames and Hudson.
- Ridderstad, M. P. 2017. Uusi aamunkoitto viikinkiajan Suomessa. *Tähdet ja avaruus* 46,2: 18–23.
- Salo, U. 2005. *Risti ja rauta. Kristilliset kuvat, symbolit ja ornamentit Suomen rautakauden löydöissä. Kristinuskon esineellistä kulttuurihistoriaa ennen kirjoitetun sanan aikaa*. Emil Cedercreutzin säätiö.
- Taavitsainen, J.-P. 1997. Suomen Esihistorialliset Palamattomat Luuaineistot. Heikki S. Vuorinen ja Ursula Vala (toim.) *Vanhojen Luiden Kertomaa*: 52–61. Helsinki: Helsinki University Press.
- Theliander, C. 2005. *Västergötlands kristnande. Religionsskifte och gravskickets förändring 700–1200*. Riga: Preses Nams.

FM Ulla Moilanen on Turun yliopiston tohtorikoulutettava. Hänen väitöskirjansa käsittelee ruumishautustapojen variaatioita myöhäisrautakauden Suomessa.
ullamoilanen1@gmail.com

FM Heli Etu-Sihvola on Helsingin yliopiston tohtorikoulutettava. Hänen väitöskirjansa käsittelee Euran Luistarin kalmiston luustojäänteiden isotooppiarkeologiaa.
heli.etu-sihvola@helsinki.fi

HuK Hanna-Leena Puolakka viimeistelee pro gradu -työtään Oulun yliopistoon myöhäisen rautakauden kalmistoista.
hanna-leena.puolakka@student oulu.fi

Liisa Kunnas-Pusa

TAG 2017 – Theoretical Archaeology Group -konferenssi **Cardiffissa 18.–20.12.2017**

Joulunalusviikolla yli neljäsataa arkeologian teoriasta kiinnostunutta kokoontui Walesin pääkaupunkiin Cardiffiin. Suurin osa osallistujista oli eri puolilta Brittein saaria, mutta sattunaisia muidenkin kansallisuuksien edustajia oli eksynyt mukaan. Olin tietääkseni ainoa suomalainen, muutamia muita pohjoismaalaisia sekä virolaisia kuitenkin oli mukana.

Theoretical Archaeology Group (TAG) on perustettu Iso-Britanniassa vuonna 1979 tarkoituksenaan edistää keskustelua ja tutkimusta arkeologian teoriasta. Perinteinen brittiläinen TAG-konferenssi pidetään vuosittain joulukuussa. Sen lisäksi on olemassa kansainvälisiä TAG-osastoja, kuten *North American TAG*, joka on seuraavan kerran Floridan Gainesvillessä toukokuussa 2018. Pohjoismainen *Nordic TAG* on järjestetty edellisen kerran Kööpenhaminassa vuonna 2015.

Cardiffin TAG-konferenssin teemanä oli *Time*, mutta mukana oli myös teeman ulkopuolelta yleisesti teoreettiseen arkeologiaan liittyviä sessioita. Yhteensä kolmen päivän aikana oli käynnissä lähes 40 sessiota, joten koko tarjontaan ei yhden ihmisen voimin ollut mahdollista perehtyä.

Ensimmäisenä päivänä maanantaina arvoitin muutaman kiinnostavan session välillä, mutta päätin lopulta syöksyä heti mahdollisimman syvälle teoriaan ja menin seuraamaan sessiota *Materiality of Time: Phenomenology and its Place in Archaeology*.

Session tavoitteena oli käsitellä ajan käsitettä arkeologiassa sen filosofisten juurien kautta ja etsiä fenomenologisesta filosofiasta apua arkeologian ja menneisyyden narratiivien luomiseen. Olin paikoitellen vähän huolissani, kun tuntui etten oikein pysynyt mukana, mutta huojennukseksi session lopussa kävi ilmi, että suunnilleen puolet osallistujista olivat filosofeja, eikä arkeologeja. Kuulluista puheenvuoroista parhaiten jäi mieleen Nathalie Gontierin (Lissabonin yliopisto) esitys *A Cosmological and Cosmographic History of Time*, joka käsittelee mukaansatempaavalla tavalla erilaisia ajan ja kosmologian visualisaatioita sekä niihin liittyviä käsitteitä.

Muissakin esityksissä oli kiinnostavia huomioita, esimerkiksi ajallisuuden ja keholisuuden välisistä yhteyksistä ja siitä, miten nykyaikaiset nopeat liikkumismenetelmät saavat meidän hahmottamaan aikaa ja tilaa täysin toisella tavalla kuin ihmiset niitä hahmotivat ennen junien, autojen tai lentokoneiden keksimistä. Loppujen lopuksi tuntui kuitenkin siltä, että olisin saanut enemmän irti menemällä kakkosvaihtosessiooni *Histories for the Prehistory: Scale, Narrative and the Particular*, jossa olisi abstraktien perusteella ollut mielenkiintoisia esityksiä esihistorian ja historian jossain määrin keinotekoisesta jaottelusta ja arkeologian ”historiallisesta käänteestä”.

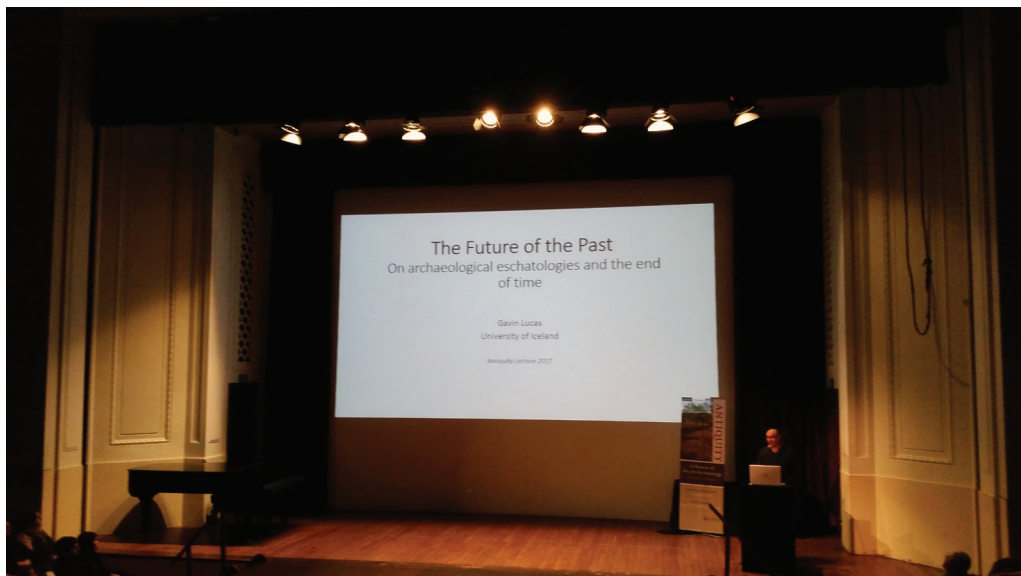
Konferenssin aloitusjuhllaisuudet pidettiin National Museum Cardiffissa,

joka on osa Amgueddfa Cymru – National Museum Wales -museoperhettä. TAG-konferenssin keynote-luennon eli *The Antiquity Lecturen* piti Islannin yliopiston arkeologian professori Gavin Lucas otsikolla *The Future of the Past: On archaeological eschatologies and the end of time* (Kuva 1). Arkeologian ja tulevaisuuden välinen suhde on aihepiiri, joka on ehkä jossain määrin noussut arkeologian teoriassa kiinnostuksenkohteeksi viime aikoina. Lucas käsitteli esitelmässään sitä, miten sen sijaan että pohtisimme menneisyyden yhteisöjen suhdetta menneisyyteensä, meidän tulisi myös miettiä menneisyyden suhdetta tulevaisuuteen. Tulevaisuuden ja menneisyyden käsitteet ovat kietoutuneet yhteen: Ilman ymmärrystä toisesta ei voi olla käsitystä toisestakaan. Lucas käsitteli myös sitä, miten meidän tekemäämme tulkintaa menneisyyden maailmasta ja tapahtumista helposti vääristää se, että lähestymme niitä tulevaisuudesta. Koska tiedämme, mitä tutkimamme todellisuuden tulevaisuudessa on tapahtunut, on suuri kiusaus nähdä syy- ja seuraussuh-

teita, joita ei ole olemassa ja sortua liikaan tarinallistamiseen. Menneisyyden tutkimuksen suurimmaksi haasteeksi Lucas kiteytti sen, miten ihmisillä ei aikaan sidottuina olentoina ole mahdollisuutta käsittää historian ja ajan todellista olemusta: Historialla ei ole loppua samalla tavalla kuin yksilöillä, ellei jotain poikkeuksellista tapahdu.

Konferenssin toisena päivänä oli oma esitelmäni sessiossa (*S-ite*)rations: *Memory, Forgetting and the Temporal Architecture of Place*. Harmikseni huomasin, että suuresti odottamani arkeologiaa ja science fictionia käsittelevä sessio *Unstuck in Time – Science Fiction, Speculative Futures and Archaeological Imaginings* oli samaan aikaan oman sessioni kanssa. Onnistuin kuitenkin päivän mittaan livahtamaan kuuntelemaan yhden osuuden arkeologiasta ja scifistä.

(*S-ite*)rations -sessioon oli pyydetty esitelmiä paikan ja tilan suhteesta ajallisuuden ja erilaisista näkökulmista mm. muistin, identiteetin ja ideologioiden kytkeytymisestä tiettyihin paikkoihin ja rakenteisiin. Sessiossa

Kuva 1. Professori Gavin Lucas pitää Antiquity Lecturea Walesin Kansallismuseon Reardon Smith Lecture Theatressa. Kuva: L. Kunnas-Pusa.

kuultiin hyvin eri tyyppisiä esitelmiä, joissa oli teemaa sivuavia esimerkkejä ympäri maailman. Tila ja paikka olivat esitelmissä sekä rakennuksia että arkkitehtuuria muussa kuin ihmisen luomassa muodossa, kuten vuoria ja muuta huomiota herättävää luonnonmaisemaa. Oma esitelmäni käsitteli kivikautisia rakenteita ja muita megarakennelmia osana myöhempien aikojen maisemaa ja rakenteiden tärkeää asemaa varhaisessa arkeologisessa tutkimuksessa.

Arkeologia ja scifi-sessiossa kävin kuuntelemaan muutaman esitelmän. Sessio vaikutti olevan hyvin suosittu, eikä ihme. Arkeologian ja science fictionin välisen suhteen tarkastelu tuottaa hedelmällisiä uusia tarkastelutapoja sekä auttaa ymmärtämään monia arkeologian teorian ongelmakohtia tarjoamalla heijastuspintoja. Science fiction toki muutenkin asettaa peilin yhteiskuntamme ja elämämme eteen, avaten silmämme vaihtoehtoisille todellisuuksille, niin nykyisille, menneille kuin tulevillekin.

Sciffissä on myös paljon materiaalia arkeologiasta: Vaihtoehtoisissakin todellisuuksissa tutkitaan menneisyyttä. Kuulemistani esitelmistä jäi parhaiten mieleen Katy Soarin (Winchesterin yliopisto) "*No diggin' ere!*": *The haunted spaces of archaeology in 19th century horror writing*. 1800-luvun kauhutarinoissa menneisyyden jäänteet, varsinkin rauniot ja muut rakennelmat ovat multitemporaalisia, vaarallisia paikkoja, jotka toimivat siltana menneisyyteen. Niiden häiritseminen, toisinaan vain niiden läheisyyteen meneminen aiheuttaa repeämän ajassa ja tilassa siirtäen ilmiöitä väärään aikaan. Arkeologinen tutkimus on siis periaatteessa aina tällaista ajan ja tilan ylittämistä.

En uskaltanut enää esitelmäni jälkeen liueta omasta sessiostani, vaan oli pakko jäädä paikalle loppukeskusteluun asti. Harmillisesti siis muut päivän aikana käynnissä olleet mielenkiintoisen kuuloiset sessiot jäivät kuulematta, mutta yritin perehtyä niiden sisältöön abstraktien perusteella ja kyselemällä muilta. Minua olisi kiinnostanut mm. arkeo-

logian teorian opetukseen keskittynyt *Why do undergraduates hate archaeological theory? Improving student experiences of learning theory*. Sessiossa kuullut puheenvuorot käsittelivät enimmäkseen teorian opettamisesta saatuja positiivisia kokemuksia. Jonkin verran keskustelua oli käyty myös yleisesti arkeologien suhtautumisesta teoriaan ja tieteenfilosofiaan.

Abstraktien perusteella kiinnostava olisi ollut myös *How to See Time: A Visual Culture Perspective*, jonka esitelmissä käsiteltiin esimerkiksi kivikauden visualisointia museonäyttelyissä. Erikoisen kuuloisin, mutta ehkä tarpeellisen tuoreen näkökulman tarjosi epäonnistumisten arkeologiaa käsittelevä sessio *Failure is not Fatal*. Sessioon liittyen kaikki konferenssin osallistujat olivat saaneet lomakkeen, jolla saattoi tunnustaa nimettömänä omat arkeologiset syntinsä. Lomakkeet pyydettiin palauttamaan keräyslaatikkoon (Kuva 2). Toistaiseksi syntilaatikon antia on julkaistu ainakin Twitterissä hashtagilla #archconfession.

Viimeisenä päivänäkin oli tarjolla useita mielenkiintoisia sessioita, joista useimmat olivat tietysti samanaikaisesti. Menin seuraamaan sessiota *The Past in the Past: Investigating the significance of the deposition of earlier objects in later contexts*, joka osoittautuikin ehkä parhaaksi konferenssissa kuulemakseni sessioksi. Löytökontekstiaan vanhempien esineiden tulkinta johti kiinnostavaan keskusteluun menneisyyden todellisuuksien suhteesta omaan menneisyyteensä. Esityksissä käsiteltiin mm. rautakauden esineitä, joissa on korjailun ja huollon merkkejä ja jotka ovat löytäneet esinetyypin ajoitusta paljon myöhemmästä kontekstista. Kun esineiden alkuperäisestä valmistusajasta niiden maahan joutumiseen on kulunut pidempi aika kuin ihmisten muisti on ylettänyt, voidaan miettiä onko niitä pidetty esi-isien talismaaneina vai muuten vaan mielenkiintoisina kauniina esineinä. Onko ne löydetty vai voisiko suulliseen perinteeseen perustuneissa yhteisöissä olla satojen (joissain tapauksissa jopa tuhansien) vuosien takaa sukupolvelta toiselle siirrettyjä perintöesineitä?

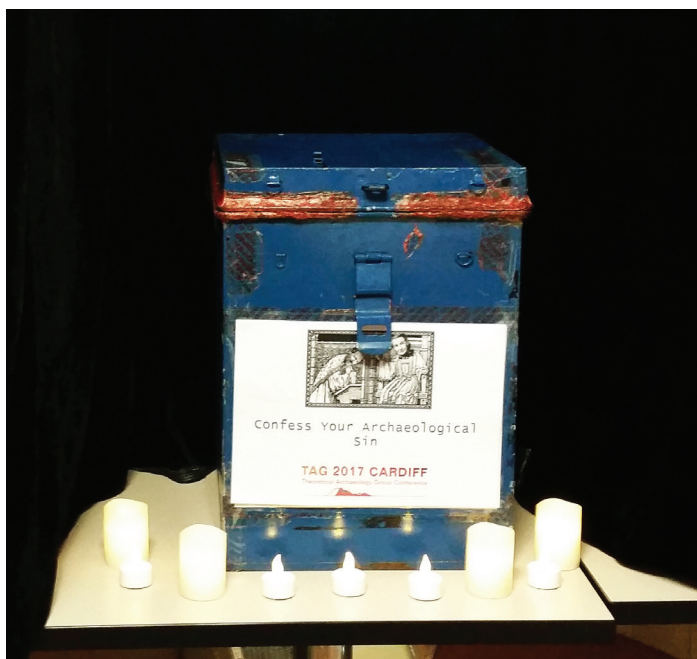
Historiallisen ajan esimerkeissä käsiteltiin "antiikkia antiikissa", eli roomaisten suhdetta vanhoihin esineisiin ja antiikkikauppaa, sekä keskiajan konteksteissa esiintyviä vanhempia rahoja ja koruja. Jälkimmäinen esitys sai miettimään, miten jännää olisikaan, jos suomalaisen keskiaikaisen kirkon rahalöytöjen joukosta löytyisikin vaikkapa polttokenttäkalmistosta peräisin olevia viikinkiajan dirhemejä, jotka joku olisi kaivanut esiin ja pitänyt tallessa.

Muut viimeisen päivän sessiot käsitelivät mm. maiseman moniajallisuuden suhdetta menneisyyden ihmisten tulevaisuuskuvitelmiin sekä posthumanismia ja arkeologiaa. Mukana oli myös rajatumpiin arkeologian osa-alueisiin keskittyviä sessioita, kuten 400-luvun jaa. suhdetta periodisaatioon käsittelevä sekä kronologiaa ja rannikkoyhteisöjen ajallisuutta tutkiva sessio.

Yleisesti ottaen konferenssin virallisen aika-teeman lisäksi mukana tuntui olevan hyvin paljon sessioita, joissa otettiin tarkasteluun arkeologian ja jonkin kult-

tuurin tai taiteen osa-alueen välinen suhde tai käsiteltiin arkeologian representaatioita populaarikulttuurissa. Jo aiemmin mainitun arkeologiaa ja sci-fiä käsittelevän session lisäksi tällainen oli esimerkiksi *Wibbly wobbly, timey wimey... Stuff* -sessio, jossa käsiteltiin paitsi arkeologian ja menneisyyden kuvaamista videopeleissä, myös kulttuurin digitaalisten jäänteiden arkeologiaa. Myös arkeologiaa ja runoutta, tai arkeologiaa runoudessa, käsittelevä sessio oli ohjelmassa. Tämänkertaisen TAG-konferenssin perusteella voisikin sanoa, että arkeologian teorian tutkimuksessa havaittavat trendit vaikuttavat keskittyvän tällä hetkellä "menneisyyden tulevaisuuden" tutkimuksen lisäksi arkeologian ja populaarikulttuurin rajapintoihin.

Jossain määrin konferenssi tuntui Britannian arkeologipiirien ulkopuolisesta ensikertalaisesta melko sisäpiirimäiseltä. Oletettavasti TAG onkin brittiläisille arkeologeille, muillekin kuin teoreettisesti suuntautuneille, tärkeä vuosittainen kokoontuminen. Varsinkin virallisen ohjelman ulkopuolisessa

Kuva 2. Arkeologisten syntien palautelaatikko. Kuva: L. Kunnas-Pusa.

ajanvietossa huomasin, että suurin osa brittiläisistä osanottajista tunsivat toisensa jossain määrin. Tiedotuksessa tai muussa toiminnassa esimerkiksi TAG:iin liittyviä perinteitä ja käytäntöjä ei juurikaan selitelty ulkomaalaisille tai ensikertalaisille, vaan niiden tuntemusta pidettiin itsestään selvyytenä. Lisäksi, toisin kuin EAA:n kaltaisissa isoissa konferensseissa, TAG:n virallisena kielenä oli kansainvälisen "broken Englishin" sijaan brittienglanti, mikä selvästi lisäsi esiintymisjännitystä niillä ei-äidinkielisillä puhujilla, jotka olivat epävarmoja kielitaidostaan. Mielenkiintoisena sivuhuomiona havaitsin myös joidenkin sessioiden puhujien miesvaltaisuuden, ainakin verrattuna keskimääräiseen suomalaiseen arkeologitilaisuuteen. Juurikaan tuntematta brittiläistä arkeologiaa jäin miettimään, onko arkeologia Britanniassa mahdollisesti yleisesti jotenkin miesvaltaisempi ala kuin Suomessa, tai missä määrin juuri arkeologian teoria ja tieteenfilosofia ovat ns. miesten hommaa.

TAG-konferenssi oli oma maailmansa ja sellaisena hauska kokemus. Monet esitelmät ja sessiot antoivat paljon ajattelemisen aihetta ja oli kiinnostavaa päästä keskustelemaan ihmisten kanssa, jotka ovat kiinnostuneita samankaltaisista asioista. Seuraava TAG pidetään joulukuussa 2018 Chesterissä. Kannustan teoriasta kiinnostuneita, ja muitakin, suomalaisia arkeologeja osallistumaan!

TAG 2017-konferenssin esitelmien abstraktit löytyvät tapahtuman verkkosivuilta:
<http://tag2017cardiff.org/>

Kiitokset Helsingin yliopistolle, jolta saamani matka-apuraha mahdollisti konferenssiin osallistumisen.

FM Liisa Kunnas-Pusa on arkeologian jatko-opiskelija Helsingin yliopistossa.
liisa.kunnas-pusa@helsinki.fi